

UNIVERZITA
KONŠTANTÍNA
FILOZOFA
V NITRE

**Marcela Verešová
Robert Tomšík**

Rizikové správanie dospelievajúcich a výchovné štýly v rodine

Nitra 2019

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA PEDAGOGICKEJ A ŠKOLSKEJ PSYCHOLÓGIE

**RIZIKOVÉ SPRÁVANIE DOSPIEVAJÚCICH A VÝCHOVNÉ ŠTÝLY
V RODINE**

Marcela Verešová a Robert Tomšík

NITRA 2019

Schválené Edičnou radou Pedagogickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Názov: Rizikové správanie dospelých a výchovné štýly
v rodine

Autori: doc. PaedDr. Marcela VEREŠOVÁ, PhD.
PaedDr. Robert TOMŠIK, PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Michal ČEREŠNÍK, PhD.
PhDr. Martin DOLEJŠ, PhD.

Dedikácia k projektu:

Monografia vznikla za podpory projektu VEGA 1/0122/17 „Rizikové správanie a pripútanie dospelých vo veku 10 až 15 rokov“.

Všetky práva sú vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovat' bez súhlasu majiteľov práv.

OBSAH

ÚVOD	8
1 SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÝ KONCEPT RIZIKA A RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA . 11	
1.1 RIZIKO, PERCEPCIA RIZIKA A RIZIKOVÉ SPRÁVANIE	11
1.2 RIZIKOVÉ SPRÁVANIE DOSPIEVAJÚCICH	17
1.3 NÁSTROJE A MOŽNOSTI DIAGNOSTIKY RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA.....	23
2 DOSPIEVAJÚCI Z ASPEKTU RODINNÉHO PROSTREDIA.....	27
2.1 VÝCHOVA V RODINE A ROLA RODIČA PRI VYCHOVÁVANÍ DIEŤAŤA	27
2.2 RODINA AKO KLÚČOVÝ FAKTOR UTVÁRANIA OSOBNOSTI A PREJAVOV SPRÁVANIA DOSPIEVAJÚCEHO	29
2.3.1 MODEL VÝCHOVY PODĽA ČÁPA A BOSCHEKA	34
3 VÝSKUM RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA CEZ PRIZMU VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV	39
3.1 CIELE VÝSKUMU	39
3.2 VÝSKUMNÝ SÚBOR	39
3.3 METÓDY	40
3.4 ŠTATISTICKÉ SPRACOVANIE	41
4 UŽÍVANIE NÁVYKOVÝCH LÁTKO DOSPIEVAJÚCIMI A ICH RODINNÉ PROSTREDIE	42
4.1 SÚVISLOSTI UŽÍVANIA NÁVYKOVÝCH LÁTKO A CHARAKTERISTÍK RODINNÉHO PROSTREDIA	42
4.2 VÝSKUM UŽÍVANIA NÁVYKOVÝCH LÁTKO DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	45
5 DELIKVENTNÉ SPRÁVANIE DOSPIEVAJÚCICH A ICH RODINNÉ PROSTREDIE	50
5.1 SÚVISLOSTI DELIKVENTNÉHO SPRÁVANIA A CHARAKTERISTÍK RODINNÉHO PROSTREDIA	50
5.2 VÝSKUM DELIKVENTNÉHO SPRÁVANIA DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	53
6 DOSPIEVAJÚCI AKO AKTÉR A OBEŤ ŠIKANY/NÁSILIA A ICH RODINNÉ PROSTREDIE	58
6.1 DOPADY A SPOJITOSTI ŠIKANOVANIA/NÁSILIA PÁCHANÉHO DOSPIEVAJÚCIM A NA DOSPIEVAJÚCOM V KONTEXTE RODINNÉHO PROSTREDIA.....	58

6.2 VÝSKUM ŠIKANOVANIA U DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	64
7 NEVHODNÉ STRAVOVACIE NÁVYKY A POHYBOVÉ AKTIVITY DOSPIEVAJÚCICH A ICH RODINNÉ PROSTREDIE.....	70
7.1 NEVHODNÉ STRAVOVACIE NÁVYKY A POHYBOVÉ AKTIVITY V OBDOBÍ DOSPIEVANIA V KONTEXTE RODINNÉHO PROSTREDIA.....	70
7.2 VÝSKUM NEVHODNÝCH STRAVOVACÍCH NÁVYKOV A POHYBOVÝCH AKTIVÍT U DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	73
8 NEGATÍVNY VZŤAH DOSPIEVAJÚCICH KU ŠKOLE A SPOLUŽIAKOM A ICH RODINNÉ PROSTREDIE	78
8.1 NEGATÍVNY VZŤAH KU ŠKOLE A SPOLUŽIAKOM V OBDOBÍ ADOLESCENCIE V KONTEXTE RODINNÉHO PROSTREDIA.....	78
8.2 VÝSKUM NEGATÍVNEHO VZŤAHU KU ŠKOLE A SPOLUŽIAKOM U DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	81
9 NEGATÍVNE HODNOTENIE VZŤAHOV V RODINE A DENNÝCH RODINNÝCH RITUÁLOV DOSPIEVAJÚCIMI	86
9.1 RIZIKOVÝ A PROTEKTÍVNY ROZMER VZŤAHOV A SPOLOČNÝCH AKTIVÍT V RODINE V DOSPIEVANÍ	86
9.2 VÝSKUM NEGATÍVNEHO VZŤAHU K RODINE A SPOLOČNÝM DENNÝM AKTIVITÁM S RODIČMI U DOSPIEVAJÚCICH V KONTEXTE VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV V RODINE	88
ZÁVERY	93
LITERATÚRA	99
MENNÝ REGISTER.....	110
VECNÝ REGISTER	114
PRÍLOHY	115

ZOZNAM GRAFOV, TABULIEK A PRÍLOH

<i>Graf 1: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok.</i>	46
<i>Graf 2: Medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok vzhľadom na dospelavajúcimi percipované výchovné štýly rodičov.</i>	48
<i>Graf 3: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania.</i>	54
<i>Graf 4: Medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania vzhľadom na dospelavajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	55
<i>Graf 5: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere šikanovania.</i>	65
<i>Graf 6: Medzipohlavné rozdiely v miere šikanovania vzhľadom na dospelavajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	67
<i>Graf 8: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít.</i>	73
<i>Graf 8: Medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na dospelavajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	75
<i>Graf 9: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom.</i>	81
<i>Graf 10: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na dospelavajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	83
<i>Graf 11: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi.</i>	89
<i>Graf 12: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na dospelavajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	91
<i>Graf 13: Rizikové správanie dospelavajúcich vzhľadom na dospelavajúcimi percipované výchovné štýly rodičov.</i>	93
<i>Graf 14: Predikčný vzťah rizikového správania a percipovaných výchovných štýlov u dospelavajúcich.</i>	97
<i>Tabuľka 1: Model spôsobov výchovy (Čáp, Bosček, 1994; In Mayerová, 2013).</i>	36
<i>Tabuľka 2: Vekové rozdiely v miere užívania návykových látok (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).</i>	46
<i>Tabuľka 3: Medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).</i>	47
<i>Tabuľka 4: Miera užívania návykových látok vzhľadom na dospelavajúcimi percipované výchovné štýly rodičov.</i>	47
<i>Tabuľka 5: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru užívania návykových látok.</i>	49
<i>Tabuľka 6: Vekové rozdiely v miere delikventného správania u dospelavajúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).</i>	53
<i>Tabuľka 8: Medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania dospelavajúcich (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).</i>	54

<i>Tabuľka 8: Miera delikventného správania vzhľadom na dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.....</i>	<i>55</i>
<i>Tabuľka 9: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru delikventného správania dospelujúcich vo veku 10-15 rokov.....</i>	<i>56</i>
<i>Tabuľka 10: Vekové rozdiely v miere šikanovania u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b)....</i>	<i>65</i>
<i>Tabuľka 11: Medzipohlavné rozdiely v miere šikanovania dospelujúcich (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).</i>	<i>66</i>
<i>Tabuľka 12: Miera šikanovania vzhľadom dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.</i>	<i>66</i>
<i>Tabuľka 13: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru šikanovania.</i>	<i>67</i>
<i>Tabuľka 14: Vekové rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>74</i>
<i>Tabuľka 15: Medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>74</i>
<i>Tabuľka 16: Miera nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.....</i>	<i>75</i>
<i>Tabuľka 18: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít dospelujúcich vo veku 10-15 rokov.....</i>	<i>76</i>
<i>Tabuľka 18: Vekové rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>81</i>
<i>Tabuľka 19: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>82</i>
<i>Tabuľka 20: Miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.....</i>	<i>83</i>
<i>Tabuľka 21: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom dospelujúcich vo veku 10-15 rokov.....</i>	<i>84</i>
<i>Tabuľka 22: Vekové rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>89</i>
<i>Tabuľka 23: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).....</i>	<i>90</i>
<i>Tabuľka 24: Miera negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.....</i>	<i>90</i>
<i>Tabuľka 25: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi dospelujúcich vo veku 10-15 rokov.....</i>	<i>92</i>

<i>Príloha 1: Dotazník rizikového správania (©Michal Čerešník, 2015).....</i>	<i>115</i>
<i>Príloha 2: Post Hoc analýzy (LSD). Komparácia vybraných foriem rizikového správania vzhľadom na vek dospievajúcich.....</i>	<i>119</i>
<i>Príloha 3: Post Hoc analýzy (LSD). Komparácia vybraných foriem rizikového správania vzhľadom na dospievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.....</i>	<i>125</i>

ÚVOD

Vedecká monografia vznikla v rámci riešenia výskumného problému, ktorý má za cieľ analyzovať spojitosti a špecifiká (medzipohlavné, vekové) jednotlivých rizikových foriem správania dospievajúcich a rodinného prostredia, v ktorom vyrastajú. Daný výskumný problém je súčasťou riešenia komplexného výskumného projektu VEGA 1/0122/18 „Rizikové správanie a pripútanie dospievajúcich vo veku 10 až 15 rokov“.

Výskumný autorský rámec monografie sa centruje primárne na analýzu percipovaných výchovných štýlov rodičov 883 dospievajúcimi vo veku 10 až 15 rokov v kontexte jednotlivých druhov rizikového správania (negatívny vzťah ku škole a spolužiakom, užívanie návykových látok, delikventné/antisociálne správanie, agresívne správanie, násilie a šikana, nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity). K diagnostike jednotlivých druhov rizikového správania sme využili Dotazník rizikového správania (Čerešník, 2015), ktorý zahŕňa aj položky vzťahujúce ku každodenným aktivitám rodiny a všeobecnému hodnoteniu vzťahu s rodičmi (Príloha 1). Na diagnostiku rodičovských výchovných štýlov sme využili Dotazník na zisťovanie štýlov výchovy v rodine autorov Čápa a Bosheka (1994), ktorý detailne približujeme v druhej kapitole. Dotazník umožňuje identifikovať zvlášť pre matku a otca výchovné štýly v rodine a následne celkový spôsob rodinnej výchovy: autokratický, demokratický (sociálno-integračný), liberálny a indiferentný. Výsledky výskumu sú prezentované v kapitolách 4 až 9, kde sú aj interpretované a sumarizované zistenia, pričom komplexné sumarizácie sú uvedené v časti Závěry.

Prvá kapitola približuje sociálno-psychologický koncept rizika a rizikového správania. V prvej časti textu sa centrujeme na definovanie rizika a rizikového správania z pohľadu rôznych autorov, na percepciu rizika a faktory, ktoré vnímanie rizika ovplyvňujú, na osobnostné ale aj sociálne koreláty rizikových situácií a na riešenie rizikových situácií. V druhej časti sa zameriavame na analýzu rizikového správania v období dospievania, ktoré chápeme ako fázu postupného prechodu z detstva do dospelosti, charakterizované fyzickým dozrievaním, výrazným kognitívnym a emocionálnym zrením, psychosociálnou štruktúraciou osobnosti, konfrontáciou so súborom spoločenských a iných životných nárokov a zároveň pretrvávajúcim obmedzeným prístupom k osobnej autonómii, ekonomickej nezávislosti, neobmedzenej slobode či sexuálnej slobode. Tretia časť je prezentáciou najvyužívanejších výskumných nástrojov na diagnostiku rizika, rizikovej tendencie a rizikového správania v SR a v zahraničí.

Druhá kapitola v prvej časti popisuje výchovu v rodine a rolu rodiča pri vychovávaní dieťaťa. Druhá časť kapitoly vytvorila priestor pre analýzu rodiny ako kľúčového faktora utvárania osobnosti a prejavov správania dospievajúceho. Posledná časť kapitoly predstavuje niekoľko významných modelov a konštruktov, na základe ktorých boli konštruované výskumné a klinické nástroje na meranie výchovných štýlov v rodine. Tento prehľad umožňuje nazrieť do problematiky percepcie výchovných štýlov a ich vývinu s cieľom porozumieť dôvodom výberu výskumného nástroja na autorský výskum prezentovaný v kapitolách 4 až 9.

Tretia kapitola je centrovaná na priblíženie cieľov a základných metodologických náležitostí autorského výskumu, ktorého výsledky sú priblížené a sumarizované v kapitolách 4 až 9 a rovnako v záveroch monografie.

Kapitoly 4 až 8 majú osobitú štruktúru, pričom každá z nich v prvej časti približuje jednotlivé rizikové správanie vždy v kontexte rodinného prostredia dospievajúcich. Tieto časti tak tvoria východiskový a teoretický rámec pre autorský výskum v danom type rizikového správania, ktorý približujeme v druhej časti každej z kapitol. Vo výskume popri deskriptívnych ukazovateľoch, realizujeme analýzu vekových a medzipohlavných rozdielov v miere užívania návykových látok, identifikujeme vplyv štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru výskytu daného rizikového správania v súbore dospievajúcich v SR (N=883 až N=945). V štvrtej kapitole približujeme užívanie návykových látok v kontexte charakteristík rodinného prostredia a výskumne v kontexte výchovných prístupov rodičov (N=883). V piatej kapitole opisujeme súvislosti delikventného správania a charakteristík rodinného prostredia a výskumne v kontexte výchovných rodičovských štýlov (N=945). Šiesta kapitola poskytuje pohľad na dopady a spojitosti šikanovania/násilia páchaného dospievajúcim a na dospievajúcom v kontexte rodinného prostredia, pričom autorský výskum je orientovaný na analýzu dospievajúcich z aspektu šikanovania a v kontexte vnímaných výchovných štýlov v rodine (N=931). Siedma kapitola približuje nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity v období dospievania v kontexte rodinného prostredia, pričom výskum zužuje na problematiku štýlov výchovy v rodine a tento typ rizikového správania (N=928). V ôsmej kapitole uvádzame spojitosti negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom a rodinného prostredia dospievajúcich, z ktorého výskumne analyzujeme viazanosť na percipované výchovné prístupy rodičov (N=948).

Deviata kapitola uvádza rizikový a protektívny rozmer vzťahov a spoločných aktivít v rodine počas obdobia dospievania a ponúka výsledky autorského výskumu negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u 900 dospievajúcich v kontexte výchovných štýlov v rodine.

Publikácia prináša pomerne obsiahly rámec východísk, ako aj autorského výskumu v problematike rizikového správania dospievajúcich a ich rodinného prostredia, je bázou pre realizáciu ďalších výskumných zámerov a veríme, že obohatí existujúci repertoár poznatkov.

1 SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÝ KONCEPT RIZIKA A RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA

1.1 Riziko, percepcia rizika a rizikové správanie

Mnohé životné rozhodnutia vyvolávajú zvažovanie medzi predpokladanou odmenou a rizikom. Fajčiar môže v procese rozhodovania zvažovať riziko pľúcnych a srdcových ochorení a sociálny nesúhlas od nefajčiarov, oproti stimulácii nikotínom. Človek užívajúci marihuanu môže zvažovať možnosť psychickej závislosti, nežiaducich následkov na psychiku a správanie, či zmien v oblasti sociálnych vzťahov a práce, oproti ďalšiemu extatickému zážitku založenom na silnom bažení po užití marihuany.

Riziko je konštrukt, ktorý presahuje rámec jednej vedy a je predmetom skúmania nie len v psychológii, pedagogike, sociológii, ale aj v ekonómii, manažmente, marketingu a ďalších vedách, kde súčasťou vedeckého bádania je človek a jeho vnímanie situácií a podnetov, jeho proces rozhodovania, alebo jeho správanie v situačnom kontexte.

Riziko je všeobecne merateľný koncept determinovaný osobnostnými, psychickými a environmentálnymi faktormi, je funkciou pravdepodobnosti a vážnosti negatívnych dôsledkov istej aktivity či faktora. Spája sa aj s nedostatkom osobnej kontroly nad nasmerovaním nejakej aktivity, ktorá môže spôsobiť negatívne dôsledky. Rizikové faktory potom ponímame ako činitele, ktoré zákonite následok neurčujú (napríklad vznik drogovej závislosti), ale na základe ich objavenia, kumulatívneho pôsobenia, možno predikovať dostavenie sa následku – napríklad užívanie drog, delikventné správanie, narušenie zdravia. Protipólom sú protektívne faktory, ktoré preventívne chránia človeka pred vplyvom negatívnych javov z vnútorného či vonkajšieho prostredia, zabraňujú ohrozeniu zdravia, nežiaducim prejavom správania alebo prepuknutiu choroby (Verešová, 2004). Protektívne faktory sú považované za nezávislé premenné, ktoré majú priame ochranné vplyvy na správanie, ale taktiež môžu zmierniť či mediovať vzťah medzi rizikovými faktormi a správaním (Cattellino et al., 2014).

Riziko predstavuje fenomén integrálne prítomný v živote človeka, pričom jeho miera aktuálnosti, i obsah v prežívaní, sa v priebehu života mení. Sémantická analýza rizika ukázala prítomnosť pozitívnych aj negatívnych interpretácií. Aj keď najčastejším sémantickým obsahom býva neistota spojená s nebezpečenstvom, budúcim alebo predstavovaným ohrozením života, rôzne interpretácie dopĺňa aj možnosť zisku a odvaha konať (Rošková, 1995). Riziko je možnosť alebo už existujúci stav ohrozenia, nebezpečenstva s predpokladom straty, škody či zničenia. Zväčša vyvoláva aktiváciu na jeho zvládnutie, niekedy inhibíciu. V

psychológii má termín riziko spravidla tri základné významy, ktoré sa navzájom prelínajú (Abramenkovová et al., 1988):

1. Riziko ako miera očakávaných nepriaznivých následkov pri neúspechu, ktorú určuje pravdepodobnosť neúspechu a stupeň negatívnych následkov.
2. Riziko ako činnosť, pri ktorej subjektu hrozí určitá strata (prehra, trauma, škoda). Experimentálne sa rozlišuje riziko motivované, zamerané na získanie situačných predností v činnosti a nemotivované (aktivita). Okrem toho sa podľa pomeru očakávanej výhry a očakávanej prehry, pri realizácii zodpovedajúcej činnosti, rozlišuje opodstatnené a neopodstatnené riziko.
3. Riziko ako voľba medzi dvoma rôznymi variantmi konania: menej prítlačlivým, no nádejnejším a prítlačlivejším, ale menej nádejným, pri ktorom je výsledok problematický a hrozia možné nepriaznivé následky (Abramenkovová et al., 1988).

Z aspektu percepcie rizika v roku 1964 Cox a Rich (in Ricciardi, 2008), poskytli definíciu vnímaného rizika ako funkciu dôsledkov vyplývajúcich z rozhodnutia a subjektívne prežívanej neistoty z toho, čo môže jednotlivec „získať“ alebo „stratiť“. Pojem vnímané riziko sa spája s procesom, v ktorom jednotlivec vyvodzuje úsudky ohľadne predmetu rozhodovania, pričom zohľadňuje v tomto procese celú varietu premenných v smere cieľového zisku alebo cieľovej straty. Percepcia rizika sa tak vyznačuje subjektívnosťou (vnímané riziko je významne individuálne a subjektívne), relatívnosťou (každé vnímanie je iné, prepojené viac na relatívnosť než absolútnosť), čo indikuje, že správanie jednotlivca je sprostredkované jeho vnímaním rizika v konkrétnej situácii, kde prebieha jedinečný rozhodovací proces.

Riziko nie je konštruktom viazaným len na špecifické alebo výnimočné situácie, je bežným aspektom každodenného života človeka, v ktorom prebieha mnoho rozhodovacích procesov, z ktorých ani jeden so sebou nenesie „nulové“ riziko alebo „nulový“ stupeň neistoty. Každý proces rozhodovania v sebe zahrňuje vnímanie rizika v zmysle toho, ako človek kognitívne hodnotí alebo emocionálne prežíva potenciálnu hrozbu či riziko a snaží sa zhodnotiť rizikovú situáciu na základe jednoduchého pudovo či biologicky determinovaného „rozhodovania“, alebo komplexného rozhodovania založeného na minulých skúsenostiach, získaných informáciách z prostredia, efektívnom kognitívnom spracovaní situácie a racionálnom riadení založenom na využití exekutívnych funkcií. Sitkin a Weingart (1995) definujú vnímanie rizika ako hodnotenie jednotlivca o tom, nakoľko je riziková situácia z hľadiska pravdepodobnostných odhadov stupňa situačnej neistoty, kontroly tejto neistoty a vlastnej dôvery v tieto subjektívne odhady.

Výskumy poukazujú na to, že vnímanie rizík je ovplyvnené sériou vnímaných vlastností rizika alebo rizikovej situácie (Fischhoff et al., 1986, Slovic et al., 1982; Renn a Swaton 1984; in Renn, 1990), pričom medzi najvýznamnejšie faktory patrí strach, osobná kontrola, poznanie rizika, vnímanie spravodlivého využitia výhod a rizík, potenciál viny (možnosť označiť osobu alebo inštitúciu za zodpovednú za vytvorenie rizikovej situácie). Ricciardi (2008) uvádza, že hoci hodnotenie rizika primárne predpokladá analyzovať alternatívy na báze kognitívnej reakcie jednotlivca na rizikové situácie (vrátane rozhodovania jednotlivca), predsa sú reakcie sprostredkované aj takými emocionálnymi vplyvmi, ako sú obava, strach a úzkosť. V súvislosti s uvedeným a s dôrazom na obdobie dospievania Čerešník (2016) konštatuje existenciu boja chladného (kognitívneho) a horúceho (afektívneho systému). Považujeme za významné podotknúť, že správanie sa v rizikovej situácii, ktoré je riadené primárne emocionálnymi vplyvmi, bude pravdepodobne odlišné od kognitívnych hodnotení tých istých rizík a rizikových situácií.

Renn (1990) ponúka sumarizáciu zistení z výskumných štúdií o riziku, na základe ktorých je vnímané riziko funkciou:

- ✓ intuitívnych heuristik, ako sú dostupnosť, ukotvenie, nadmerná dôvera, atď.,
- ✓ vnímaných priemerných strát v čase,
- ✓ situačných charakteristík rizika alebo dôsledkov rizikovej udalosti,
- ✓ asociáciami so zdrojmi rizika,
- ✓ dôveryhodnosťou či dôverou v inštitúcie, ktoré sa zaoberajú rizikom,
- ✓ mediálneho a sociálneho zosilnenia informácií súvisiacich s rizikom,
- ✓ rozhodnutí a úsudkov ostatných jednotlivcov pochádzajúcich z referenčných skupín (ale aj skupín ako celkov),
- ✓ osobných skúseností a známostou rizika.

Renn (1990) taktiež sumarizuje vplyvy, ktoré pôsobia na vnímanie rizika:

- ✓ dobrovoľnosť,
- ✓ ovládateľnosť,
- ✓ katastrofický potenciál,
- ✓ oneskorenie dôsledkov,
- ✓ tendencia zabíjať než zraniť,

- ✓ vnímaná hrozba pre budúcnosť či ďalšie generácie,
- ✓ rovnaké vystavenie sa riziku,
- ✓ rovnaká distribúcia ziskov,
- ✓ známosť rizika,
- ✓ vnímanie ziskov/výhod,
- ✓ exkluzivita výhod.

Zinn (2018) uvádza, že vnímanie a riešenie rizika je viazané na tri kľúčové stratégie a prístupy: inštrumentálnu racionalitu podporovanú odbornými/vedeckými poznatkami a informáciami; iracionálne stratégie podporované nádejou a vierou; a intuitívno-emocionálne stratégie, ktoré sú podporované skúsenosťami a tacitnými poznatkami. Tieto tri kľúčové prístupy sú kombinované, či dopĺňané, ďalšími aspektmi, ako sú dostupné zdroje, sociálne a demografické štruktúry (napr. pohlavie, trieda), kultúrne hodnoty (napríklad materstvo, priateľstvo).

Vnímanie rizika je viazané aj na postoj človeka k príčine rizika, teda napríklad k ľudskej činnosti, prírodnej udalosti, sociálnej situácii, technológii, atď., pričom samotný postoj zahrňuje tak kognitívne a hodnotiace, ako aj afektívne a behaviorálne zameranie voči samotnej príčine rizika. Vzhľadom na tendenciu vyhnúť sa kognitívnej disonancii, má väčšina ľudí sklon vnímať riziká ako vážnejšie a hrozivejšie, ak iné názory obsahujú negatívne konotácie a naopak (Renn, 1990). Odhady rizika sú neustále zdôvodňované celkovým úsudkom o tom, čo je žiaduce v kontexte situácie, v ktorej sa príčina vnímaného rizika objavuje.

Ďalším aspektom, na ktorý je vnímanie rizika prepojené je motivácia. Riziková tendencia je osobnostná motivačná charakteristika človeka, ktorá spočíva vo všeobecnej ochote človeka vyhľadávať (vysoká tendencia k riziku) alebo vyhnúť sa rizikovým situáciám (nízka tendencia k riziku) (Knowles et al., 1983). Nauert (2018) na základe výskumu Freya prirovnáva tendenciu k riziku ku generálnemu faktoru inteligencie a uvádza, že tendencia k riziku je všeobecným osobnostným faktorom. Ochota riskovať sa môže líšiť v rôznych oblastiach života človeka, ale bude vždy ovplyvnená všeobecným osobnostným faktorom tendencia k riziku. V uvedenom kontexte rizikové správanie (aj percepčia rizika) je charakteristické tým, aká je osobnostná tendencia k riziku u jednotlivca. Pre ľudí s vysokou tendenciou k riziku bude typické napríklad vyhľadávanie vysoko rizikových voľnočasových športov (napr. base jumping, lezenie na ľade, voľný pád v aerodynamickom tuneli, skok z lietadla, atď.). Na rozdiel od ľudí vykazujúcich opatrné správanie, títo ľudia tieto športy a aktivity preferujú, oceňujú ich práve kvôli pozitívnym skúsenostiam, vnímajú ich ako príťažlivé výzvy, ktorých

prekonanie vedie k zvýšenému prežívaniu autonómie, sebadôvery, zmyslu a dôvery v seba (Zinn, 2018).

V kontexte rizikového správania je ďalším významným aspektom sebaúčinnosť jednotlivca alebo aj osobná kontrola. Zinn (2018) uvádza, že ľudia s vysokou mierou kontroly si môžu potvrdzovať skúsenosť s osobnou kontrolou práve prostredníctvom rizika alebo riziko je nástrojom alebo pokusom znovuzískanie kontroly. Výskumy preukázali, že ľudia, ktorí majú vysokú kontrolu, vykazujú aj rizikovú tendenciu ako súčasť ich identity a rozširovania či rozvíjania ich schopností (Tulloch, Lupton, 2003). Zinn (2018) na báze výskumu Batchelora u škótskych mladých žien vo veku 16 až 24 rokov odsúdených za kriminálne správanie a činy uvádza, že páchanie kriminality týchto žien bolo nástrojom na opätovné získanie kontroly nad vlastným životom. Šlo o vzorku žien, ktoré mali závažné problémy v rodine, boli zneužívané a podstúpili rizikové správanie na úrovni delikvencie a užívania drog ako nástroj či spôsob „pripomenutia si“, že boli „nažive“. Nelegálne prevzatie rizika bolo hodnotené ako „životne dôležitá stratégia prežitia“.

Riziko, percepčia rizika a rizikové správanie má aj svoje pozitívne rozmery z pohľadu prínosov pre človeka. Lupton (2006) konštatuje, že prekonávanie rizika nástrojom individuálneho pokroku a zdokonaľovania sa človeka, prostriedkom sebarealizácie, prostriedkom zvládania životných výziev a prekonávania vlastných hraníc, prostriedkom na spracovanie intenzívnych pre subjekt nie príjemných emocionálnych stavov ako sú obava, strach alebo úzkosť, ktorých prekonanie na úrovni individuálnej výzvy vedie k prežívaniu nadšenia. Konštatuje tiež (v súlade už z vyššie uvádzaným), že prekonávanie rizík zahŕňajúcich fyzické aktivity slúži ako prostriedok kontroly nad telom a vlastným Ja.

Prijímanie rizík ako výzvy alebo rizikové správanie je zložitejším v sociálnych vzťahoch, ktoré sú blízke alebo intímne. Významným prvkom v kontexte zvýšenej pravdepodobnosti výberu rizika pod sociálnym vplyvom je faktor dôvery (Zinn, 2018). Dôvera v druhého ako viera v to, že on/ona je dobrý/á, úprimný/á a že jednotlivcovi neublíži (zabezpečuje prostredie bezpečia) vedie v situačnom hodnotení rizika k prevahe iracionality, nedostatku kontroly, ohrozuje racionálne prístupy v kontakte s rizikom, čo vedie k vyššej pravdepodobnosti voľby rizikového správania.

V sociálnom kontexte rizika do popredia vystupuje aj faktor reflexivity. Reflexivita je kľúčovým princípom paradigmy racionálneho hráča pri prijímaní rizík, ktorá vyžaduje ideálne „úplné“ vedomosti a relatívne stabilné preferencie racionálneho zvažovania výhod a nevýhod pri jednotlivých alternatívach v rámci rozhodovacieho procesu (Zinn, 2018). Sociológovia a sociálni psychológovia tvrdia, že sociálna

oblasť a v rámci nej reflexívne angažovanie sa zahŕňa riziko a riskovanie (napríklad sociálne zakorenené habituálne riskovanie, riskovanie osvojené sociálnym učením, riskovanie ako súčasť sociálnych aktivít považovaných za „normálne“ – tzv. normalizované riskovanie). Habituálne riziká sa zakladajú na tom, že každodenné aktivity sú súčasťou rutiny, ktoré sa ľudia učia v dôsledku výchovy. Majú formu zosobnených postupov spoločenského habitusu a sú zakorenené v socio-štrukturálnych podmienkach a kultúrnych vedomostiach (Zinn, 2018). Habituálna tendencia k riziku má svoje korene ako aj prejavy v prostredí, v ktorom jednotlivец vyrastá, a ktoré mu poskytuje výchovný vplyv. Takéto sociálne prostredie vytvára rámec, ktorý určuje, aké správanie a konanie sa považuje za normálne, žiaduce a nerizikové, alebo za rizikové či nerozumné. Učenie ako nástroj socializácie ale aj nástroj osvojovania si vedomostí, zručností, kompetencií či postojov a hodnôt, je viazané aj na to, ako jednotlivец percipuje riziko, ako ho hodnotí a prijíma, akými zručnosťami disponuje na jeho zvládnutie, ako využíva a postupne mení svoje skúsenosti s rizikom, riskovaním či rizikovou situáciou. Na rozdiel od habituálneho riskovania je skúsenosť s učením sa v rámci rizika menej určená konkrétnou sociálnou triedou a je viac zameraná na životný štýl a ovplyvnená expertnou komunitou, ktorá je nositeľom poznatkov a zručností v procese učenia sa (napríklad expertná skupina horolezcov, potápačov alebo aj fajčiarov, atď.). V takýchto prípadoch je dôraz kladený na naučené zručnosti a rutinizáciu, ktorá mení skúsenosti s rizikom a riskovaním. Zinn (2018) uvádza, že učenie sa a rutinizácia rizika sa zameriava dôrazne na to, ako sa riskuje, a ako opakovanie mení skúsenosti a tým aj význam riskovania. Uvádza, že je možné, že negatívne udalosti alebo zmenená životná situácia, ako napríklad prevzatie zodpovednosti za iné osoby (napríklad rodina, deti, starostlivosť) vedie k zníženiu rizika, alebo „zastaveniu“ predtým využívaného rizikového správania.

Vzhľadom na pomerne široké ponímanie a vysvetľovanie rizika, existuje relatívne široká škála správania, ktoré spájame s pojmom rizikové (sociálne rizikové, finančne rizikové, psychologicky rizikové, atď.). V takto širokom ponímaní je náročné pojednávať o všetkých aspektoch rizika a rizikového správania. Vzhľadom k nami kreovanému výskumnému zámeru, prezentovanému v kapitolách 3-9 tejto vedeckej monografie, za rizikové správanie považujeme významne nežiaduce a skutočné riziká, ako sú konzumácia alkoholu, tabaku a drog, agresívne správanie a šikana, delikventné správanie, rizikové stravovanie a pohybové aktivity, ale aj rizikové sexuálne správanie, riskantné dopravné správanie, ktoré od začiatku dospievania narastajú a niektoré z nich dosahujú aj vrchol v období adolescencie.

1.2 Rizikové správanie dospievajúcich

Rizikové správanie možno vo všeobecnej rovine charakterizovať nejasným výsledkom a balansovaním medzi možnosťami negatívnych následkov (strát) a pozitívnych následkov (získov) (Orosová, 2003). Viacerí autori (napríklad Jessor, 1991; Arnett, 2000; Verešová, 2004; Ballocchini, Chiamenti, Lamborghini, 2013) konštatujú, že z pohľadu výskytu a prejavov rizikového správania sú najrizikovejší dospievajúci v porovnaní s mladšími alebo staršími vekovými skupinami.

Puberta a adolescencia sú fázy v individuálnom živote človeka, ktoré sa spájajú s najväčším tlakom a dynamikou zmien, pričom obe fázy sú postupným prechodom z detstva do dospelosti, charakterizované fyzickým dozrievaním, výrazným kognitívnym a emocionálnym zrením, psychosociálnou štruktúrou osobnosti, konfrontáciou so súborom spoločenských a iných životných nárokov a zároveň pretrvávajúcim obmedzeným prístupom k osobnej autonómii, ekonomickej nezávislosti, neobmedzenej slobode či sexuálnej slobode.

V americkom prístupe (Institute of Medicine and National Research Council, 2011) je dospievanie/adolescencia vymedzené/á vekom od 10–19 rokov. V našich podmienkach je preferované členenie na pubertu/stredný školský vek a adolescenciu/starší školský vek (napríklad Kuric, 2001; a ďalší), no napríklad Vágnerová (2012) pubertu (11–15 rokov) označuje ako raná adolescencia a vek od 15-20 rokov označuje ako neskorá adolescencia. Avšak aj v našich podmienkach (SR, ČR) nachádzame príklon k chápaniu dospievania v plynulom procese zmien, kedy napríklad Dolejš a Orel (2018) ponímajú toto obdobie ako významný medzník v živote človeka, kedy sa z dieťaťa stáva dospelý. Hoci toto obdobie diferencujú vnútorne na pubertu (11–12 rokov až 15 rokov) a adolescenciu (15 rokov – 20-22 rokov), v periodizácii ho uvádzajú ako celistvé obdobie charakterizované dozrievaním telesným, psychickým a vzťahovým.

Rizikové správanie/problémové správanie pubescentov a adolescentov zahŕňa zneužívanie návykových látok/závislostné správanie, rizikové sexuálne správanie, agresívne správanie, násilie, zranenia a šikanu, školskú neúspešnosť/zlyhanie a odchod zo školy, delikventné správanie a kriminalitu, nevhodné stravovacie návyky a nedostatočné pohybové aktivity/fyzickú nečinnosť, dopravné rizikové správanie (Jessor, 1991; Arnett, 2000; Verešová, 2004; Newman et al., 2008; Čerešník, 2016). Suchá et al. (2018) upozorňujú na závažnosť rizikového správania, ktorým je hranie digitálnych hier (z 3950 českých adolescentov splnilo hranicu pre zaradenie do kategórie závislý 3,8 % respondentov s prevahou chlapcov a 6,1% respondentov bolo v kategórii aktívnych hráčov). Podľa zistení, najčastejším rizikovým správaním v adolescencii je rizikové sexuálne správanie, násilie, nehody a užívanie drog (Ballocchini, Chiamenti, Lamborghini, 2013).

Rizikové správanie adolescentov je funkčné, inštrumentálne a vedome zamerané na cieľ (Jessor, 1991). V adolescencii, ako aj puberte, slúži rizikové správanie aj ako nástroj prijatia a akceptácie zo strany rovesníckej skupiny (Jessor, 1991; Verešová, 2004), ktorá je vysoko významná v procese skupinovej socializácie, typickej a vysoko významnej pre tieto fázy vývinu. Na druhej strane, rizikové správanie limituje protektívny vývinový rozvoj efektívnych copingových stratégií a sociálnych zručností adolescentov (Jessor, 1991).

Teória problémového správania (Problem Behavior Theory, PBT) Jessora a kolegov (Boyer, 2006) uvádza, že za vývinom problémového správania dospievajúcich sú sociálno-štrukturálne premenné, ako napríklad vzdelanie rodičov, povolanie, rodičov, náboženstvo, ideológia, rodinná štruktúra, klíma v rodine, zapojenie rovesníkov a médií. Tieto sociálne faktory vzájomne interagujú a podieľajú sa na systémovom rozvoji tých súčastí osobnosti, ktoré sú známe ako sebaregulačné faktory, motivačné faktory, očakávania a na systémovom vnímaní prostredia, ktoré zahŕňa vnímanie rodičovskej opory, opory zo strany rovesníkov, vzájomnej interakcie rodič – dieťa. Tieto systémy sú konceptualizované ako rizikové faktory a protektívne faktory pre problematické a potenciálne riskantné správanie. Vývinový rámec tejto teórie podčiarkuje fakt, že rizikové správanie sa počas dospievania zvyšuje, pretože sa angažovanosť dospievajúcich zameriava na ukazovateľ nezávislosti. V tomto zmysle uvedené sociálne štrukturálne faktory nielen produkujú systémy, ale sú aj spúšťačom pre nástup rizikového správania. PTB je podľa Boyera (2006) limitovaná skutočnosťou, že značne prehliada úlohu kognitívnych faktorov a rozhodovacie procesy.

Biopsychosociálny model chronických problémov správania Dodgeho a Pettita (2003) predpokladá, že biologické dispozície (napr. pohlavie, prenatálne prostredie a vývin, temperament, atď.) a sociokultúrne faktory (napr. sociálno-ekonomický status, vzdelanie rodičov, rozvod rodičov, kultúra a subkultúra, susedia a komunita, atď.) v ranom vývine ohrozujú viac určité deti, avšak skúsenosti v priebehu vývinu v rámci interakcie s rodičmi (vzťah rodič – dieťa, výchovný štýl, atď.), interakcie s rovesníkmi (napr. agresívni rovesníci, odmietnutie rovesníkmi, atď.), školské prostredie a mimoškolské aktivity (napr. školská neúspešnosť a zlyhania, trávenie voľného času, sledovanie nevhodných programov sýtených agresívnym správaním a násilným v televízii) zvyšujú a sprostredkovávajú riziko a rizikové správanie. Tento transakčný vývinový model popisuje vznik chronického antisociálneho správania v priebehu ontogenézy. Recipročné vplyvy medzi dispozíciami, kontextami a životnými skúsenosťami vedú k rekurzívnym interakciám v čase, ktoré pôsobia rizikovo alebo naopak protektívne na antisociálny vývin. Kognitívne a emocionálne procesy dieťaťa vrátane získania poznatkov a modelov spracovania sociálnych informácií

sprostredkovávajú vzťah medzi životnými skúsenosťami a výsledkami problémov. Podľa tohto modelu biologické rizikové faktory a sociokultúrne rizikové faktory podporujú utváranie kognitívnych a emocionálnych procesov, ktoré určujú pravdepodobnosť rozvinutia problémového správania. Preto podľa modelu s najväčšou pravdepodobnosťou prejavia agresívne správanie deti agresívnych rodičov, deti, ktorých odmietajú rovesníci alebo tí, ktorí sú najmenej pripravení na efektívne zvládnutie situácií (t.j. predchádzajúce skúsenosti a biologické predispozície neformovali efektívne kognitívne a copingové stratégie).

Ďalším prístupom vysvetľujúcim rizikové správanie dospievajúcich sú tzv. aditívne modely (Dodge, Pettit, 2003). Kumulatívne modely rizikového delikventného správania adolescentov sú založené na tom, že čím je vyšší počet rizikových faktorov, tým sa zvyšuje riziko a rizikové správanie. Tieto modely sú založené na princípe rovnocennosti, čo znamená, že rovnaké antisociálne dôsledky môžu vzniknúť z rôznorodých zdrojov. Stupeň rizika je lineárne spojený s počtom rizikových faktorov prítomných v jednom alebo vo viacerých zdrojoch. Tieto modely akceptujú aj aspekt individuálnej odlišnosti fungovania rizikových faktorov u jednotlivých detí vo vzťahu k zvyšovaniu rizika a ich rizikovému správaniu. Ďalším významným faktorom, ktorý prekračuje významnosť rámca individuálneho reagovania na jednotlivé riziká, je skúsenosť, či sumarizované skúsenosti dieťaťa s rizikovým správaním.

V kontexte vývinových zmien dospievajúcich a rizikového správania považujeme za významné venovať priestor vysoko dynamicky a štruktúrne sa rozvíjajúcim zmenám v kognitívnom systéme v priebehu dospievania. V období dospievania sa podľa existujúcich teórií a výskumov (Boyer, 2006; Lewine Munsch, 2019) stáva kognitívna reprezentácia sofistikovanejšou, je preferované abstraktné a logické myslenie, zdokonaľujú sa argumentačné schopnosti, spôsobilosť viesť diskusiu, kriticky uvažovať, zvyšuje sa rýchlosť kognitívneho spracovania, zlepšujú sa pamäťové stratégie, operačná pamäť, zvyšuje sa podiel a vplyv metakognitívnych schopností, do popredia sa dostávajú exekutívne funkcie, zlepšujú sa kreatívne funkcie a kreatívne myslenie, sociálna kognícia a teória mysle sa stávajú komplexnejšími.

V kontexte behaviorálneho prístupu je rizikové správanie spájané s rozhodovacím procesom smerom k identifikácii a hodnoteniu potenciálnych výsledkov a dôsledkov správania dospievajúcich. Boyer (2006) uvádza, že dospievajúci v porovnaní s mladšími dospelými majú menej rozvinuté kognitívne zručnosti nutné k efektívnemu rozhodovaniu medzi možnými alternatívami s ohľadom na dobrý odhad následkov každej z alternatív. Dospievajúci riskujú nie preto, že robia nesprávne rozhodnutia, ale preto, že hodnotia dôsledky svojho správania odlišne od dospelých (Lightfoot, 1998; in Savi-Çakar, Tagay, Ikiz, 2015). Dospievajúci si

uvedomujú negatívne dôsledky rizikového správania, ale riskujú, pretože cielene chcú výsledok/uspokojiť potreby viac než dospeli (Romer, 2003; in Savi-Çakar, Tagay, Ikiz, 2015).

Dospievajúci, ale aj vyššie vekové kategórie, riadia rozhodovací proces dvomi smermi (duálny proces), sú schopní v jednom smere kontrolovať, realizovať analytické a racionálne procesy v smere racionálneho rozhodovania (racionálny alebo reflektívny štýl rozhodovania), ale v druhom smere sa spoliehajú na automatické, intuitívne a heuristické procesy (experienciálny alebo intuitívny štýl rozhodovania), ktorý sa spája významnejšie s rizikovým správaním. Istou analógiou týchto štýlov je aj systém 1 a systém 2 podľa Kahnemana (2016). Systém 1 funguje automaticky a rýchle s malým mentálnym úsilím a bez zámernej kontroly, a je známy aj ako intuitívne myslenie. Systém 2 je centrován na náročnú a zložitú mentálnu aktivitu, ktorá sa spája aj so subjektívnym vôľovým aktom, konaním, cieleým sústredením, a je známy aj ako analytické myslenie. Epstein (2003) uvádza, že intuitívny systém ovplyvňuje racionálny systém, a to buď pozitívne alebo negatívne. Intuitívny/experienciálny systém je rýchly, pracuje automaticky a podvedome. Intuitívny/experienciálny systém sa môže stať zdrojom tvorivosti a tvorivých myšlienok, ktoré nie sú prítomné v racionálnom systéme a môže byť využitý ako palivo pre vášeň v racionálnom systéme, takže intelektuálne úsilie je možné uskutočniť precízne a zároveň opatrne. Platí tiež, že racionálny systém (hoci je pomalší) dokáže revidovať experienciálny systém. Jednotlivec dokáže uvažovať o svojich spontánných a impulzívnych myšlienkach, uvedomiť si ich nevhodnosť a nahradiť ich konštruktívnymi. Racionálny systém môže tiež ovplyvniť experienciálny systém tréningom vhodnejšej počiatocnej reakcie (Epstein, 2003). Typickými korelátmi intuitívneho systému sú rýchlosť, vysoká kapacita, nevedomie, predisponované odpovede, kontextualizácia, asociácie, automatickosť, skúsenosť, nezávislosť od kognitívnych schopností. Typickými korelátmi reflektívneho systému sú pomalosť, limitovaná kapacita, sériovosť, vedomie, normatívne odpovede, kontrola, pravidlá, spojitosť s kognitívnymi schopnosťami.

Boyer (2006) upozorňuje na významnosť teórie perspektívy Kahnemana a Tverskeho, ktorá predpokladá, že preferencia v rizikových situáciách je vo veľkej miere závislá na schopnostiach vnímania a pozornosti počas edície a hodnotenia fáz rozhodovacieho procesu.

Arnett (1996) identifikoval významné korelácie medzi vyhľadávaním nových zážitkov/stimulácie (sensation seeking) a rizikovým dopravným správaním, rizikovým sexuálnym správaním, užívaním alkoholu, cigariet a drog, krádežami a vandalizmom u dospievajúcich. Vyhľadávanie nových zážitkov/stimulácie je črta definovaná vyhľadávaním rôznych, nových, komplexných a intenzívnych zážitkov a

ochotou podstúpiť fyzické, sociálne, legálne a finančné riziko k dosiahnutiu týchto zážitkov (Zuckerman, 1994). Zuckerman (1994) vytvoril detailný profil osobnosti tzv. „high sensation seekers“ (HSS). HSS ľudia sú typicky impulzívni, bez zábran, sociálni a majú tendencie k liberálnym politickým názorom. Majú radi aktivity, pri ktorých sú vysoko stimulovaní (napríklad hlasná rocková hudba, pornografické alebo hororové filmy), a sú zriedkavo uspokojení inými vzruchmi. Určitá miera rizika, či už fyzického, sociálneho alebo právneho, sa im zdá byť nevyhnutná. HSS ľudia majú tendencie veľa vsádzať. Mnohí z nich vyskúšajú drogy a venujú sa adrenalínovým športom. HSS ľudia tiež vykazujú averziu voči „low-sensation“ situáciám, inak známym ako nuda. Súvislosť medzi vyhľadávaním nového a užívaním návykových látok bola opakovane potvrdená (Zuckerman, 1989, 1994; Verešová, Malá, Gatial, 2009). Vyhľadávanie stimulácie bolo asociované s participáciou v mnohých rizikových aktivitách (Zuckerman, 1994), vrátane potenciálne rizikových experimentov, športov, povolání, kriminálnych aktivít, sexuálneho správania, nedbanlivého a ľahkovážneho šoférovania, a šoférovania pod vplyvom alkoholu, ako aj hazardného hráčstva. „High sensation seekers“ hodnotia riziko nižšie ako „low sensation seekers“ a to i pre aktivity, ktoré nikdy predtým neskúsili (Zuckerman, 2000) a predpokladajú, že pokiaľ sa budú nachádzať v tej istej situácii ako „low sensation seekers“ budú prežívať menej anxiety. Na základe týchto predpokladov narastá pravdepodobnosť, že pokiaľ bude daná „high sensation seekerom“ možnosť participácie v týchto aktivitách, využijú ju. Gradient prístupu v nových rizikových aktivitách je u nich vyšší a gradient vyhýbania sa (anticipovanej anxiety) je nižší, v porovnaní s „low sensation seekers“ (Zuckerman, 1994). Verešová, Malá a Gatial (2009) vo výskume zistili, že existujú rozdiely vo vyhľadávaní stimulácie a v tendencii riskovať u abstinentov, príležitostných užívateľov, frekventovane užívajúcich a závislých od tabaku a marihuany. Priemerná hodnota vyhľadávanie stimulácie a tendencie k riziku zvyšovala v smere od najnižšieho priemerného skóre u abstinentov až ku najvyššiemu priemernému skóre u závislých užívateľov tabaku a marihuany. Zuckerman a Kuhlman (2000), poukazujú na zistenie, že ľudia s potrebou vyhľadávať stimuláciu a ochotou riskovať pre dosiahnutie týchto zážitkov, pociťujú silnú túžbu po alkohole v situáciách, keď sa nudia, zatiaľ čo jednotlivci, ktorí skórujú vysoko v neurotizme, zaznamenali viac túžby po alkohole v stresových a sociálnych situáciách.

Výskumy sa zaoberali aj medzipohlavnými rozdielmi v rizikovom správaní dospievajúcich. Verešová a Hušvétyová (2005) zistili, že vo všetkých typoch školského rizikového správania popísaného Mezerom (2000) – asociálne správanie, antisociálne správanie, egocentrické, impulzívne, maladaptívne, negativistické správanie a inklinovanie k problémovej skupine - existujú vysoko

významné intersexuálne rozdiely u pubescentov (10–14 rokov), pričom priemerné skóre vo všetkých sledovaných premenných je významne vyššie u chlapcov, a rizikové správanie stúpa vekom u oboch pohlaví. U dievčat sa prejavuje značné pridržanie sa spoločenským normám, podriadenosť sociálnym skupinám, uprednostňovanie záujmu skupiny nad vlastným záujmom, nižšia dráždivosť, výrazná stabilita v správaní, značné prijímanie aktuálne realizovanej činnosti skupinou, značne nízka proximita ku skupine problémových spoludospievajúcich a rovesníkov. Výsledky ich výskumu naznačujú aj ďalšie zistenia viazané na rodinné prostredie pubescentov. Zistili, že tak chlapci ako aj dievčatá vnímajú svojich rodičov ako vysoko nedôsledných, čo môže u dospievajúceho vyvolávať neistotu. Z hľadiska diferencií medzi vnímaním matky a otca pubescentmi autorky identifikovali, že dievčatá aj chlapci vnímajú svojich otcov ako hostilnejších, direktívnejších a nedôslednejších v porovnaní s ich matkami.

U rizikových dospievajúcich podľa Čerešníka a Čerešníkovej (2016) možno predpokladať nízku mieru stimulácie zo strany rodičov (resp. zodpovedných osôb). Pravdepodobne boli vystavení málo podnetnému prostrediu, ktoré nevytváralo primerané podnety na psychomotorický a psychosociálny rozvoj. Samozrejme s ohľadom na nárast elektronizácie a sociálneho bezkontaktného sieťovania možno súhlasiť s autormi, že aj prebytok niektorých, pre dozrievajúci organizmus nepotrebných podnetov, pôsobiacich prostredníctvom televízneho prijímača či iných médií, je detský mozog prestimulovaný (overstimulating), čo spôsobuje neúmerne zvyšovanie jeho aktivačnej úrovne, ktorá sa prejaví vyhľadávaním vzrušujúcich podnetov, či rizika.

Rodinné prostredie významne ovplyvňuje vývin dieťaťa a dospievajúceho, na čom sa zhodujú odborníci z rôznych odvetví pedagogických, spoločenských a behaviorálnych vied (napr. Vavrysová, 2018, Čerešník, 2016, Verešová, Hušvéthyová, 2005 a ďalší). Čerešník (2016) za rizikové faktory rodinného prostredia považuje stratu v rodine, dlhodobý konflikt, chronické choroby rodičov, nedostatočnú komunikáciu, dysfunkčnosť rodiny, nízky alebo veľmi vysoký socioekonomický status, autoritatívny výchovný prístup rodičov alebo benevolentný výchovný prístup a rozpory medzi hodnotami. Newman et al. (2008) publikovali analýzu existujúcich poznatkov ohľadne vplyvu výchovy v rodine na rizikové správanie dospievajúceho a konštatujú významné prepojenie ukazovateľov rodinného prostredia na rizikové správanie: rodičovské teplo verzus chlad, prijatie verzus odmietnutie, štruktúra verzus chaos, autonómia verzus kontrola, angažovanosť verzus odlúčenie alebo zanedbávanie, prísnosť verzus tolerancia, konzistentná verzus nekonzistentná disciplína, blízkosť verzus vzdialenosť, ďalej disciplína (konzistentná verzus nekonzistentná), úroveň rodičovskej angažovanosti, úroveň rodičovského monitorovania, spôsob komunikácie s

dieťaťom a štýl výchovy. V našom výskume prezentovanom v kapitolách 3-8 venujeme pozornosť práve poslednej z uvedených charakteristík rodinného prostredia, ktoré popisujú Newman et al. (2008), a to štýlom výchovy v kontexte jednotlivých sledovaných kategórií rizikového správania. Problematiku charakteristík rodinného prostredia vo vzťahu k rizikovému správaniu a medzipohlavným a vekovým špecifikám podrobnejšie priblížujeme v deviatej kapitole.

1.3 Nástroje a možnosti diagnostiky rizikového správania

Komplexné nástroje na výskum rizikového správania sú dostupné a výskume využívané tak v zahraničí, ako aj na Slovensku či v Českej republike. Na komplexnú diagnostiku rizika/tendencie k riziku boli podľa Rohrmana (2005) vyvinuté metódy ako Sklon k podstupovaniu rizika /Risk-taking Propensity (Dahlbaeck, 1990), Dotazník rizikovej orientácie/Risk Orientation Questionnaire (Rohrman, 1998), Sklon k rizikivosti/Risk propensity (Lindemann, 1998), Inventár stimulujúco-inštrumentálneho rizika/Stimulating-Instrumental Risk Inventory (Zaleskiewicz, 2001), Domain-specific Risk Attitude Scale (Weber, Blais, Betz, 2002), Sklon k podstupovaniu rizika – Holistické otázky/Risk Propensity - Holistic Questions (Rohrman, 1999), Dotazník motivácie k riziku/Risk Motivation Questionnaire (Rohrman, Davis 2000), Dotazník rizikových situácií/Risk Situation Questionnaire (Rohrman, 2000). Za alternatívnu metódu sa považuje aj Škála vyhľadávania stimulácie/nových zážitkov/Sensation Seeking Scale od Zuckermana (1981, 1994). Ďalší autori kreovali a overili metódy ako napríklad Škála rizikového, impulzívneho a sebapoškodzujúceho správania/Risky, Impulsive, and Self-Destructive Behavior Questionnaire (RISQ, Sadehová a Sommersová, 2016), Dotazník stimulačného a inštrumentálneho rizika/The Stimulating and Instrumental Risk Questionnaire (S&IRQ, Makarovski, Plopa a Marszał, 2012), Dotazník rizikového správania dospievajúcich/Youth Risk Behavior Questionnaire (YRBS, The Massachusetts Department of Elementary and Secondary Education, 2015, 2013). Naším zámerom nie je popísať všetky z vyššie uvedených nástrojov, uvádzame stručnú charakteristiku vybraných 8 diagnostických nástrojov na meranie rizika, rizikovej tendencie či rizikového správania.

Dotazník rizikovej orientácie/Risk Orientation Questionnaire (Rohrman, 1998) sa zameriava na diagnostiku všeobecnej tendencie k riziku, respektíve postojom v rámci rozhodovania o riziku, v ktorom respondent odpovedá na 8-stupňovej škále (od „nie, vôbec pre mňa neplatí“ až po „áno, úplne pre mňa platí“) a vyjadruje sa v smere sklonu k riziku alebo v smere vyhýbania sa riziku. Ide o pomerne krátky diagnostický nástroj (12 položiek).

Nicholson et al. (2002) zostavili Škálu sklonu k rizikivosti/The Risk Propensity Scale, v ktorej respondent vyjadruje svoj výber na škále „nikdy“, „zriedka“, „dost často“, „často“ a „veľmi často“, pričom škála umožňuje diagnostikovať rekreačné riziká (napríklad horolezectvo, potápačstvo), zdravotné riziká (napr. fajčenie, zlá strava, vysoká konzumácia alkoholu), kariérne riziká (napríklad ukončenie zamestnania bez ďalšieho chodu), finančné riziká (napríklad hazardné hry, riskantné investície), bezpečnostné riziká (napríklad rýchla jazda, cyklistika v meste bez prilby) a sociálne riziká (napríklad volebné právo, verejné napadnutie pravidla alebo rozhodnutia).

Makarowski, Plopa a Marszał (2012) zostavili Dotazník stimulačného a inštrumentálneho rizika/The Stimulating and Instrumental Risk Questionnaire (S&IRQ), ktorý vychádza z Inventára stimulujúco-inštrumentálneho rizika/Stimulating-Instrumental Risk Inventory autora Zaleskiewicza, in Makarowski, Plop a Marszał, 2012). Dotazník má 8 položiek, na ktoré respondent reaguje výberom jednej z piatich možností na škále od úplne súhlasím po úplne nesúhlasím (5-stupňová škála) Dotazník meria dimenziu stimulačného rizika (vyhľadávanie rizika kvôli potešeniu) a dimenziu inštrumentálneho rizika (vyhľadávanie rizika kvôli dosiahnutiu cieľa).

Škála postoja k riziku pre špecifickú doménu/Domain-specific Risk Attitude Scale (Weber, Blais, Betz, 2002) pozostáva z celkovo 101 položiek, ktoré sú kategorizované do 5 špecifických domén rizika: finančné, zdravotné/bezpečnostné, rekreačné, etické a sociálne. Tieto špecifické domény autori identifikovali na základe preskúmania literatúry o prijímaní rizík a rizikových situácií, s ktorými sa stretávajú mladí dospelí v západných kultúrach. 21 položiek je centrovanej na diagnostiku rizikového finančného správanie, 20 položiek na rizikové správanie v oblasti zdravia/bezpečnosti a 18 položiek meria rekreačné rizikové správanie, 19 etické rizikové správanie a 24 sociálne rizikové správanie. Respondent vypovedá o svojom postoji na 5-bodovej škále od „veľmi nepravdepodobné“ po „mimoriadne pravdepodobné“.

K špecifickým škálam rizikového správania centrovanej do školského prostredia patrí Škála rizikového správania žiaka (Mezera, 2000), ktorá meria rizikové správanie prostredníctvom 8 subškál: asociálne správanie, antisociálne správanie, egocentrické správanie, impulzívne správanie, maladaptívne správanie, negativistické správanie, inklinovanie k problémovej skupine. 46 položiek v škále je rozdelených do spomínaných 8 kategórií, kde sa diferencuje určitý typ rizikového správania, ktoré postihujú charakteristické individuálne prejavy dospievajúcich v podmienkach bežného školského prostredia. V posudzovacej škále sa používa metóda sumovaných odhadov. Škálové hodnoty jednotlivých

položiek priradených ku každej zo 8 kategórií rizikového správania zachytávajú pri súčte celkové hrubé skóre v danej kategórii správania žiaka. Tieto hodnoty sa následne vyhodnocujú prenesením do individuálnych profilových hárkov dospievajúcich.

V spoluautorstve Dolejša a Skopala vznikla dotazníková metóda VRCHA = Výskyt rizikového chováni u adolescentů (2013), ktorú na slovenské podmienky upravil a overil Čerešník (VRSA = Výskyt rizikového správania adolescentov). Dotazník obsahuje 18 položiek, na ktoré respondent odpovedá výberom z 2 možností áno – nie. Položky sú zoskupené do troch subškál:

1. Abúzus psychoaktívnych látok. Je zameraná na aktivity , pri ktorých človek užíva, resp. zneužíva legálne či nelegálne látky, na ktoré môže vzniknúť psychická a/alebo fyzická závislosť. Príklad položky: Pil/pila si počas posledných 30 dní nejaký alkoholický nápoj?;
2. Delikvencia. Je zameraná na skúsenosti s odcudzovaním vecí alebo sfalšovaním a/alebo poškodzovaním cudzích vecí. Príklad položky: Ukradol/ukradla si niekedy niečo?;
3. Šikanovanie. Je zameraná na prejavy šikanujúceho správania v škole a vo virtuálnom prostredí. Položky sú formulované z hľadiska obete tejto aktivity. Príklad položky: Ublížil ti niekto zo spoludospievajúcich/spolužiakov počas posledných 30 dní?.

Dotazník poskytuje tiež celkové skóre rizikového správania v bodovom rozpätí 0 až 18 bodov.

Ďalším nástrojom na monitoring rizikového správania, ktorý vyvinul a overil Čerešník (2015, interný zdroj) a experimentálne ho využíva riešiteľský tím projektu VEGA 01/0122/18 „Rizikové správanie a pripútanie dospievajúcich vo veku 10 až 15 rokov“, je Dotazník rizikového správania (DRS). Vo výskume prezentovanom v kapitolách 3–9 využívame 38-položkovú verziu tohto dotazníka (Príloha 1). Respondenti si vyberajú z troch až ôsmich možností odpovede – vždy vo vzťahu k obsahu položky.

Dotazník je vnútorne štruktúrovaný do 6 subškál:

1. Rodina a denné rituály (RDR) zahŕňa položky vzťahujúce ku každodenným aktivitám rodiny a všeobecnému hodnoteniu vzťahu s rodičmi. Príklad položky: Ako by si hodnotil/hodnotila rodinné pravidlá v tvojej rodine?;

2. Škola a kamarátstva (ŠKK) zahŕňa položky orientované na hodnotenie vzťahu k škole a spolužiackam/spolužiakom. Príklad položky: Ako hodnotíš nároky, ktoré majú tvoje učiteľky/tvoji učitelia voči tebe?;
3. Závislostné správanie (ZSP) zahŕňa položky o užívaní najčastejšie sa vyskytujúcich psychoaktívnych látok. Príklad položky: Koľkokrát si pil/pila alkohol?;
4. Delikventné správanie (DSP) zahŕňa položky o problematickom správaní súvisiacom s ničením cudzieho majetku a rešpektovaním autority. Príklad položky: Koľkokrát si falšoval/falšovala podpis rodičov?;
5. Šikanovanie (ŠIK) zahŕňa položky orientované na vnímanie seba ako obeť šikanovania. Príklad položky: Koľkokrát ti niekto ublížil na internete?;
6. Nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity (NSP) zahŕňa položky o pasívnom trávení voľného času a nevhodných vzorcach stravovania. Príklad položky: Koľkokrát za týždeň konzumuješ surovú zeleninu?.

2 DOSPIEVAJÚCI Z ASPEKTU RODINNÉHO PROSTREDIA

2.1 Výchova v rodine a rola rodiča pri vychovávaní dieťaťa

Rozinajová (1988, s. 14) definuje výchovu v rodine „ako proces odovzdávania spoločensko-historických skúseností s cieľom pripraviť mladú generáciu na usporiadaný rodinný život a na prácu v nových spoločenských podmienkach“. Autori venujúci sa problematike výchovy v rodine, ako napríklad Clark, Kochanska a Ready (2000), Čáp a Mareš (2001), Maccoby a Martin (1983), Matějček (1994), Mertin (2011), Rozijanová (1988), Sleddens (2014), Zelina (1996) poukazujú na to, že rodina je považovaná za najvýznamnejší činiteľ vo výchove. Vo výchove je veľmi dôležitá stimulácia vychovávaného jednotlivca. Čiže je dôležité zabezpečiť dostatok podnetov a zážitkov, aby dieťa získavalo skúsenosti, ktoré sú prospešné pre jeho vývin (Kačáni, 1985). Častým prípadom je, že deti sú do značnej miery obrazom (a odrazom) osobnosti svojich rodičov a súrodencov. Rodina sprostredkováva dieťaťu v priebehu sociálneho učenia hodnotové vzory a vzorce správania. Vzorce správania uľahčujú dieťaťu sociálnu interakciu a nadväzovanie pozitívnych sociálnych vzťahov. Dieťa pozoruje a napodobňuje spôsoby správania sa rodinných príslušníkov, najmä ak sa s nimi identifikuje. Rodičia by mali zámerne rozvíjať pozitívne vzorce správania u dieťaťa, jeho citovú sféru života a uspokojovať primárne potreby dieťaťa, aby formovali žiaduce vlastnosti osobnosti. Popri týchto úlohách však musí rodina plniť ešte úlohy vývinové a špecifické. Samozrejme, okrem výchovy sa na formovaní osobnosti podieľajú aj dedičnosť, prostredie, samoregulácia a sebvýchova (Kohoutek, 2009).

Mimoriadny význam pre rozvoj osobnosti dospievajúceho má výchova v detstve. Rodičia deti kladú na deti požiadavky, aby dodržiavali určité sociálne normy, zmysel pre poriadok, rituály, stereotypy, kontrolujú ich dodržiavanie, poukazujú na žiaduce formy správania, odmeňujú dieťa za dodržiavanie noriem a trestajú, keď ich dieťa nedodržiava. Z uvedených metód rodičia najviac využívajú metódu kladného príkladu (tzv. exemplifikácia) a metódu hodnotenia formou odmeny a trestu. Jej výchovný program spočíva v tom, že pozitívne hodnotenie správania dieťa povzbudzuje a negatívne hodnotenie tlmí jeho nežiaduce prejavy. Postupom času si dieťa vytvára vlastné vnútorné regulatívy správania ako reakciu na výchovné metódy rodičov. Ak má byť rodinná výchova úspešná, musí v sebe zahŕňať isté metódy a zásady, musí sa opierať o poznatky z psychológie a pedagogiky, a o konkrétne výchovné ciele. Cieľom rodinnej výchovy je vychovať z dieťaťa mravného a charakterného človeka, ktorý sa bude vedieť pozitívne uplatniť v osobnom, rodinnom a spoločenskom živote, i v spoločensky prospešnej pracovnej oblasti (Kohoutek, 2009).

Úloha rodičov vo vychovávaní a enkulturácii dieťaťa je náročná. Rodina je založená na určitom rolovom sociálnom štrukturovaní. Od rolí, ktoré by mal jednotlivec vykonávať, sa očakáva nejaké spoločensky dané správanie. Od rodičov sa očakáva, že deťom poskytnú takú starostlivosť, v ktorej budú deti emočne aj sociálne dozrievať, a že rodičia budú plniť všetky funkcie spomenuté vyššie v texte. Ak člen rodiny nenaplní očakávanú rolu, ktorú vykonáva, alebo nie je schopný sa s ňou stotožniť, existuje riziko výskytu problému v rodine, ktorý môže spôsobiť distrakcie pri formovaní a vývine osobnosti dieťaťa. V našom sociokultúrnom prostredí existuje rozdiel medzi rolou matky a otca. Každá rola však plní významnú úlohu. Ako uvádza Strašíková (2004, s. 33), „každá rola v sebe obnáša očakávaný druh správania a rešpektovanie požadovaných noriem.“

Vo väčšine prípadov je interakcia dieťaťa s otcom v porovnaní s matkou dynamickejšia a napomáha rozvoju v oblasti komunikačných zručností. Otec sa voči dieťaťu prejavuje ako riadiaci činiteľ, ktorý je súčasne autoritou pripravujúcou dieťa na rešpekt voči normám, taktiež upozorňuje na rôzne obmedzenia. Plnením tejto úlohy otec učí dieťa ovládať afekty, regulovať agresivitu a správať sa podľa noriem (Lojdrová, 2016). Matka sa vo vzťahu k dieťaťu prejavuje primárne ako element láskavý, ľutujúci, aj chrániaci. Interakcia matky a dieťaťa posilňuje vývin sociálnych vzťahov. Súčasne prispieva k rozvoju neformálnych a bezprostredných vzťahov k ľuďom vo všeobecnosti (Čačka, 2000). Rozdiel medzi rolou matky a rolou otca sa prejavuje v miere súcitu. Čačka poznamenáva, že „matka poskytuje dieťaťu hojnosť tepla a srdečnosť. Jej súcit je v skutočnosti určitou formou ľútosti a túžba uchrániť dieťa pred utrpením. S dieťaťom je totiž matka previazaná silnými citovými putami a môže mať tendenciu k nadmernému ľutovaniu dieťaťa.“ (Čačka, 2000, s. 162).

Je typické, že každý rodič bez ohľadu na pohlavie, koná individuálne s tendenciami vychovávať dieťa podľa svojich postupov, s presvedčením, že jeho výchovné postupy sú správne. Matoušek (1993) poznamenáva, že rodičia by mali dbať na jedinečnosť osobnosti dieťaťa pri výchove. Rodičia majú tendenciu kopírovať spôsoby výchovy svojich rodičov, vzhľadom na spomínanú jedinečnosť osobnosti detí nie sú vždy tieto postupy pre každé dieťa adekvátne. Strašíková (2004) poznamenáva, že rodič ide svojmu dieťaťu príkladom a je mu vzorom, ktorý sa dieťa od útleho veku snaží kopírovať. Výchovne pôsobí každá zložka rodinného (školského a iného prostredia), spôsob výchovy v rodine má však často na osobnosť najzreteľnejší vplyv. Spôsobom výchovy rozumieme konkrétne výchovné postoje, ktoré prevažujú v prístupe rodičov k dieťaťu. Extrémne výkyvy vo výchovných postupoch môžu narušiť duševné aj telesné zdravie dieťaťa, a následne deti môžu vykazovať vyššiu tendenciu k rizikóvnemu správaniu.

2.2 Rodina ako kľúčový faktor utvárania osobnosti a prejavov správania dospelujúceho

Rodina má jednoznačne veľmi dôležitý význam v psychickom vývine jednotlivca. Mnohé teoretické východiská (napr. Belsky, Jaffee, 2006; Čáp, Mareš, 2001; Džuka, 2003; Eros, 2011; Helus, 2008; Šatánek, 2005; Vašašová, 2005; Šramová, 2006; Mareš, Křivohlavý, 1995; Kollárik, Marušincová, Okruhlicová, 1992; Vágnerová, 1998; Průcha, 1998; a ďalší) tvrdia, že rodina má zo všetkých ostatných vonkajších činiteľov formovania osobnosti najsignifikantnejšiu prevalenciu. To potvrdzujú aj empirické zistenia - napríklad South et al. (2009) vo výskume zistili, že približne 32% až 46% osobnostných charakteristík (v závislosti od konkrétnych charakteristík) je formovaných rodinným prostredím.

Ako uvádzajú vyššie uvedené teoretické východiská, prirodzeným a spontánnym spôsobom plní každý jednotlivý člen rodiny určitú úlohu (rolu) a naplňuje fyzické a citové, intelektuálne a morálne potreby dieťaťa/dospelujúceho. Dieťa v rodinnom prostredí získava prvé názory na život a svet, formujú sa základné črty osobnosti, lebo tu trávi značnú časť svojho života. Korene výchovných problémov, zapríčinené rodičovským správaním sa, možno nájsť vo viacerých aspektoch rodinnej výchovy: perfekcionizmus, ľahostajnosť rodičov, jednostrannosť, neprimeranosť výchovných nástrojov, neprimeranosť výchovných postupov k veku dieťaťa, neprimeranosť výchovných postupov k schopnostiam dieťaťa, preťažovanie, zanedbávanie atď. (Šturák, 2005). Medzi základné podmienky kladnej výchovy patria hlavne: láska od rodičov, kladné citové vzťahy, rodičovská autorita, harmonické vzťahy medzi členmi rodiny, realistické výchovné postoje rodičov voči deťom a správne rodičovské roly vo výchovnom pôsobení, pozitívny príklad rodičov, ale aj súrodencov, poriadok rodinného života a primerané požiadavky na konanie a správanie dieťaťa (Havran, 1998).

Rodina môže byť zdrojom šťastia, spokojnosti a lásky, ale aj zdrojom nespokojnosti, konfliktov a utrpenia. V klinických rodinách majú deti s rodičmi a súrodencami záporné vzťahy. Následkom sú úzkosť, anxiozita, negativistické črty osobnosti a iné patologické javy. Čáp (1996) na základe výskumu zistil, že čím viac je výchova striktná a dieťa nemá v rodine žiadne slovo, tým skôr sa z dieťaťa stane osoba uzavretá, menej sebedomá a nešťastná.

Rodinné prostredie by malo spĺňať potreby lásky, porozumenia, ale aj autority, ktorá je pri formovaní osobnosti dieťaťa nevyhnutá, nielen z dôvodu, aby sme deti mali „pod kontrolou“, alebo aby z nich jedného dňa boli zodpovední a statoční ľudia (Tomšík, 2015a; 2015c). Jeden z predstaviteľov individuálnej psychológie Dreikurs (In Smékal, 1996) sformuloval empirické vzťahy medzi výchovnou atmosférou a

pomerne častým, ale len pravdepodobným vznikom špecifických behaviorálnych a osobnostných charakteristík u detí v nasledovných tézach:

- ✓ Ak dieťa žije v ovzduší kritiky, učí sa odsudzovať druhých.
- ✓ Ak dieťa žije v ovzduší nevraživosti, učí sa nenávidieť.
- ✓ Ak dieťa žije v ovzduší výsmechu, učí sa neistote.
- ✓ Ak dieťa žije v ovzduší výčitiek, učí sa pociťovať vinu.

Podľa empirických zistení a teoretických predpokladov niektorých autorov (napr. Clark, et al., 2000; Čáp, Boshek, 1996; Fontana, 1998; Lasoya, et al., 1998; Šturák, 2005) každý výchovný štýl formuje iné typy osobnosti, t.j. iné charakteristiky osobnosti dieťaťa. V nasledujúcom texte približujeme základný opis jednotlivých typov výchovných štýlov a ich vplyv na osobnostnú perspektívu dieťaťa, dospievajúceho či dospelého jednotlivca:

Autoritatívny výchovný štýl rodiča – rodič vyžaduje od dieťaťa, aby „sa správalo rozumne a spoločensky na úrovni zodpovedajúcej jeho veku a schopnostiam“ (Šturák, 2005, s. 5). Rodič je vrelý, starostlivý a zvedavý na názory a city svojho dieťaťa. Rodič svoje rozhodnutia rozumne deťom zdôvodní. Autoritatívny výchovný štýl sa považuje za ten najvhodnejší, čo sa aj následne pozitívne odrazí v správaní dieťaťa. Je nezávislé, sebakresadujúce, kamarátske voči vrstovníkom, uspokojené, usilujúce sa o čo najlepší výkon a úspešné.

Autoritársky výchovný štýl rodiča – má, ako aj väčšina výchovných štýlov, svoje pozitíva (autorita nevyhnutná pri prekonávaní Elektrinho a Oidipovho komplexu) a svoje negatíva (Tomšík, 2015b). Presadzuje sa moc a chýba obojstranná komunikácia. Stanovujú sa absolútne nároky. Vyžaduje sa poslušnosť, úcta k autorite, k tradíciám a tvrdá práca. Takéto správanie rodičov u detí zanecháva nasledovné črty osobnosti a spôsoby správania sa: osoby majú sklon k sociálnej izolácii, osamelosti, chýba im spontánnosť. Dievčatá často bývajú závislé a bez snahy o dobrý výkon, chlapci majú sklon k agresivite voči vrstovníkom.

Zhovievavý výchovný štýl rodiča – rodičia od dieťaťa žiadajú málo. Sú prijímajúci, reagujúci a orientovaní na dieťa. Takýto výchovný štýl má za následok, že u dieťaťa síce prevláda pozitívne a živé citové ladenie, ale je nezrelé, neovláda svoje impulzy, chýba primeraná spoločenská zodpovednosť a nedokáže sa spoliehať samo na seba. Občas sa ako následok prejavuje aj sklon k agresivite (Fontana, 1998).

Zanedbávajúci štýl výchovy – rodičov môžeme charakterizovať ako príliš zaneprázdnených, nezúčastnených na živote detí, bez záujmu o to, čím sa deti zaoberajú. Medzi týmito členmi chýba obojstranná komunikácia alebo sa jej skôr vyhýbajú, rodič si málo všíma názory a city svojich detí. Tento štýl výchovy

zapríčiňuje u dieťaťa rôzne distrakcie v správaní. Deti majú sklon k náladovosti a nesústredenosti. Často neovládajú svoje city, impulzy a nezaujmajú sa o školské vyučovanie a aktivity späť so školou. Často sú záškoláci a majú sklon k užívaniu drog a iných návykových látok (Šturák, 2005).

2.3 Modely a možnosti diagnostiky výchovných štýlov v rodine

V nasledovnej podkapitole zosumarizujeme niekoľko významných modelov a konštruktov, na základe ktorých boli konštruované výskumné a klinické nástroje na meranie výchovných štýlov v rodine. Tento prehľad nám umožňuje nazrieť do problematiky percepcie výchovných štýlov a ich vývinu, pre lepšie pochopenie výberu výskumného nástroja v tejto štúdii.

Lewin sa považuje za priekopníka v skúmanie výchovných štýlov. Jeho model troch štýlov výchovy, ktorý vznikol na základe výskumu z roku 1939, bol pre ostatných veľmi inšpirujúci. Na základe tohto modelu vznikli ďalšie významné modely a termíny uvedené v tejto štúdii sú používané dodnes. Odlišné spôsoby výchovy v rodine si Lewin všimol po tom, čo sa z Nemecka, kde prevládala autoritatívny výchovný štýl, presťahoval do Spojených štátov, kde by uplatňoval skôr štýl liberálnejší (Čáp, 1996). Lewin si taktiež všimol a analyzoval vplyv, ktorý má rozdielnosť výchovy na osobnosť dieťaťa. Na základe týchto analýz konštruoval teóriu výchovných štýlov, ktoré diferencoval na autoritatívny, liberálny a integračný.

Čáp (1993) popísal uvedené výchovné štýly nasledovne: Pokiaľ v rodine prevažuje autokratický, alebo autoritatívny štýl, v tej rodine dominuje vychovávajúci. Dieťaťu rodičia prevažne rozkazujú, skôr ho trestajú, než odmeňujú, a prania a potreby detí neberú do úvahy. Keď je v rodine uplatňovaný liberálny štýl, rodičia sú pri výchove menej dôslední. Nepotrpia si na plnenie požiadaviek kladených na svoje deti, nechajú ich žiť voľne, takmer bez pravidiel. Najlepšie je hodnotený demokratický, alebo ako uvádzajú autori sociálno-integračný výchovný štýl. Medzi rodičmi a dieťaťom je vytvorený partnerský vzťah. Dieťa je podporované k vlastnej iniciatíve. Rodič sa snaží ísť skôr príkladom, než byť „policajtom“, ktorý kladie veľa požiadaviek, zákazov a trestov (Lojdová, 2016).

V Lewinovom modeli troch štýlov výchovy môžeme vidieť, že výchovné štýly nie sú dostatočne konkrétne a sú „hrubo“ vyhranené (Čáp, 1990). Niektoré štýly výchovy nie je možné zaradiť do žiadneho z troch vymedzených štýlov výchovy. Čáp (1990) sa zmienil, že v tomto modeli chýbali zistenia o osobnosti človeka a jeho individualít. Na základe tohto modelu a jeho nedostatkov Schaefer, v roku 1950 (In Čáp, Mareš, 2001), konštruoval obmenený model, ktorý obsahoval dimenziu slabého či silného výchovného riadenia a zároveň zisťoval, či má rodič k dieťaťu

kladný alebo záporný emočný postoj (vzťah). Čáp a Boschek (1994) zaraďujú do kladného vzťahu rodiča s dieťaťom lásku k nemu, a do záporného chladnosť k dieťaťu, zavrhovanie, či nepriateľstvo. Podľa autorov je minimálne, čiže slabé riadenie chápané ako autonómia dieťaťa a maximálne riadenie, teda silné, ako prísny dozor nad dieťaťom.

Výskum Schaefera (In Čáp, Čechová, Boschek, P., 2000; In Lojdová, 2016) je založený na empirických materiáloch, konkrétne z dotazníka, ktorý konštruoval Schaefer. Po kvantitatívnom vyhodnotení oboch dimenzií vznikne na modeli bod, ktorý určí, aký spôsob výchovy je v rodinnej výchove uplatňovaný. Kladný a záporný pól v dimenzii emočného vzťahu navzájom nevylučujú, časté sú prípady spojenia pomerne silného kladného postoja so záporným, teda prípady ambivalencie. Podobne je tomu s dimenziou riadenie, kde autori zistili častý výskyt rozpornej kombinácie silného a slabého riadenia. Ani táto kombinácia, ani ambivalencia nemôžu byť vyjadrené bodom v jednej z dimenzií (Čáp, 1993; In Lojdová, 2016).

Pre vylepšenie Schaeferovho modelu a elimináciu jeho nedostatkov bol Čápom a Rotterovou vytvorený model štyroch komponentov výchovy a ich kombinácií (Čáp, Boschek, 1993). Pri konštrukcii tohto modelu sa opäť sa vychádzalo zo základnej Lewinovej diferenciacie vyhovených štýlov, ale aj zo Schaeferovho modelu. Podľa Čápa a Boscheka (1993) bolo potrebné nájsť v modeli východisko, pokiaľ by došlo k rozpornému výchovnému riadeniu (v predchádzajúcich modeloch nebol tento výsledok predpokladaný). Rozporné riadenie znamená, že v niektorých situáciách rodič využíva silné riadenie, v iných zase slabé riadenie. Ďalšou chybou tohto modelu bolo, že dimenzie by mali byť podľa názvu navzájom nezávislé, ak dôjde k úplne silnému a zároveň slabému výchovnému riadeniu, vždy je výsledok spojený so záporným emočným vzťahom – dimenzia teda nie sú navzájom nezávislé (Rotterová; In Čáp, Boschek, 1993). Na základe vyššie uvedených nedostatkov Schaeferovho modelu, Čáp a Boschek (1993) usúdili, že tento model bol veľmi zjednodušený, čo si vyžadovalo ďalšie korekcie v modeli (Lojdová, 2016).

Ďalší model, ktorý bol neskôr v sedemdesiatych rokoch publikovaný konštruovali Baumrindová, Maccobyová a Martin. Tento model tiež vychádzal zo základného Lewinovho modelu (Čáp, Mareš, 2001). Model je nazvaný ako model štyroch štýlov výchovy. Autori poukazujú na štýly výchovy, ktoré zároveň vo výsledkoch zodpovedajú Schaeferovho modelu dvoch dimenzií. Od Lewinovej počiatočnej myšlienky sa odlišuje teda iba tým, že je model rozšírený o jeden výchovný štýl. V modeli sa nachádzajú dve dimenzie. Ide o dimenziu, ktorá je rozdelená na rodičov odmietajúcich a akceptujúcich, a druhou dimenziu, ktorá diferencuje rodičov podľa toho, či sú nároční a kontrolujúci alebo nenároční a nekontrolujúci (Čáp, Čechová,

Boschek, 2000; In Lojdová, 2016). Vzorce správania sa zisťujú, ak sa skombinujú tieto dve dimenzie. Zo štýlov je možné v rodine identifikovať autoritársky, zanedbávajúci, autoritatívne-vzájomný a zhovievavý výchovný štýl. Fontana (2003) jednotlivé výchovné štýly charakterizuje nasledovne:

1. Rodičia uplatňujúci autoritatívne-vzájomný štýl vyžadujú od dieťaťa správanie adekvátne k ich veku a schopnostiam. Dôsledne sa o svoje deti starajú a zaujímajú sa o ich názory. Fontana (2003) tvrdí, že deti vychované týmto štýlom sú spokojnejšie, v porovnaní so deťmi, ktoré boli vychovávané inými výchovnými štýlmi. V spoločnosti sa obvykle presadia a vyjadrujú sa bez závislosti od názoru autority.
2. Rodič uplatňujúci autoritársky výchovný štýl presadzuje svoju moc podobne ako aj rodič vychovávajúci dieťa autoritatívne-vzájomným štýlom, avšak nedáva pri svojom vychovávaní slovo dieťaťu. Deti sú potom skôr introvertné, dokonca až sociálne izolované.
3. Zhovievavý štýl na deti nekladie veľa požiadaviek, avšak stále je na ne orientovaný. Fontana (2003) opisuje deti, ktoré boli vychované zhovievavým štýlom, ako pozitívne zmýšľajúce a naladené, avšak so sklonom k impulzívnemu správaniu, prípadne až k agresivite.
4. Posledný štýl tohto modelu je zanedbávajúci výchovný štýl. Je zameraný na rodičov, čo vypovedá o tom, že nie sú centrom záujmu rodiny. Rodičia svojim deťom nevenujú veľa času (Lojdová, 2016). Deti hľadajú uspokojenie nenaplnených potrieb u iných osôb a činností, podľa Fontanu (2003) sú to práve tie deti, ktoré majú sklon k rizikovému správaniu.

Ďalší model, ktorý bol skonštruovaný na československom území, a ktorý ponúka aj empirické skúmanie problematiky výchovných štýlov pomocou dotazníka, je model ADOR (org. Dotazník rodičovského jednaní a postojů pro adolescenty). Tento dotazník bol tiež konštruovaný na základe Schaefferovho modelu výchovných štýlov, ale a na základe jeho neskoršej revízie Schludermanových. Pomocou dotazníka je možné zistiť výchovné praktiky, postoje a správanie rodičov, podľa toho, ako ich hodnotia deti. Dotazník je navrhnutý pre vývojové obdobia pubescenciu a adolescenciu (Matějček, Říčan, 1992). Dotazník ADOR zisťuje postoje, správanie a výchovne postupy osobitne u matky a otca percepciou dieťaťa, pričom sa sledujú faktory: 1. pozitívny záujem verzus hostilita, 2. direktívnosť verzus autonómia, 3. nedôslednosť. Pôvodne je štandardizovaný test určený pre deti nad 13 rokov a skladá sa z dvoch identických dotazníkov obsahujúcich po 50 položiek, pričom pri každej položke respondent používa kvantifikované vyjadrenie ÁNO / ČIASTOČNE / NIE. V porovnaní s ostatnými, dotazník založený na tomto modeli poskytuje konkrétnejšie informácie o interakcii medzi rodičmi a deťmi, nie

len vo forme presne vyhranených výchovných štýlov. Avšak, ako je vytýkané aj dotazníku DZSVR, ktorý bližšie popíšeme v ďalšej podkapitole, reliabilita výpovedí klesá, vzhľadom na to, že výchovné praktiky v rodine posudzujú iba deti.

Medzi ďalšie významné modely a dotazníky pre zisťovanie výchovných štýlov v rodine môžeme zaradiť aj PARQ – Dotazník rodičovského prijatia a odmietnutia / kontroly (Parental Acceptance Rejection / Control Questionnaire), ktorý vznikol na základe rovnomennej teórie (Teória rodičovského prijatia a odmietnutia - PARTheory) od R. Rohnera. Jedná sa o sebaopisovú metódu vytvorenú na meranie rodičovského prijatia a odmietnutia a kontroly, subjektívne vnímanej respondentom. Aktuálne je dotazník doplnený o subškálu rodičovskej kontroly (Parental Control Scale, PCS) k štyrom subškálam dotazníka: (1.) citová vrelosť / prejavy lásky, (2.) hostilita / agresia, (3.) ľahostajnosť / zanedbávanie, (4.) nediferencované odmietanie a (5.) kontrola (Bouša, 2014). Ďalší významný je aj E.M.B.U. – Dotazník zapamätaného rodičovského správania, ktorý poskytuje informácie o miere odmietnutia, emočnej vrelosti a hyperprotektivitě rodičov (Poliaková, Mojžišová, Hašto, J., 2008).

2.3.1 Model výchovy podľa Čápa a Boscheka

Vzhľadom na to, že pre empirické overovanie štýlov výchovy v rodine v predmetnej monografii bol použitý model výchovy podľa Čápa a Boscheka, budeme mu venovať väčšiu pozornosť v zmysle popísania samotného modelu, Dotazníka na zisťovanie štýlov výchovy v rodine DZSVR a jeho psychometrických charakteristík.

Na území Česka a Slovenska sa výskumu výchovných štýlov venovali predovšetkým Čáp a Boschek, ktorí sú autormi niekoľkých publikácií, ako aj nástroja na zisťovanie štýlov výchovy v rodine. Vďaka podrobnému skúmaniu autori vytvorili model spôsobov výchovy, ktorý po niekoľkých úpravách obsahuje deväť hlavných polí (pre podrobnejšie skúmanie), z ktorých je možné odvodiť štyri základné výchovné štýly v rodine: autokratický, sociálno-integračný, indiferentný a liberálny. Model zisťuje viaceré komponenty výchovy u oboch rodičov – kladný a záporný komponent, komponent požiadaviek a voľnosti. Kombinovaním emočného vzťahu rodičov a výchovného riadenia v rodine vzniká väčší počet rôznych štýlov výchovy v rodine, ktoré sú podľa doterajších skúseností usporiadané do deviatich základných polí:

Pole 1: Záporný emočný vzťah a silné alebo stredné výchovné konanie. Táto výchova je tzv. autokratická, patriarchálna výchova. Rodičia hodnotia deti prevažne negatívne, kritizujú ich, zdôrazňujú nedostatky dieťaťa, podceňujú schopnosti a

kompetencie dieťaťa a majú na dieťa neprimerané požiadavky. V takejto rodine je dobrý výkon považovaný za samozrejmosť a nie je hodnotený pochvalou. Často sú ako výchovné metódy aplikované fyzické či psychické tresty a vyhrážky. Vo výchove absentuje podpora, pochvala a uznanie.

Pole 2: Záporný emočný vzťah a slabé výchovné riadenie. Pre uvedený výchovný štýl je typický nezaujem a ľahostajnosť voči dieťaťu. Rodičov nezaujímajú potreby dieťaťa a nie sú ochotní byť mu oporou či pomáhať mu, dištancujú sa od dieťaťa. Na dieťa sú kladené žiadne alebo minimálne požiadavky. Rodičia majú pochybnosti o schopnostiach dieťaťa.

Pole 3: Záporný emočný vzťah a rozporné výchovné riadenie. Tento štýl výchovy má za následok veľkú mieru emočnej lability dieťaťa. Táto forma výchovy, dezorganizuje správanie a prežívanie dieťaťa. Príznačná je u detí trvalá neistota, pričom nikdy nie je jasné, aká reakcia bude nasledovať zo strany rodičov (ľahostajnosť, odmena, trest). Rodičia vyžadujú plnenie úloh, ale absentuje kontrola ich plnenia.

Pole 4: Kladný alebo extrémne kladný emočný vzťah a silné výchovné riadenie. Ide o prísnu, dôslednú, ale láskavú výchovu, ktorá sa vyznačuje vzájomnou dôverou. Rodičia predstavujú pre dieťa autoritu, ale sú si zároveň blízki. Požiadavky a zákazy bývajú často vyššie, ale dieťa ich akceptuje, pretože má s rodičmi priaznivý vzťah.

Pole 5: Kladný alebo extrémne kladný emočný vzťah a stredné výchovné riadenie. Pre túto výchovu je charakteristický partnerský, rovnocenný vzťah dieťaťa a rodičov, je to demokratický spôsob výchovy. Deti považujú rodičov za autority a ich požiadavky rešpektujú. Charakteristický je priateľský vzťah medzi rodičmi a deťmi.

Pole 6: Kladný emočný vzťah a slabé výchovné riadenie. Výchova je láskavá, ale bez nárokov a požiadaviek, resp. len s minimálnymi požiadavkami na dieťa. Charakteristický býva kamarátsky vzťah matky s dcérou. Rodičia sú k dieťaťu kamarátski, ale nemajú na dieťa žiadne nároky a požiadavky, plnenie úloh je často nekontrolované. Rodičia často odstraňujú dieťaťu všetky prekážky a rozmaznávajú ho.

Pole 8: Kladný alebo extrémne kladný emočný vzťah a rozporné výchovné riadenie. Výchovný štýl, ktorý je spojením priaznivej emočnej klímy, priateľského vzťahu rodičov s príslym výchovným štýlom, ktorý vyžaduje až značnú voľnosť vo vedení a absenciu požiadaviek na dieťa. Tento výchovný štýl je autormi charakterizovaný ako "láskavá prísnosť".

Pole 8: Extrémne kladný emočný vzťah a slabé výchovné riadenie. Pre tento výchovný štýl je charakteristický priateľský až kamarátsky vzťah detí s rodičmi. Dieťa plní požiadavky rodičov z vlastnej iniciatívy a nie je kontrolované zo strany rodičov.

Pole 9: Záporne-kladný emočný vzťah a silné, stredné, slabé alebo rozporné výchovné konania. Emočne rozporná výchova vzniká, keď vzťahy rodičov k dieťaťu nekorešpondujú, napr. kombinácia záporného emočného vzťahu jedného rodiča a extrémne kladného druhého rodiča. Dieťa tým pádom vníma jedného rodiča ako odmietajúceho, kým s druhým potom môže vytvoriť koalíciu. Táto forma výchovy zvyšuje emočnú labilitu dieťaťa (Čáp, 1996; Čáp, Boschek, 1994).

Tabuľka 1: Model spôsobov výchovy (Čáp, Boschek, 1994; In Mayerová, 2013).

Výchovné štýly	Silné	Stredné	Slabé	Rozporné
Emočný vzťah				
Záporný	1. Autokratická výchova		2. Liberálna výchova	3. Indiferentná výchova
Záporne-kladný	9. Indiferentná výchova			
Kladný	4. Indiferentná výchova	5. Sociálno-integračná výchova	6. Liberálna výchova	8. Indiferentná výchova
Extrémne kladný			8. Sociálno-integračná výchova	

Pre lepšie porozumenie uvedenému modelu uvádzame v Tabuľke 1 charakteristiku jednotlivých spôsobov výchovy v rodine, čiže jednotlivých častí modelu výchovy podľa Čápa a Boscheka (1994). Spôsoby výchovy v rodine sú v DZSVR (Dotazník na zisťovanie štýlov výchovy v rodine) teoretickom modeli reprezentované jednotlivými poľami, ktoré sa svojou charakteristikou líšia stupňom výchovného

riadenia a emočného vzťahu. Na základe ich kombinácií vzniká Model spôsobov výchovy DZSVR. Napriek tomu, že autori primárne poukazujú na diferencovanú výchovu vyjadrenú deviatimi poľami, v odbornej literatúre (napr. Clark, et al., 2000; Fontana, 1998; Maccoby, Martin, 1983; a iní) dominujú modely výchovy popisujúce štyri výchovné štýly. Autori Čáp a Boschek uvádzajú, že DZSVR model tiež popisuje štyri základné štýly rodinnej výchovy kombináciou deviatich polí dotazníka (Tabuľka 1; Crháková, 2013; Mayerová, 2013).

Samotný Dotazník na zisťovanie štýlov výchovy v rodine bol od začiatku sedemdesiatych rokov postupne upravovaný na základe získaných výsledkov a skúseností tak, aby umožňoval syntetický pohľad na rodinnú výchovu. V súčasnej podobe má dotazník 40 položiek, desať pre každý zo štyroch komponentov výchovy. Dotazník obsahuje komponent kladný, záporný, komponent požiadaviek a voľnosti, ktoré zodpovedajú rodičovským postojom (podľa Schudermanových a Schaeferovho dotazníka CRPBI a ADOR – česká verzia): pozitívny, hostilný, direktívny a autonómny. Položky sú administrované zvlášť pre matku a otca a odpovede je možné zaznamenať na trojbodovej škále – áno; čiastočne; nie. Kombináciou jednotlivých komponentov výchovy, je možné vystihnúť emočný vzťah rodičov k dieťaťu, výchovné štýly v rodine a následne celkový spôsob rodinnej výchovy (Čáp, Boschek, 1994; Mayerová, 2013). Ako bolo uvedené v texte vyššie, dotazník je tvorený deviatimi komponentmi a ich kombináciou zisťuje nasledovné údaje: Emočný vzťah jednotlivých rodičov vzniká syntézou kladného a záporného komponentu výchovy. Štýl riadenia jednotlivých rodičov vzniká syntézou komponentov požiadaviek a voľnosti. Syntézou emočného vzťahu otca a matky dospejeme k emocionálnemu vzťahu v rodine ako celku. Syntézou štýlu riadenia otca a matky dospejeme k výchovnému riadeniu v rodine. A syntézou emočného vzťahu a výchovného riadenia v rodine dospejeme k spôsobu výchovy v rodine (Čáp, Boschek, 1994; Mayerová, 2013). Kombináciou deviatich polí dotazníka je možné zistiť výchovný štýl v rodine ako celku, ktorý je vyjadrený prostredníctvom štyroch základných výchovných štýlov: autokratický, demokratický (sociálno-integračný, liberálny a indiferentný). Cronbachovo alfa jednotlivých subškál sa pohybuje od 0,59 až 0,82. Vo výskumoch realizovaných s pomocou tohto dotazníka rodinnej výchovy boli opakovane zistené štatisticky významné vzťahy medzi údajmi tohto dotazníka a ďalšími osobnostnými dotazníkmi, čo je ukazovateľom jeho empirickej validity (Mayerová, 2013).

Viaceré výskumy realizované po roku 2006 poukazujú na zmenu zastúpenia výchovných štýlov na Slovensku a v Českej republike. Čerešník, Čerešníková (2018) skúmali daný problém vo vzťahu k sociálnej podnetnosti prostredia a zistili, že stimulačný potenciál prostredia, v ktorom dieťa žije, má vzťah k výchovnému nastaveniu rodiny. V sociálne exkludovaných rodinách dominuje záporný vzťah k

dieťaťu (cca 81 %) a slabé alebo rozporné riadenie (cca 86 %). V sociálne integrovaných rodinách dominuje kladný až extrémne kladný vzťah (cca 50 %) a slabé alebo rozporné riadenie (cca 91 %).

3 VÝSKUM RIZIKOVÉHO SPRÁVANIA CEZ PRIZMU VÝCHOVNÝCH ŠTÝLOV

3.1 Ciele výskumu

Kľúčovým zámerom výskumu je identifikovať vplyv, resp. predikčný vzťah, štýlov výchovy (liberálny, sociálno-integračný, indiferentný a autokratický) na jednotlivé rizikové formy správania (užívanie návykových látok, negatívny vzťah ku škole a spolužiakom, delikventné správanie, šikanovanie, nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity, vnímanie negatívnych vzťahov v rodine a denných aktivít) u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

Vzhľadom k zámeru čo najkomplexnejšie analyzovať predikčný vzťah, sme do analýzy zaradili aj ďalšie premenné, konkrétne vek a pohlavie. S uvedeným zámerom súvisia aj ďalšie čiastkové ciele výskumu – popísať medzipohlavné a vekové diferencie v rizikovom správaní, s perspektívou zohľadnenia týchto diferencií v rámci identifikovaného predikčného modelu, ktorý odráža vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na jednotlivé rizikové formy správania (užívanie návykových látok, negatívny vzťah ku škole a spolužiakom, delikventné správanie, šikanovanie, nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity, vnímanie negatívnych vzťahov v rodine a denných rituálov) u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

V nadväznosti na uvedené ciele, ktorých plnenie deklaruujeme diferencovane podľa jednotlivých druhov rizikového správania v kapitolách 4 až 9, v časti Záver uvádzame pre cielený prienik do splnenia kľúčového cieľa aj sumarizáciu v podobe rafického vyjadrenia predikčného vzťahu štýlov výchovy (liberálny, sociálno-integračný, indiferentný a autokratický) k jednotlivým formám rizikového správania.

3.2 Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo $N=945$ dospievajúcich priemerného veku 12,84 roka (štandardná odchýlka 1,463). Z celkového počtu respondentov bolo $n=459$ chlapcov a $n=486$ dievčat. Výskum bol realizovaný vo všetkých regiónoch Slovenska. Výber vzorky možno označiť za stratifikovaný. Sú v nej školy všetkých krajov Slovenskej republiky, školy vo veľkých aj menších obciach/mestách. Základný súbor výskumu tvorili žiaci/žiačky 5. až 9. ročníkov základných škôl. Celkový počet žiakov/žiačok v 5. až 9. ročníku základných škôl bol 203 182. To predstavuje veľkosť základného súboru. Výskumný súbor je netriedený, tzn. že sme z neho nevyčlenili deti s individuálnym výchovno-vzdelávacím plánom, resp. so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

Vzhľadom na výskumné ciele, výskumný súbor bol diferencovaný podľa percipovaných výchovných štýlov: 58,3% jednotlivcov vychovávaných indiferentným výchovným štýlom, 20% liberálnym výchovným štýlom, 12% autokratickým výchovným štýlom a sociálno-integračným výchovným štýlom bolo vychovávaných 11% dospelých. Pri posudzovaní výchovných štýlov, v porovnaní so štandardizovanými hodnotami, ktoré uvádzajú Čáp a Boschek (1994) v príručke, bolo rozdelenie jednotlivcov podľa výchovných štýlov podobné, avšak evidujeme určité rozdiely v distribúcii jednotlivcov vzhľadom na percipované výchovné štýly. Autori uvádzajú, že autokratickým výchovným štýlom bolo vychovávaných 18,5% jednotlivcov, liberálnym 14,0%, sociálno-integračným 24,0% a indiferentným 44,0% jednotlivcov v tejto vekovej kategórii.

3.3 Metódy ¹

Pri realizácii výskumu boli použité dva dotazníky na zistenie miery jednotlivých premenných:

1. Dotazník na zisťovanie štýlov výchovy v rodine (DZSVR) a Dotazník rizikového správania. Autormi dotazníka DZSVR sú Čáp a Boschek (1994). V dotazníku deti a mladiství vypovedajú o správaní svojich rodičov, o matke a otcovi zvlášť, v najobvyklejších situáciách. Dotazník 80 položiek, desať pre každý zo štyroch komponentov výchovy: kladný, záporný, komponent požiadaviek a voľnosti. Položky sú administrované zvlášť pre matku a otca a odpovede je možné zaznamenať na trojbodovej škále: áno, čiastočne, nie. Pomocou dotazníka je možné, na základe miery jednotlivých komponentov, zistiť deväť výchovných štýlov, ktoré je možné kumulovať do štyroch základných, všeobecne uznávaných, výchovných štýlov: autokratický, sociálno-integračný (demokratický), liberálny a indiferentný (nevyhranený). Cronbachovho alfa jednotlivých subškál sa pohybuje od 0,59 až 0,82.
2. Dotazník rizikového správania (DRS) pochádza z roku 2015 od Čerešníka. V tomto výskume bola použitá modifikovaná 38-položková verzia. Participujúce/participujúci si vybrali z troch až ôsmich možností odpovede – vždy vo vzťahu k obsahu položky. Dotazník je vnútorne štruktúrovaný do 6 subškál:
 - Rodina a denné rituály (RDR) - možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 15 bodov.

¹ Výskumné nástroje sú bližšie špecifikované v podkapitolách 1.3 a 2.3.

- Škola a kamarátstva (ŠKK) – možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 9 bodov.
- Závislostné správanie (ZSP) - možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 38 bodov.
- Delikventné správanie (DSP) - možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 32 bodov.
- Šikanovanie (ŠIK) - možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 16 bodov.
- Nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity (NSP) - možné bodové rozpätie v tejto subškále je 0 až 28 bodov.

Dotazník je uvedený v Prílohe 1. Cronbachovho alfa jednotlivých subškál sa pohybuje od 0,48 až 0,89, pričom Cronbachovho alfa celého dotazníka vykázalo hodnotu 0,85.

3.4 Štatistické spracovanie

Pri štatistickom spracovaní dát boli použité štatistické programy IBM SPSS 20 (Statistical Package For The Social Sciences) a STATA 13. Na opis výskumných dát boli použité metódy deskriptívnej štatistiky (počet, priemer, štandardná odchýlka a štandardná chyba priemeru, šikmosť a špicatosť; Tomšík, 2018). Normalita distribúcie dát výskumného súboru bola zisťovaná pomocou Kolmogorovovho-Smirnovovho testu normality. Pre zistenie vplyvu štýlov výchovy a pohlavia bol volený test GLM (General Linear Model, Multivariate). Pred aplikovaním GLM analýzy bola zisťovaná rovnosť odchýlok (Levene's test, pri všetkých premenných $p > 0,05$) a rovnosť kovariánskych matric (Box's M test, $p > 0,001$). Pre tvorbu Grafu boli hrubé skóre z Dotazníka rizikového správania transformované na Z-skóre.

4 UŽÍVANIE NÁVYKOVÝCH LÁTOK DOSPIEVAJÚCIMI A ICH RODINNÉ PROSTREDIE

4.1 Súvislosti užívania návykových látok a charakteristík rodinného prostredia

Pojem „rizikového faktora“ je založený na myšlienke, že „riziká“, ktorým ľudia čelia, slúžia ako prediktory, mediátory alebo moderátory výsledného správania, čo môže slúžiť ako kvalifikovaný základ pre primárnu alebo aj sekundárnu preventívnu činnosť. Rizikové faktory užívania drog siahali v minulosti podľa Cassela (1991) od špecifických (drogy užívajú rodinní príslušníci, študent predáva drogy, pokusy o samovraždu, sexuálne zneužívanie, požívanie alkoholu, skúsenosť s neočakávanými tehotenstvami, atď.) až po všeobecnejšie (člen menšinovej skupiny, rozvod alebo rozluka rodičov, smrť rodičov, rodič stratil zamestnanie, zmysel študenta pre sebaúctu, atď.). Mladí ľudia s poruchami osobnosti sú podľa jeho názoru dobrými kandidátmi na užívanie drog. Tohto pravidla sa týkajú nasledujúce rizikové faktory :

- ✓ Nedostatočné prispôsobenie– život je nudný a monotónny a jednotlivec hľadá vzrušenie, aby unikol nude.
- ✓ Narušené domáce prostredie – neisté, s nedostatkom lásky (milovať a cítiť sa milovaný); rozluka, rozvod alebo nedostatočné akceptovanie súčasných rodinných vzťahov.
- ✓ Neschopnosť vhodného trávenia voľného času - neschopný efektívne vykonávať aktivity voľného času; choroba technokracie. Slabý zmysel pre estetiku (hudba, umenie a literatúra).
- ✓ Únik zo smútku – problémy s biedou, nedostatkom, zanedbávaním, neistotou, absencia chápaného spoločenstva, a potreba úniku.
- ✓ Status (postavenie) menšiny, neúspech v 1. alebo 2. ročníku strednej školy, farba pleti, náboženská príslušnosť, etnické prostredie, narodenie mimo manželstva, rodič súdne trestaný, tragická smrť rodiča, atď. sú osobné a sociálne vnímania, ktoré slúžia ako časť obrazu o sebe samom, ako záťaž, a tiež ako hendikepy pre dieťa.

Ďalšími rizikami, ktoré predstavujú faktory ohrozenia vo vzťahu k neskoršiemu užívaniu drog a deviantnému správaniu sú diéta a stravovanie, útek z domu, vyhrážanie sa samovraždou, tehotenstvá dospievajúcich dievčat vo veku od 13 do 19 rokov, nízka sebaúcta, záškoláctvo, a to, že sa dieťaťu včas neposkytla nápravná činnosť vzhľadom k existujúcim rizikám (Cassel, 1991).

Mnohí odborníci (napríklad Tej, 1994; Urban, 1989; Presl, 1994; Verešová, 2004 a ďalší) zaoberajúci sa problematikou drog sa v triedení príčin drogových závislostí takmer zhodujú, pričom k základným rizikovým faktorom vzniku drogovej závislosti zaraďujú:

- ✓ farmakologické faktory (chemické vlastnosti drogy a jej dostupnosť),
- ✓ environmentálne faktory (rodinné prostredie, sociálne rovesnícke skupiny alebo referenčné skupiny, atď.),
- ✓ osobnosť (napríklad vysoká hladina stimulácie/vyhľadávania rizika, agresivita, impulzivita – Dolejš, Orel, 2018, atď.)
- ✓ stimulujúce/provokujúce faktory (bezprostredné spúšťače).

Wood (2009) uvádza štyri kategórie rizikových faktorov užívania drog, avšak vzhľadom na predchádzajúce vymedzenie, jeho členenie postráda faktory chemické a provokujúce. Jeho kategorizácia sa spája len s vymedzením faktorov prostredia a osobnosti:

- ✓ škola (akademický stres; nespokojnosť v škole; akademický neúspech),
- ✓ rodina a environmentálne faktory (problémy v rodinnom prostredí; rodinný stres; rodina len s jedným rodičom; rodina, kde rodič užíva drogy; rodina s rodičom, ktorý strieda partnerov; starší súrodenci užívajúci drogy),
- ✓ rovesníci a peer skupiny (túžba byť vnímaný ako obľúbený a prijímaný rovesníkmi – t.j. zvnútorňený tlak rovesníckej skupiny; vonkajší tlak skupiny prijať užívanie drog a užiť drogu; problémy so vzťahmi s rovesníkmi),
- ✓ mentálne-emocionálno-osobnostné faktory (emočný nepokoj; impulzivita; agresivita; neschopnosť kontroly správania; sociálna rigidita; sociálna izolácia; mentálne poškodenie).

Tarter (In Nešpor, 1995) špecifikoval 11 rizikových oblastí vzniku drogových závislostí:

- ✓ oblasť kvality trávenia voľného času, rekreácie a životného štýlu – rizikové je trávenie voľného času pasívne, bez spoluúčasti rodinných príslušníkov (súrodencov, rodičov, príbuzných), jeho trávenie s negatívnym obsahovým a programovým zameraním,
- ✓ oblasť problémov v správaní – rizikové sú neadekvátne emočné reakcie, neregulovaná vonkajšia reaktivita, vyhľadávanie dynamizmu, adaptačné problémy – neregulované prispôsobivé správanie, risk-taking,

- ✓ oblasť problémov v zdravotnom stave – nízka úroveň záujmu o svoj zdravotný stav, výskyt vážnych ochorení (žltacka, anorexia, ochorenia orgánov a iné), nevyužívanie vhodných metód liečby bolesti (relaxácia, rehabilitácia, psychoterapia a iné), nevhodný životný štýl,
- ✓ oblasť problémov v duševnom zdraví – prežívanie tenzií a úzkosti, prehnaná emočná vzrušivosť, citová kolísavosť, prehnané robenie si starostí,
- ✓ oblasť sociálnej spôsobilosti – problémy v zdatnosti úspešne interagovať s druhými ľuďmi,
- ✓ oblasť problémov v rodine – branie drog u rodinných príslušníkov a príbuzných, hádky s rodičmi, autoritatívna alebo liberálna výchova, strádanie bezpečia v rodine, sexuálne traumy spôsobené rodičmi alebo príbuznými,
- ✓ oblasť problémov školy – záškoláctvo, negatívny postoj k škole a učeniu, slabý prospech, nedochvilnosť na vyučovaní, pocit ohrozenia a šikany v škole, užívanie drog na škole,
- ✓ oblasť pracovnej adaptácie – prepustenie (vylúčenie) z brigády alebo práce, nezáujem o prácu, problémy s ukončením práce (neschopnosť dokončiť začaté), problémy s nadriadenými (autoritami), tendencia zarobiť peniaze len kvôli rozkoši pri následnom míňaní peňazí napríklad na drogy alebo zábavu, nedostatok ašpirácií,
- ✓ oblasť problémov vo vzťahoch s rovesníkmi – priatelia a rovesníci užívajúci drogy (legálne aj ilegálne), neschopnosť odolať tlaku partie, vysoká frekvencia drog na večierkoch usporiadaných partiou, poškodzovanie majetku v partii alebo nezákonné konanie iného charakteru, absencia priateľov medzi vrstovníkmi,
- ✓ oblasť problémov s návykovými látkami – prehnaná túžba (zvedavosť) užiť drogu, potreba zvyšovať dávku alkoholu alebo iných drog za cieľom dosiahnuť ten istý účinok, vnútorný pocit vedúci k neschopnosti zriecť sa drogy, míňanie peňazí na alkohol, drogy alebo hranie hazardných hier, zmeny nálad vplyvom alkoholu a drog, agresívne správanie po užití drog, neadekvátne reakcie po užití alkoholu alebo iných drog, neschopnosť odmietnuť drogu alebo si zahrať hazardnú hru,
- ✓ oblasť frekvencie užívania návykových látok – spoločensky tolerovaných (alkohol, tabak), liekov, ilegálnych drog (marihuana, pervitin, amfetamin, efedrin, LSD, tripy, extáza, opiáty, tlmivé látky, kokain, hazardná hra a iné).

Ak sumarizujeme všetky z uvedených kategorizácií príčinných faktorov užívania drog, jednoznačne môžeme konštatovať, že charakteristiky rodinného prostredia, sú zastúpené vo všetkých z nich.:

- ✓ neisté rodinné prostredie s nedostatkom lásky (milovať a byť milovaný),
- ✓ strádanie bezpečia v rodine,
- ✓ hádky s rodičmi,
- ✓ rodinný stres,
- ✓ nedostatočné akceptovanie súčasných rodinných vzťahov,
- ✓ traumy spôsobené rodičmi alebo príbuznými,
- ✓ odlúčenie alebo rozvod rodičov,
- ✓ rodina s rodičom, ktorý strieda partnerov,
- ✓ užívanie drog u rodinných príslušníkov a príbuzných,
- ✓ vysoko autoritatívna alebo liberálna výchova.

Rioux et al. (2016) vychádzajúc z pomerne širokej palety existujúcich výskumných zistení taktiež sumarizujú rizikové faktory užívania drog viazaných na rodinné prostredie: problémové praktiky a výchovné prístupy vrátane donucovacích praktík, žiadna/veľmi nízka rodičovskej kontrola a absencia monitorovania v detstve a v dospievaní, vysoká úroveň konfliktu medzi rodičmi a deťmi, chudobný vzťah medzi rodičom a dieťaťom, manželský konflikt, rozvod rodičov.

V kontexte protektívnych faktorov užívania drog viazaných na rodinné prostredie výskumne Wood et al. (2013) potvrdili, že rodinné prostredie charakterizované vysokou súdržnosťou, nízkou úrovňou konfliktu a absenciou rodičovských problémov s alkoholom a drogami pôsobí ochranné a zároveň významne koreluje s prosociálnym správaním. Autori tiež zaznamenali pomerne silný inverzný vzťah medzi rodinným prostredím a impulzívnosťou, čo potvrdzujú podľa nich aj predchádzajúce zistenia iných autorov, ktoré demonštrujú vzájomný významný vzťah medzi vysokou rodinnou konfliktnosťou a nízkou súdržnosťou v rodine s vysokou impulzívnosťou adolescentov a užívaním drog.

4.2 Výskum užívania návykových látok dospelých v kontexte výchovných štýlov v rodine

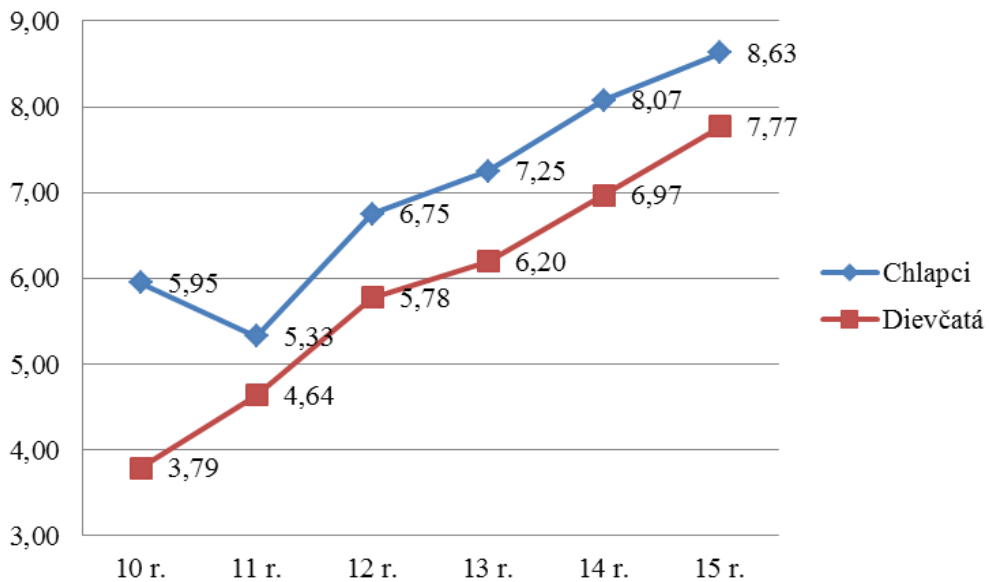
V Tabuľke 2 sú uvedené zistenia o miere užívania návykových látok vzhľadom na vek dospelých. Štatistické analýzy potvrdzujú, že existuje signifikantný rozdiel ($F=12,001$; $p<0,002$) v miere užívania návykových látok medzi výskumnými

skupinami. Na základe identifikovaných priemerných hodnôt (M) konštatujeme, že užívanie návykových látok vekom stúpa (Tabuľka 2; Graf 1).

Tabuľka 2: Vekové rozdiely v miere užívania návykových látok (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	41	4,85	3,883	1,398	2,394	12,001	<0,002
11	180	4,95	3,452	1,830	3,640		
12	185	6,23	3,838	1,318	1,889		
13	204	6,86	4,810	1,424	1,818		
14	148	8,51	4,393	1,183	1,964		
15	135	8,28	5,204	1,222	1,838		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost; SK- šikmost; F-ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 1: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery užívania návykových látok vzhľadom na pohlavie dospievajúcich vo veku 10-15 rokov. Bol zistený signifikantný rozdiel ($t=3,066$; $p<0,001$) v miere užívania návykových látok vzhľadom na pohlavie. Chlapci ($M=8,01$) získali vyššie priemerné skóre v premennej užívania návykových látok, v porovnaní so dievčatami ($M=6,10$). Výsledky sú uvedené v Tabuľke 3.

Tabuľka 3: Medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	428	8,01	4,891	1,339	2,008	3,066	<0,001
Dievčatá	458	6,10	4,023	1,450	2,493		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; t- t-test; p- hladina štatistickej významnosti.

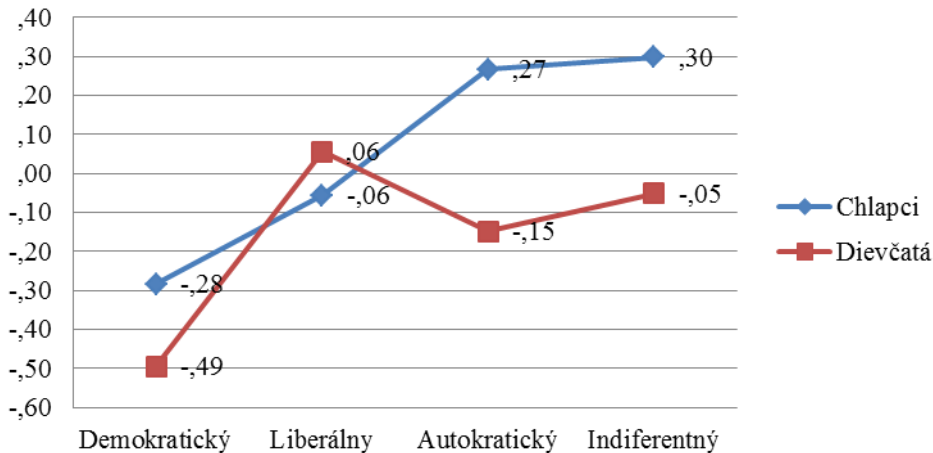
Tabuľka 4: Miera užívania návykových látok vzhľadom na dospievajúcimi percipované výchovné štýly rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	61	4,82	2,636	1,099	1,225	4,829	<0,003
Liberálny	115	6,63	4,058	1,098	0,859		
Autokratický	68	8,03	5,169	2,382	9,038		
Indiferentný	329	8,12	4,593	1,418	2,458		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Komparácia miery užívania návykových látok vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospievajúcich vo veku 10-15 rokov poukázala na signifikantný rozdiel ($F=4,829$; $p<0,003$) v miere užívania návykových látok vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní autokratickým ($M=8,03$) a indiferentným ($M=8,12$) výchovným štýlom prejavili vyššiu mieru užívania návykových látok, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní liberálnym ($M=6,63$) štýlom

výchovy. Respondentmi vychovávaní demokratickým ($M=4,82$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 4, kým výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 2 znázorňuje zistené rozdiely vo výchovných prístupoch rodičov vzhľadom na pohlavie.

Graf 2: Medzipohlavné rozdiely v miere užívania návykových látok vzhľadom na dospelávajúcimi percipované výchovné štýly rodičov.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru užívania návykových látok bola použitá GLM analýza, prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom užívania návykových látok u dospelávajúcich vo veku 10-15 rokov ($F=1,460$; $p<0,030$; Tabuľka 5). Tento model vysvetľoval až 3,8% variability vo výskumnom súbore. Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F=2,962$; $p<0,032$) a vek ($F=2,428$; $p<0,034$) signifikantne determinujú mieru užívania návykových látok, avšak miera variability v našom výskumnom súbore je podstatne nižšia (1,8% pre štýly výchovy a 2,4% pre pohlavie), v komparácii s celkovým modelom.

Výsledky GLM analýzy (Tabuľka 5) poukazujú na to, že pohlavie nie je signifikantným prediktorom miery užívania návykových látok ($F=3,186$; $p<0,085$), podobne ako na mieru užívania návykových látok nemajú efekt ani kumulované modely: Výchova * Vek ($F=0,882$; $p<0,585$), Výchova * Pohlavie ($F=0,446$; $p<0,820$) a Výchova * Vek * Pohlavie ($F=0,581$; $p<0,881$).

Tabuľka 5: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru užívania návykových látok.

Zdroj	Type III Sum of Squares	df	M ²	F	p	η
Upravený Model	1202,9 ^a	46	26,151	1,460	<0,030	0,121
Výchovné štýly	159,134	3	53,045	2,962	<0,032	0,018
Vek	218,388	5	43,488	2,428	<0,034	0,024
Pohlavie	58,054	1	58,054	3,186	<0,085	0,008
Výchova * Vek	236,901	15	15,893	0,882	<0,585	0,028
Výchova * Pohlavie	23,958	3	8,986	0,446	<0,820	0,003
Výchova * Vek * Pohlavie	145,565	14	10,398	0,581	<0,881	0,016
a. R ² =0,121 (upravený R ² = 0,038)						

df- stupne voľnosti; *F*- ANOVA; *p*- hladina štatistickej významnosti; *η*- Eta koeficient.

Sumarizácia a záver

Výsledky výskumu jednoznačne poukazujú na stúpajúcu tendenciu rizikového správania, konkrétne užívania návykových látok vo vzťahu k veku dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny je miera užívania návykových látok pomerne nízka, vzhľadom na rozptyl premennej, avšak prudko stúpa s vekom. Ako sme predikovali, chlapci majú tendenciu skórovať v miere užívania návykových látok vyššie v porovnaní s dievčatami. Chlapci majú skúsenosti s užívaním návykových látok približne o rok skôr v porovnaní s dievčatami. Výchovné štýly, podobne ako aj pohlavie, hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle užívania návykových látok sú dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom. Kým dospievajúci, ktorí boli vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi prejavili pomerne vysoké skóre tejto formy rizikového správania. Za významné považujeme zistenie, že efekt autokratickej a indiferentnej výchovy je rozdielny vzhľadom na pohlavie žiaka. U chlapcov sa táto forma rizikového správania pri týchto dvoch výchovných štýloch manifestuje vo vyššej miere v porovnaní so dievčatami, čo môže byť zapríčinené medzipohlavnými rozdielmi v percepcii a akceptácii výchovných praktík, autoreguláciou či mierou impulzivitu a pod.

5 DELIKVENTNÉ SPRÁVANIE DOSPIEVAJÚCICH A ICH RODINNÉ PROSTREDIE

5.1 Súvislosti delikventného správania a charakteristík rodinného prostredia

Delikventné správanie možno v odbornom kontexte spojiť s pojmom disociálne správanie, ktoré Labáth et al. (2001) chápu ako široké spektrum konania od drobných priestupkov až po závažné porušovanie spoločenských, etických a právnych noriem v extrémnych prípadoch až po trestnú činnosť. Disociálne správanie je formou sociálnej maladjustácie. Často používaným synonymom k pojmu delikventné správanie je aj antisociálne správanie, kde dospievajúci zámerne koná proti pravidlám, hodnotám a sociálnym normám.

Antisociálne správanie dospievajúcich sa vyznačuje opakovaným porušovaním sociálne predpísaných pravidiel a noriem v rôznych kontextoch (napríklad na verejnosti, doma alebo v škole) a zahŕňa fyzické alebo verbálne ublíženie inej osobe, poškodenie alebo krádež majetku, alebo utajené správanie mladistvých bez obetí ako sú záškoláctvo, užívanie drog a iné (Hofmann, Müller, 2018).

Mehus et al. (2018) poukazujú na významnú úlohu rodiny a rovesníkov v manifestovaní antisociálneho správania ako aj vo formovaní antisociálnych postojov, ktorých utváranie považujú za predstupeň reálneho manifestovaného asociálneho správania. Autori konštatujú značnú variabilitu v záveroch a zisteniach výskumov venovaných problematike vzťahu antisociálneho správania dospievajúcich a ich rodinného prostredia. Podľa autorov existuje výskumne podložené zistenie, že nízka miera rodičovskej kontroly a monitorovania je slabým prediktorom antisociálneho správania dospievajúcich vo veku 9-12 rokov je, zatiaľ čo u dospievajúcich vo veku 13-16 rokov je prediktívna sila rodičovskej kontroly a monitorovania významná. Ako konštatujú Mehus et al. (2018) na báze viacerých nimi analyzovaných výskumov, existuje vysoký stupeň spojitosti antisociálneho správania a rodinného riadenia. Autori ich výskumom na jednej strane zistili, že nedostatočné rodinné riadenie je významným prediktorom početných antisociálnych rovesníckych vzťahov, avšak na strane druhej nepotvrdili prediktívny význam antisociálnych rovesníckych vzťahov pre nedostatočné rodinné riadenie. Do tretice potvrdili, v súlade s predpokladmi, že antisociálne správanie dospievajúcich je predikované nedostatočným rodinným riadením. Pohlavie nemalo žiadny moderačný efekt na analyzované predikčné modely.

Hraničným pólom delikvencie je kriminalita, kde je spoločensky nežiaduce správanie spojené s porušovaním právnych noriem deklarovaných v zákonoch príslušného štátu. O tomto druhu delikventného správania hovoríme až v spojitosti s dospievajúcimi od 15. roku života, kedy sa stáva človek trestnoprávne zodpovedný.

Čonka a Čonková (2015) považujú dysfunkčnosť rodiny za významný kriminogénny faktor. Páchatelia trestných činov pochádzajú z rodín s výskytom alkoholizmu, nízkou vzdelanosťou úrovňou, pričom výnimkou nie je ani výskyt páchatel'ov trestných činov v rodine. Prítomnosť trestanej osoby môže byť tiež spúšťačom delikventného správania dospelujúceho.

Všeobecná teória kriminality (General Theory of Crime, Friehe, Schildberg-Hörisch, 2018) predpokladá, rovnako ako Gottfredson a Hirschi (1990), že kriminálne/antisociálne správanie je spojené s nízkou sebakontrolou a tendenciou k riziku alebo s vyhľadávaním rizika. Existuje však aj alternatívna hypotéza, ktorá uvádza, že dospelujúci s predispozíciou k antisociálnemu správaniu sa stane ešte viac antisociálnym v stave nízkej sebakontroly, zatiaľ dospelujúci s prosociálnou predispozíciou sa stane ešte viac prosociálnym. Podobne jednotlivec, ktorý vyhľadáva riziko a disponuje vysokou rizikovou tendenciou, by ešte viac vyhľadával riziko, ak by sa vyčerpali jeho prostriedky vynaložené na sebakontrolu, zatiaľ čo jednotlivec s opatrným správaním a nízkou tendenciou k riziku, by sa stal ešte viac zdržanlivým voči riziku (Friehe, Schildberg-Hörisch, 2018). Vyčerpanie sebakontroly by teda malo odlišný účinok na antisociálne správanie u dospelujúcich, ktorí vyhľadáujú riziko v porovnaní s dospelujúcimi s opatrným správaním a averziou voči riziku. Friehe a Schildberg-Hörisch (2018) potvrdili fakt, že neskorí adolescenti – študenti vysokých škôl, ktorí majú nízkou sebakontrolu, vykazujú vyššiu mieru vyhľadávania rizika alebo rizikovej tendencie, avšak nepreukázali, že by nízka situačná sebakontrola mala priamy a významný vplyv na antisociálne správanie. Zároveň autori konštatujú, že antisociálne správajúce sa osoby s nižšou sebakontrolou sú viac rezistentné od sankcií, či iných zvonka nastavených spôsobov zameraných na redukciu ich antisociálneho konania.

Výskumy naznačujú, že deti a mládež, ktoré si zažili zlé zaobchádzanie v rodine, sú vystavené väčšiemu riziku vzniku delikventného správania a kriminality, keď žijú v kontexte ďalších kumulovaných rizík, ako sú užívanie drog, problémy s duševným zdravím, zneužitie, zanedbávanie, či šikana, zatiaľ čo rodičovská kontrola a monitoring, pozitívne vzťahy s rodičmi sú ochrannými faktormi pred prejavmi delikvencie a kriminality (Van Wert et al., 2018).

V priereze sociálne nežiaduceho správania stojí aj asociálne správanie a agresívne správanie. Asociálne správanie síce nezodpovedá spoločenským pravidlám alebo normám skupiny, avšak nedosahuje intenzitu prejavov, ktoré by boli namierené proti spoločnosti, skupine a jej hodnotám. Agresia je deštruktívne, škodlivé, nepriateľské správanie, často spôsobené frustráciou. Agresia sa môže prejaviť v niekoľkých rôznych formách: fyzická, verbálna alebo pasívna.

Z aspektu výchovných štýlov Azimi, Vaziri a Kashani (2012) dospeli k zisteniam, že deti vychovávané autoritárskym výchovným štýlom, ktorý je zastúpený prehnane vysokými nárokmi rodičov na svoje deti a očakávaním, že príkazy rodičov budú naplnené bez otázok a ďalších vysvetlení, malým alebo žiadnym dialógom medzi rodičom a dieťaťom, majú nižšiu úroveň sociálnej kompetencie. Stály tlak príkazov a nariadení môže u nich v období dospievania vyústiť v rebeliu, úteky z domu ale aj dieťa „zlomiť“. Dievčatá vychovávané týmto prístupom zo strany rodičov vykazujú vyššiu závislosť, zatiaľ čo chlapci rebelujú, vzdorujú autoritám, vykazujú asociálne prejavy správania, vyhýbajú sa náročným úlohám, majú nižšiu sebaúctu a sú menej šťastní.

Permisívny prístup rodičov spojený s pasivitou a vysokou mierou zhovievavosti k správaniu detí, žiadnymi alebo veľmi malými nárokmi na dieťa bez kontroly a monitoringu, kde prevažne preberajú rolu rovesníka a kamaráta, než rolu rodiča, vedie u detí k nízkej sebaúcte a malej sebaregulácii, k vysokým očakávaniam od iných a emocionálnej závislosti. Tento štýl je síce emocionálne teplý, ale využíva slabé pôsobenie a riadenie. (Azimi, Vaziri, Kashani, 2012)

Autoritatívny výchovný štýl je spojený s pôsobením rodičov, kde oni poskytujú jasné pravidlá pre správanie svojich detí a očakávajú, že ich deti budú nasledovať a plniť, pričom reagujú na požiadavky svojich detí, vypočujú si ich, ak ich očakávania/nariadenia dieťa nespĺnilo prevažne odpúšťajú než trestajú. Deti vychovávané týmto prístupom sú asertívne, vykazujú vysokú úroveň sociálnej zodpovednosti, majú dobré mechanizmy sebaregulácie a sú kooperatívne. Tento štýl rodičovstva najviac „produkuje“ šťastné, sebavedomé a schopné deti s bezpečným pripútaním sa. Je považovaný za protektívny štýl s ohľadom na agresívne správanie. (Azimi, Vaziri, Kashani, 2012)

Výskumy (in Azimi, Vaziri, Kashani, 2012) dokazujú, že odmietnutie rodičmi (Dodge a kol., 1986), fyzické obťažovanie a fyzické zneužívanie (Kazdin et al, 1983; Dodge et al, 1995), konflikty rodičov (Mann, Mackeynezie, 1996), závislosť rodičov (Robbins, 1966, a West, 1982), nekompetentný vzťah rodič-dieťa (Loobr, 1990) , nežiaduce správanie rodičov (Poulak et al., 1986), rozvod rodičov (Rutter a Quinton, 1984), porucha správania (Etzady, 2002), rodičia páchajúci násilie (Patterson, 1982) autoritárske rodičovstvo (Meshkati, 2002) a intelektuálne defekty (Loobr et al, 1993; Peterson a et al., 1989) sú spojené s agresívnym správaním detí. Naopak deti s bezpečným pripútaním sú významne menej agresívne a vyspelejšie ako deti s ambivalentným alebo závislostným pripútaním (Azimi, Vaziri, Kashani, 2012). Dospievajúci a dospelí, ktorí vyrastali v prostredí rodiny, ktoré viedlo k bezpečnému pripútaniam, majú tendenciu dôverovať a vytvárajú stabilné dlhodobé vzťahy.

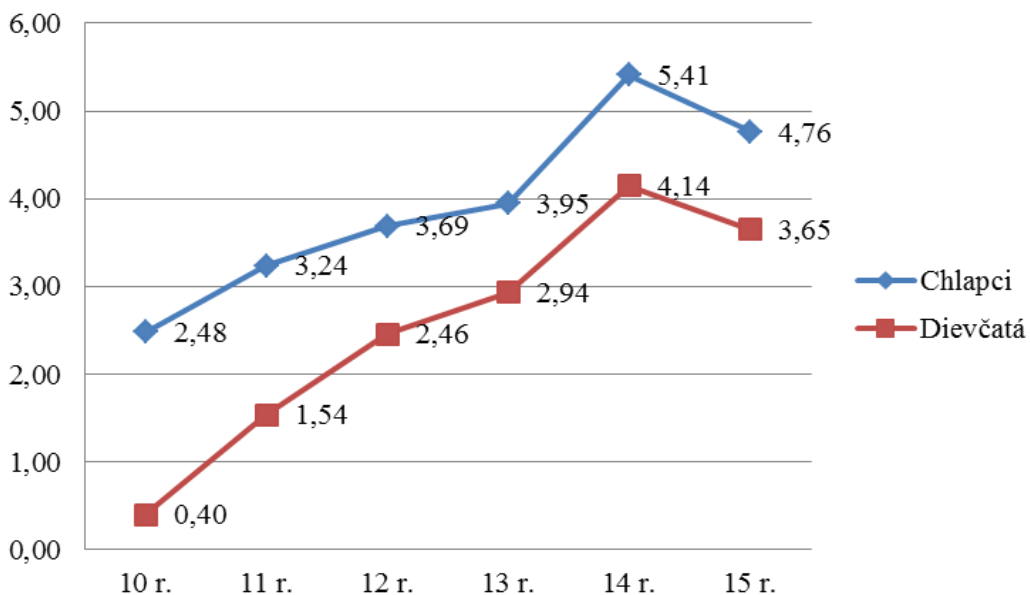
5.2 Výskum delikventného správania dospievajúcich v kontexte výchovných štýlov v rodine

Pri testovaní hypotézy o rozdieloch v miere delikventného správania dospievajúcich vzhľadom na vek, pohlavie a výchovné štýly sme okrem v podkapitole 5.1 uvedených východísk vychádzali aj z výskumov Kausarovej a Pinquarta (2016) a Dolejša a Skopala (2015). Kausarová a Pinquart (2016) skúmali pohlavie a výchovné štýly vo vzťahu ku rizikovému správaniu, kým Dolejš a Skopal (2015), na reprezentatívnej vzorke adolescentov, skúmali niekoľko foriem rizikového správania. V Tabuľke 6 sú uvedené zistenia z nášho výskumu realizovaného v projekte VEGA1/0122/18 „Rizikové správanie a pripútanie dospievajúcich vo veku 10 až 15 rokov“ o miere delikventného správania vzhľadom na vek dospievajúcich. Nami aplikované štatistické analýzy potvrdzujú, že existuje signifikantný rozdiel ($F = 10,535$; $p < 0,001$) v miere delikventného správania medzi výskumnými skupinami. Na základe identifikovaných priemerných hodnôt (M) konštatujeme, že delikventné správanie vekom stúpa (Graf 3).

Tabuľka 6: Vekové rozdiely v miere delikventného správania u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	45	1,60	3,048	3,891	19,094	10,535	<0,001
11	188	2,40	3,228	1,922	3,808		
12	198	3,06	3,348	1,689	3,646		
13	218	3,55	4,153	2,185	6,813		
14	151	4,88	4,310	1,808	4,688		
15	148	4,29	4,022	1,542	2,682		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 3: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery delikventného správania vzhľadom na pohlavie dospelujúcich vo veku 10-15 rokov. Bol zistený signifikantný rozdiel ($t = 5,109$; $p < 0,001$) v miere delikventného správania vzhľadom na pohlavie. Chlapci ($M = 4,08$) získali vyššie priemerné skóre, v porovnaní so dievčatami ($M = 2,81$). Výsledky sú uvedené v Tabuľke 8.

Tabuľka 7: Medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania dospelujúcich (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	459	4,08	4,149	1,893	4,689	5,109	<0,001
Dievčatá	486	2,81	3,464	1,866	3,382		

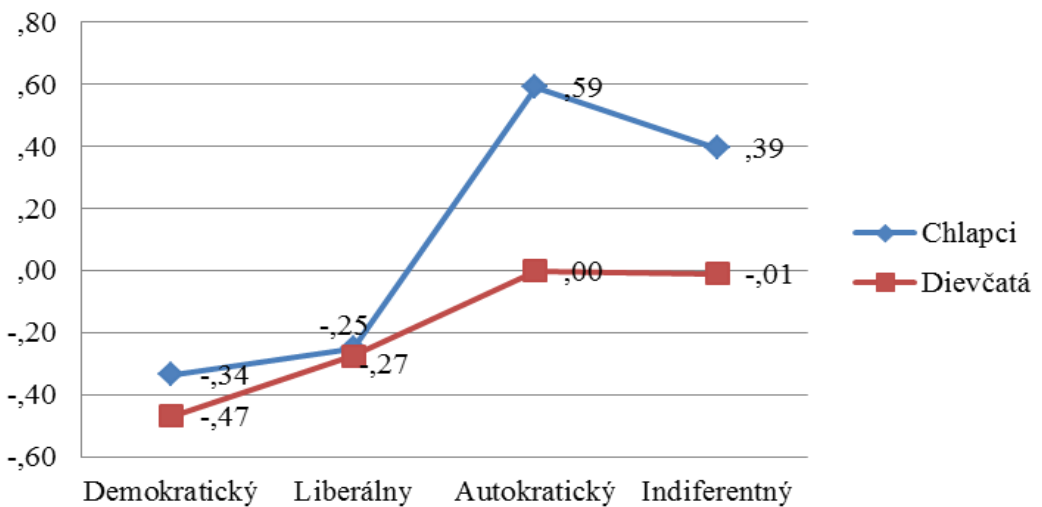
N– počet; *M*– priemer; *SD*– štandardná odchýlka; *KU*– špicatosť; *SK*– šikmosť; *t*– *t*-test; *p*- hladina štatistickej významnosti.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery delikventného správania vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospelých vo veku 10-15 rokov. Bol zistený signifikantný rozdiel ($F = 12,156$; $p < 0,001$) v miere delikventného správania vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní autokratickým ($M = 4,84$) a indiferentným ($M = 4,25$) výchovným štýlom prejavili vyššiu mieru delikventného správania, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní liberálnym ($M = 2,52$) štýlom výchovy. Respondenti vychovávaní demokratickým ($M = 1,88$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke nižšie, kým výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 4 znázorňuje zistené rozdiely aj vzhľadom na pohlavie.

Tabuľka 8: Miera delikventného správania vzhľadom na dospelými percipovaný výchovný štýl rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	68	1,88	2,282	1,302	1,020	12,156	<0,001
Liberálny	121	2,52	2,864	1,846	3,303		
Autokratický	68	4,84	5,045	1,812	4,028		
Indiferentný	343	4,25	4,304	1,841	3,821		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost; SK- šikmost; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 4: Medzipohlavné rozdiely v miere delikventného správania vzhľadom na dospelými percipovaný výchovný štýl rodičov.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru delikventného správania bola použitá GLM analýza, prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom delikventného správania u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov ($F = 1,460$; $p < 0,030$). Tento model vysvetľoval 11,5% variability vo výskumnom súbore. Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F = 3,909$; $p < 0,009$) a vek ($F = 5,901$; $p < 0,001$) signifikantne determinujú mieru delikventného správania, avšak miera variability v našom výskumnom súbore je podstatne nižšia (2,3 % pre štýly výchovy a 5,5 % pre vek), v komparácii s celkovým modelom. Výsledky GLM analýzy poukazujú na to, že pohlavie nie je signifikantným prediktorom miery delikventného správania ($F = 3,886$; $p < 0,050$), podobne ako na mieru delikventného správania nemajú efekt ani kumulované modely: Výchova * Vek ($F = 1,338$; $p < 0,184$), Výchova * Pohlavie ($F = 0,318$; $p < 0,813$) a Výchova * Vek * Pohlavie ($F = 0,292$; $p < 0,918$). Výsledky GLM analýzy sú uvedené v Tabuľke nižšie.

Tabuľka 9: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru delikventného správania dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

Zdroj	Type III Sum of Squares	df	M ²	F	p	η
Upravený	2188,3 ^a	46	48,584	2,266	<0,001	0,183
Výchovné štýly	568,801	3	189,568	9,030	<0,001	0,052
Vek	159,963	5	31,993	1,524	<0,181	0,015
Pohlavie	4,696	1	4,696	0,224	<0,636	0,000
Výchova * Vek	369,201	15	24,613	1,183	<0,289	0,034
Výchova * Pohlavie	204,161	3	68,054	3,242	<0,022	0,019
Výchova * Vek * Pohlavie	158,628	14	11,259	0,536	<0,912	0,015
a. $R^2 = 0,183$ (upravený $R^2 = 0,098$)						

df- stupne voľnosti; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti; η- Eta koeficient

Sumarizácia a záver

Výsledky výskumu jednoznačne poukazujú na stúpajúcu tendenciu delikventného správania vekom dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny je miera delikventného správania pomerne nízka (vzhľadom na rozptyl premennej), avšak prudko stúpa s vekom. Chlapci majú tendenciu skórovať v miere delikventného správania vyššie v porovnaní s dievčatami. Ako naznačujú štatistické analýzy, aj u chlapcov aj u dievčat delikventné správanie stúpa rovnakou mierou, avšak chlapci v každej vekovej skupine získali vyššie priemerné skóre. Tieto skutočnosti boli pomerne prediktívne aj na základe predchádzajúcich empirických východísk (napr. Kausarová a Pinguart, 2016; Dolejš a Skopal, 2015; a ďalší). Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle delikventného správania sú dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom a pomerne nízku hladinu delikventného správania majú aj dospievajúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Tieto dva výchovné štýly obvykle nie sú charakterizované žiadnou formou násilia v rodine, čo sa pozitívne reflektuje aj v miere delikventného správania detí. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospievajúci, ktorí boli vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom, majú vysokú mieru delikventného správania, a je výraznejšia v chlapcov. Ako aj vo väčšine foriem rizikového správania, medzipohlavné rozdiely môžu byť zapríčinené rozdielmi v percepcii a akceptácii výchovných praktík, autoreguláciou, mierou impulzivity, či koreláciou s inými formami rizikového správania.

6 DOSPIEVAJÚCI AKO AKTÉR A OBEŤ ŠIKANY/NÁSILIA A ICH RODINNÉ PROSTREDIE

6.1 Dopady a spojitosti šikanovania/násilia páchaného dospelujúcim a na dospelujúcim v kontexte rodinného prostredia

Vo všeobecnej rovine je šikanovanie formou agresívneho správania zameraného na ublíženie druhému. Na strane jednej stojí aktér šikany a na strane druhej stojí obeť šikany. Kolář (2009) konštatuje, že šikanovanie patrí do násilných a závislostných vzťahov, kedy jeden alebo viac žiakov úmyselne a opakovane ubližuje druhým. Znamená to, že dieťaťu aktér šikany, ktorému sa obeť nedokáže ubrániť, robí, čo je mu nepríjemné, a čo ho bolí fyzicky alebo psychicky. Podľa Olweusa (1999) tento typ agresívneho správania spĺňa dve kritériá: 1) opakuje sa – ubližovanie sa deje viac ako raz, 2) existuje mocenská nerovnováha, v rámci ktorej je pre obeť problematické až nemožné brániť sa. Čerešník a Gatál (2014) sumarizujú nasledovné kľúčové deskriptory šikany:

- ✓ Šikanovanie je násilné ponižujúce správanie jednotlivca alebo skupiny voči slabším jednotlivcom, ktorí nemôžu zo situácie uniknúť a nevedia sa brániť. Je prejavom moci.
- ✓ Bezmocnosť a slabosť obetí násilie len posilňuje.
- ✓ Výskyt šikanovania sa zvyšuje, keď skupina mení svoju mieru štruktúrovanosti, normy a hierarchizované role (od stredného školského veku).
- ✓ Šikanovanie podporuje skupinový tlak ku konformite.
- ✓ K šikanovaniu môže prispieť fyzická sila, ktorá sa stáva prostriedkom k získaniu prestíže (najmä u chlapcov).
- ✓ Šikanovanie sa realizuje priamo v škole – najčastejšie v triede alebo na WC.
- ✓ Agresor sa vyznačuje fyzickou a/alebo psychickou zdatnosťou, neposlušnosťou, predvádzaním, bezohľadnosťou, podozrievavosťou, necitlivosťou, slabým citom viny. Často je jeho správanie posilňované skúsenosťou z rodiny.
- ✓ Obeť je tichá, plachá, úzkostná, neistá, s nízkym sebedomím, submisívna, fyzicky slabá, neobratná, s nízkym sociálnym statusom, niekedy obézna alebo inak fyzicky nápadná. Dôvodom k jej šikanovaniu býva príslušnosť k nižšej sociálnej vrstve, rasová odlišnosť, fyzický handicap a pod.
- ✓ Rýchle „udomácnenie“ šikanujúceho správania je podmienené anticipáciou beztriestnosti. Agresor vie, že nadriadené zložky (učiteľka, riaditeľka, rodičia) sa veľmi pravdepodobne o šikanovaní nedozvedia.

- ✓ Veľkým problémom je vysoká spoločenská tolerancia šikanovania.
- ✓ Šikanovanie môže mať rôzne varianty. Môže byť skrytá (vo forme sociálneho vylúčenia obete) alebo zjavná. Zjavná máva formu: (1) fyzického násilia a ponižovania (bitky, skákanie po obeti), (2) psychického ponižovania a vydierania (nadávanie, nútenie k vyzliekaniu), (3) deštruktívnej aktivity zameranej na majetok obete (ničenie vecí, trhanie zošitov).
- ✓ Dôsledkom šikanovania je prežívanie sociálneho stresu, ohrozenie psychického (zvýšenie úzkostlivosti, depresívne ladenie, vzťahovačnosť, aktivizácia obranných postojov) aj somatického zdravia (poruchy spánku, zníženie imunity, telesná nepohoda, suicidálne tendencie), fixovanie skúsenosti s nepotrešaným šikanovaním (nedôvera k svetu a narušenie sebahodnotenia), zvýšenie pravdepodobnosti kriminalizácie agresora.

Kolář (2009) poukazuje na diferencie medzi šikanou a pošťuchovaním či podpichovaním. Na rozdiel od šikany podpichovanie/podšťuchovanie je realizované zo zámerom vzájomnej zábavy, zatiaľ čo pri šikane má aktér zámer úblížiť, ponižiť alebo zraniť. Motiváciou pri pošťuchovaní/podpichovaní je náklonnosť, snaha o zblíženie, záujem o druhého, alebo navodenie voľnejšej a priateľskej atmosféry, zatiaľ čo pri šikane je primárnym motívom moc a krutosť, ale aj prekonávanie samoty, nudy, zvedavosť ala Mengele, žiarlivosť, predchádzanie vlastnému týraniu a iné. Postoj, ktorý sa spája s pošťuchovaním/podpichovaním možno vyjadriť rešpektom k druhému a sebaúctou, zatiaľ čo pri šikane je centrálnym postojom devalvácia a zneváženie toho druhého.

Šikana má svoje špecifické štádiá, ktoré Kolář (2009) vyčleňuje nasledovne:

1. Prvé štádium: Zrod ostrakizmu - ide o mierne, prevažne psychické formy násilia, kedy sa okrajový člen skupiny necíti dobre. Je neoblúbený a nie je neuznávaný. Ostatní členovia skupiny ho viac či menej odmietajú, nevidia sa s ním, ohovárajú ho, spriadajú voči nemu intrigy, robia si žarty na jeho účet. Táto situácia je už zárodočnou podobou šikanovania a obsahuje riziko ďalšieho negatívneho vývoja v skupine.
2. Druhé štádium: Fyzická agresia a pritvrdzovanie manipulácie. V záťažových situáciách, kedy v skupine stúpa napätie, začnú ostrakizovaní žiaci slúžiť ako hromozvod. Spolužiaci si na nich odreagovávajú nepríjemné obsahy prežívania, ako napríklad z očakávanej ťažkej písomnej práce, z konfliktu s učiteľom, alebo jednoducho len z toho, že chodenie do školy ich obťažuje. Manipulácia sa pritvrdzuje, a objavuje sa spočiatku najviac fyzická agresia.

3. Tretie štádium (kľúčový moment): Vytvorenie jadra agresorov, tzv. úderné jadro. Títo širitelia agresie začnú spolupracovať a systematicky, nie už iba náhodne, šikanovať najvhodnejšie obeť. V počiatku sa stávajú ich obeťami tí, ktorí sú už osvedčeným objektom ostrakizovania. Ide o žiakov, ktorí sú v hierarchii najnižšie, teda tí „slabí“.
4. Štvrté štádium: Väčšina prijíma normy agresorov, a tie sa stanú nepísaným zákonom. V tejto fáze získava neformálny tlak ku konformite novú dynamiku a málokto sa mu dokáže postaviť. Dochádza k vytvoreniu akejsi alternatívnej identity. Aj mierni a disciplinovaní žiaci sa začnú správať kruto - aktívne sa zúčastňujú týrania spolužiaka, prežívajú pri tom uspokojenie.
5. Piate štádium: Totalita čiže dokonalá šikana, kedy násilie ako normu prijímajú všetci členovia triedy. Šikanovanie sa stáva skupinovým programom. Obrazne povedané nastáva éra "vykorisťovania". Žiaci sú rozdelení na dve „sorty“ ľudí - otrokárov/agresorov a otrokov/obeť. Jedni majú všetky práva, tí druhí nemajú práva žiadne.

Vedecké skúmanie problematiky šikany (v rôznych prostrediach - napríklad v škole, rodine, väzniciach, rôznych druhov - napríklad fyzická, verbálna, kyberšikana a pod.) za posledných 20 rokov významne narastá. Smith (2016) uvádza nárast publikovaných vedeckých výstupov zaznamenaných v databáze ISI Web of Knowledge na túto tému: kým v rokoch 1996-2000 bolo zaznamenaných 455 vedeckých výstupov, v rokoch 2001-2005 ich bolo 1091, v rokoch 2006-2010 ich bolo 2156 a v rokoch 2011 až 2015 bolo publikovaných až 6095 takto tematicky zameraných vedeckých prác. Rozmach a závažnosť tohto nežiaduceho javu je nepopierateľná. Na strane druhej stoja štatistické ukazovatele, ktoré hovoria o výskyte šikany u dospievajúcich. Štúdie z rokov 1992-1993 hovoria o prevalencii výskytu šikany na úrovni od 16-20 % v Škandinávii, 20-28 % v Anglicku, v roku 1995 v Japonsku bol výskyt aktérov šikany 12% a šikanovaných bolo 15 %, a z prelomu milénia z USA poukazujú na 15 - 25 % výskyt šikany na úrovni obeť, zatiaľ čo výskyt šikanovania na úrovni agresora má 15-20 % výskyt, v oboch prípadoch s častou frekvenciou (Melton et al., 1998; Nansel et al., 2001). Hymelová a Swearerová v roku 2015 sumarizujú prevalenciu šikanovania a konštatujú, že naprieč štúdiami je veľký rozdiel v uvádzanej prevalencii od 10 % až do 33 % dospievajúcich ako obeť šikany a 5 % až 13 % ako aktérov šikany. Dolejš, Skopal a Suchá v roku 2014 v skupine 4198 dospievajúcich vo veku 11 až 15 rokov z Českej republiky zistili prevalenciu v kategórii obeť urážania 18 % a v kategórii obeť agresie 12 %. Vo výskume Dolejša a Orla z roku 2018 je prevalencia u adolescentov (N = 2 415) v ČR nižšia, v prípade obeť verbálnej

agresie 18% a v prípade obete fyzickej agresie necelých 12%. Čerešník a Gatiaľ (2014) v rovnakej vekovej kategórii 1806 dospelých (10-15 rokov) v Slovenskej republike zistili zastúpenie verbálnej agresie/urážania u 35% dospelých (najviac zastúpený aspekt rizikového správania u slovenských dospelých), fyzickej agresie takmer u 21 % dospelých a prevalencia obetí agresie bola takmer 14%.

Výskum Čerešníka publikovaný v roku 2019 a realizovaný na vzorke 981 dospelých vo veku 10-15 rokov, ktorí posudzovali seba ako obeť šikany poukázal na to, že šikana u dospelých kulminuje v 13-tom roku života, a že vyššie zastúpenie vnímania seba ako obeť šikany je u dievčat v porovnaní s chlapcami. Z aspektu medzipohlavných rozdielov Melton et al. (1998) sumarizujú zistenia mnohých výskumných štúdií a konštatujú, že chlapci sú častejšími aktérmi agresie v porovnaní s dievčatami, ale na rozdiel od Čerešníka (2019) sumarizujú tvrdenia, že chlapci sú častejšími obeťami šikany ako dievčatá. Zároveň ale treba podotknúť, že aj títo autori poukazujú na zistenia, ktoré sú výpoveďou o tom, že chlapci a dievčatá sú rovnako šikanovaní svojimi rovesníkmi, ďalej že chlapci sú častejšie šikanovaní inými chlapcami než dievčatami a dievčatá bývajú rovnako obeťou šikany inými dievčatami ako aj chlapcami. Green, Collingwood a Ross (2010) zistili na vzorke 12 500 dospelých sledovaných longitudinálne od 14 rokov, že dievčatá boli šikanované vo väčšej miere ako chlapci vo veku 14 a 15 rokov, a že tento rozdiel zmizol vo veku 16 rokov. Chlapci uviedli viac fyzických foriem šikanovania v porovnaní s dievčatami.

V oblasti kulminácie a vekových trendov vo výskyte šikany sú taktiež evidované rôzne a nie jednotné zistenia. Podľa Al-Ali a Shattnawi (2018) výskyt šikany nastupuje už v 8.-8. roku života. Preskúmanie vekových trendov (Melton et al., 1998) naznačuje, že pravdepodobnosť šikanovania je vyššia u dospelých študujúcich na základných školách v porovnaní s dospelými študujúcimi na stredných školách; niektoré zo štúdií konštatujú, že u dospelých na základných školách je viktimizácia nižšia do 13. roku, potom stúpa, avšak iné poukazujú na kulmináciu už v 11. roku života. Green, Collingwood a Ross (2010) uvádzajú najvyššie zastúpenie násilia a šikany v 14. roku a potom konštatujú pokles. Al-Ali a Shattnawi (2018) sumarizujú, že šikanovanie vrcholí medzi 11. až 14. rokom života, pričom kyberšikana vrcholí o niečo neskôr.

V kontexte násilia a šikany môžeme diferencovať tri odlišné kategórie dospelých: násilníkov či aktérov šikany, „pasívne“ obeť šikany a kategóriu aktívnych obetí šikany alebo agresívnych obetí, ktoré sú zároveň aj násilníkmi. Tieto tri skupiny majú osobité psychosociálne profily. Kolář (2005) delí agresorov šikanovania na tri typy:

1. Veľmi hrubého, primitívneho, impulzívneho jednotlivca s výraznými disciplinárnymi priestupkami, s narušeným vzťahom k autoritám, ktorý šikanuje masívne, tvrdo a neľútostne. Šikanu využíva na zastrašenie okolia a vyžaduje od okolia poslušnosť. V rodine týchto adolescentov sa často vyskytuje násilie a brutalita, ako by napodobňovali či vracali to, čo sa deje doma.
2. Druhý typ agresora býva v škole často dokonca obľúbencom učiteľov. Je veľmi slušný, kultivovaný, ale často sústredený na seba až narcistický, s prejavmi úzkosti a tenzie. Títo jednotlivci mávajú až sadistické tendencie v sexuálnom zmysle. Ich šikana je veľmi rafinovaná, cielená, deje sa často bez prítomnosti svedkov. V rodinnom prostredí je u nich typický až vojenský dril, veľmi náročné a dôsledné prostredie.
3. Tretí typ je skôr obľúbencom spolužiakov, jedná sa o tzv. srandistu, ktorý je optimistický, má rád dobrodružstvo, je výrečný, vplyvný a oplýva značnou sebadôverou. Šikanuje pre pobavenie seba a ďalších spolužiakov. V šikanovaní sa zameriava na „vtipné, humorné“ stránky. V rodine sa neobjavujú špecifiká.

Podľa Georgiou a Stavrínides (2008) sú aktéri šikany agresívni, dominantní (taktiež Říčan, 1998), s malou empatiou, často majú nízke sebavedomie, a šikanovanie im prináša bezpečie a sebaistotu. Říčan (1998) uvádza aj túžbu ovládať druhých a bezohľadne sa presadzovať. Za posledné štyri desaťročia výskum preukázal aj to, že mnohí násilníci sú sociálne inteligentní, majú často vysoké postavenie v rovesníckej skupine, javia sa iným (aj dospelým) paradoxne často ako sociálne kompetentní a dobre fungujúci jednotlivci (Hymel, Swearer, 2015). Smith (2016) uvádza, že aktéri šikany majú vzdorovité správanie, asociálne až delikventné správanie, vykazujú vysokú mieru morálnych odchýlok.

Pasívne obeť majú tendenciu byť neisté, tiché a introvertné, často prežívajú osamelosť, často prežívajú pocity viny, majú zvýšené riziko depresie a úzkosti, uvedomujú si svoju inakosť a sú tak aj vnímané rovesníkmi (napríklad zdravotný hendikep, nadváha, iná rasa, kultúra atď.) (Georgiou, Stavrínides, 2008, podobne aj Říčan, 1998). Flanderová (2011) uvádza, že majú slabšie sociálne zručnosti, nie sú schopné postaviť sa za seba, sú nedôverčiví, nie sú ochotní žiadať o pomoc, dostávajú menej podpory od učiteľov a rovesníkov, prežívajú pocit viny za to, čo sa im deje a prajú si zapadnúť do rovesníckej skupiny bez ohľadu na to ako alebo za akú „daň“. Konštatuje tiež, že sú často nováčikom v triede, sú tichí, z nižšieho sociálno-ekonomického prostredia, z inej etnickej skupiny, zdravotne postihnutí/so špeciálnymi potrebami, z rozvedenej rodiny, bývajú obeťami rodinného násillia.

Aktívne obeť násilia a šikany/agresívne obeť sú na základe existujúcich výskumov (Hymel, Swearer, 2015) charakterizované ako impulzívne, nestabilné, zažívajúce viac odmietnutia rovesníkmi, majú veľa problémov v škole a výrazne stresujúce až veľmi drsné domáce prostredie. Podľa zistení Georgiou a Stavrinides (2008) sú u nich najvyššie hladiny depresie, sú často obeťami závažných trestných činov a prežívajú úzkosť s výraznými fyzickými príznakmi.

Dospievajúci, ktorí vykazujú vysokú mieru fyzickej agresivity, napádajú svoje okolie alebo praktizujú agresívne aktivity, konajú podľa Dolejša et al. (2016) tak preto, aby si posilnili svoju pozíciu a znížili tlak okolia na seba, alebo tak konajú len pre zábavu. Naopak dospievajúci, ktorí si seba vážia, hodnotia sa pozitívne a majú vyššiu mieru sebaúcty, sú menej hostilní a agresívni.

Říčan a Janošová (2009) poukazujú aj na genderiový aspekt šikany a konštatujú, že dievčenské šikanovanie líši od šikanovania medzi chlapcami v tom, že má skôr podobu psychického týrania, ohovárania, intríg a odmietania. Na rozdiel od šikanovania medzi chlapcami sa tiež častejšie odohráva v blízkych, kamarátskych vzťahoch. Šikanované dievčatá bývajú nezriedka na svojich trýzniteľkách citovo závislé a považujú ich za svoje priateľky, kdežto chlapci častejšie šikanujú chlapcov, ktorí nepatria do okruhu ich priateľov. Platí tu, že ak šikanovanie prebieha v rámci vzťahov, ktoré sa ostatným javí ako priateľské, odhalenie ich agresívnej podstaty je pre vonkajšieho pozorovateľa veľmi problematické.

Podľa Meltona et al. (1998) násilie a šikana dospievajúcich súvisí s mierou narušenia rodiny, etnickou rôznorodosťou a chudobou. Dôvera v rodičov, otvorená komunikácia s rodičmi sú absentujúcimi prvkami v zdravom rodinnom fungovaní. Autori vychádzajúc z rôznych výskumov poukázali na to, že len 40-55% obeť šikany v detskom a dospievajúcom veku povedia rodičom o to, čo sa im udialo, a že sú obeťami šikanovania rovesníkmi (podľa autorov sú práve rovesníci najčastejšími agresormi a aktérmi šikany). Výskumná štúdia realizovaná na dvojčatách preukázala, že pozitívny emočný vzťah matky (ale aj súrodenca), a pozitívna rodinná atmosféra sú kľúčovými faktormi podieľajúcimi sa na zvládaní šikany (obeť šikany), pričom preukázali, že ide o environmentálny a nie genetický efekt (Bowes et al., 2010).

Lereya, Samara and Wolke (2013, in Smith, 2016) uskutočnili metaanalýzu rodinných faktorov (ochranných a rizikových) publikovaných v rokoch 1980 až 2012, pričom sa centrovali na pasívnu obeť a agresívnu obeť. Ako ochranný rodinný faktor identifikovali citovo vrelé a autoritatívne rodičovstvo. Zneužívanie a zanedbávanie je rizikovým faktorom (hlavne agresívna obeť). Ďalším rizikovým faktorom je nadmerná ochrana (hlavne pasívna obeť), čo bráni rozvoju asertívnych zručností a zvládaniu záťaže. Absentujúca rodičovská podpora a supervízia boli

silnými prediktormi toho, že sa stali obeťou. Zatiaľ čo u aktéra šikany býva zastúpená slabá rodičovská komunikácia s dieťaťom/dospievajúcim, nekonzistentná disciplína a agresia vo všeobecnosti (aj medzi rodičmi a súrodencami). Prehľad 12 štúdií o šikanovaní súrodencov poukázal na to, že akty šikany u detí priamo súvisia s kvalitou rodinného prostredia a správaním rodičov (Smith, 2016). Podľa Smitha (2018) uvedené platí aj pre kyberšikanu. Smith (2016) opierajúc sa o zistenia iných autorov (napríklad Law et al., 2010, Sasson a Mesch, 2014) uvádza, že hoci komunikácia s rodičmi je významným ochranným faktorom aj pri kyberšikane, veľmi obmedzujúci dohľad nad činnosťou dospelujúceho na internete je kontraproduktívny. Řičan (1998) zistil najsilnejšiu súvislosť medzi správaním otca voči dieťaťu a jeho účasťou na šikanovaní. Dospelujúci agresori mali chladných, nepriateľských otcov, ktorí obmedzovali autonómiu dieťaťa, avšak významnou je aj kvalita vzťahu matka – dieťa v ranom detstve. Konzistentný, vysoko rizikový prediktor pre šikanovanie a viktimizáciu je násilný rodinný kontext, kde jeden alebo obaja rodičia sú zapojení do domáceho násillia, kde vzťah rodič - dieťa je charakterizovaný týraním a zneužívaním detí (Nocentini et al., 2018). Taktiež výchovné štýly v rodine, kvalita vzťahu rodič-dieťa a fungovanie rodiny, ako aj individuálne premenné rodičov (napr. postoje k šikanovaniu, povedomie rodičov o fenoméne šikany a jej dopadoch) sú faktormi ovplyvňujúcimi násillie a šikanu v škole a mimo nej. Agresívne obeť sú podľa Nocentini et al. (2018) viac vystavené negatívnemu rodičovskému správaniu vrátane krutých spôsobov zaobchádzania v rodine, je zastúpené maladaptívne rodičovstvo, zneužívanie a zanedbávanie dieťaťa. Autori uskutočnili analýzu 154 výskumných štúdií zameraných na spojitosti rodinného prostredia a šikany a dospeli k záveru, že existuje jednoznačný vplyv rodiny a charakteristík rodičov na šikanovanie a viktimizáciu. Podali dôkaz o úlohe kontextových rodinných premenných (mentálne zdravie rodičov, domáce násillie) a relačných rodinných premenných (najmä zneužívanie a zanedbávanie detí, maladaptívne rodičovstvo, komunikácia, zapojenie a podpora rodičov), ktoré sú spojené so šikanovaním a viktimizáciou ich detí.

6.2 Výskum šikanovania u dospelujúcich v kontexte výchovných štýlov v rodine

Pri testovaní hypotézy o rozdieloch v miere šikanovania (obeť šikany) dospelujúcich vzhľadom na vek, pohlavie a výchovné štýly sme okrem vyššie uvedených poznatkov vychádzali aj z výskumov Kausarovej a Pinquarta (2016) a Scheithauera et al. (2006). Kausarová a Pinquart (2016) skúmali pohlavie a výchovné štýly vo vzťahu ku rizikovému správaniu, kým Scheithauer et al.

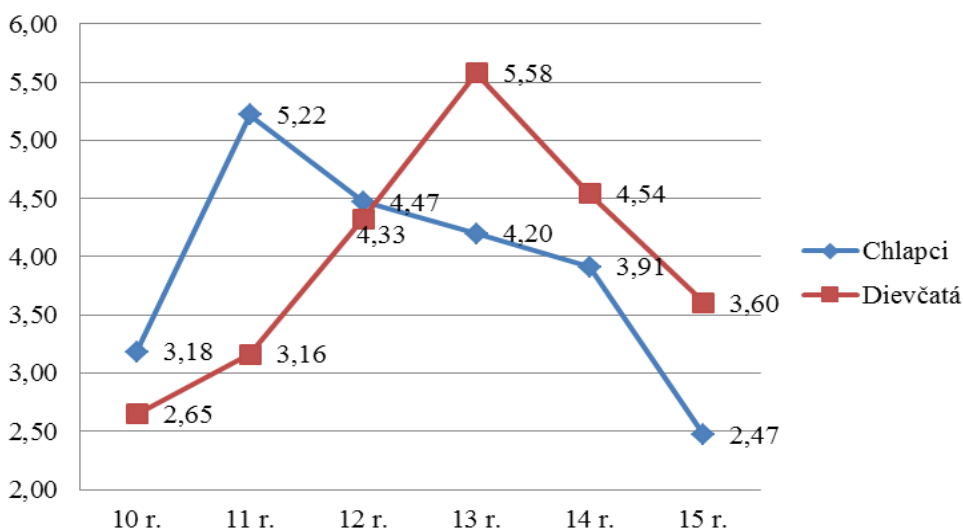
(2006), na vzorke dospelujúcich, skúmali šikanovanie vo vzťahu k pohlaviu a veku.

V Tabuľke 10 sú uvedené zistenia o miere šikanovania vzhľadom na vek dospelujúcich. Štatistické analýzy potvrdzujú, že existuje signifikantný rozdiel ($F = 10,535$; $p < 0,001$) v miere šikanovania medzi výskumnými skupinami. Na základe identifikovaných priemerných hodnôt (M) konštatujeme, že miera šikanovania je najvyššia vo veku 12-13 rokov (Tabuľka 10; Graf 5)

Tabuľka 10: Vekové rozdiely v miere šikanovania u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	44	3,05	3,481	1,569	2,401	3,101	<0,009
11	188	4,28	4,818	1,558	2,358		
12	195	4,43	4,860	1,680	2,884		
13	213	4,91	5,524	1,188	0,425		
14	148	4,26	4,439	1,331	1,868		
15	145	3,12	3,820	1,569	1,883		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost; SK- šikmost; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 5: Vekové a medzi-pohlavné rozdiely v miere šikanovania.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery šikanovania vzhľadom na pohlavie dospelých vo veku 10-15 rokov. Nebol zistený signifikantný rozdiel ($t = 0,486$; $p < 0,628$) v miere šikanovania vzhľadom pohlavie. U chlapcov ($M = 4,15$) a dievčat ($M = 4,31$) bolo zistené približne rovnaké priemerné skóre, čo znamená, že chlapci a dievčatá sú v približne rovnakej miere obeťami šikany. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 11.

Tabuľka 11: Medzipohlavné rozdiely v miere šikanovania dospelých (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	455	4,15	4,980	1,805	2,628	0,486	<0,628
Dievčatá	486	4,31	4,638	1,324	1,358		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; t- t-test; p- hladina štatistickej významnosti.

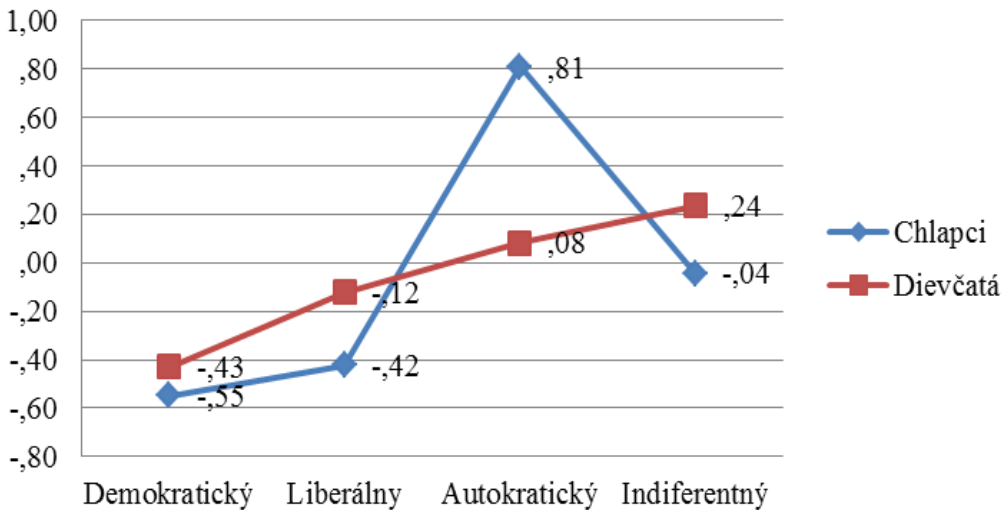
Komparácia miery šikanovania vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospelých vo veku 10-15 rokov poukázala na signifikantný rozdiel ($F = 12,280$; $p < 0,001$) v miere šikanovania vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní autokratickým ($M = 5,94$) a indiferentným ($M = 4,88$) výchovným štýlom sú častejšie obeť šikanovania, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní liberálnym ($M = 3,03$) štýlom výchovy. Respondenti vychovávaní demokratickým ($M = 1,85$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 12.

Tabuľka 12: Miera šikanovania vzhľadom dospelými percipovaný výchovný štýl rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	66	1,85	2,942	1,896	2,802	12,280	<0,001
Liberálny	118	3,03	3,806	1,486	1,884		
Autokratický	66	5,94	5,920	1,303	1,025		
Indiferentný	339	4,88	5,118	1,291	1,005		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; F-ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 6 znázorňuje zistené rozdiely v percipovaných výchovných štýloch rodičov aj vzhľadom na pohlavie.

Graf 6: Medzipohlavné rozdiely v miere šikanovania vzhľadom na dospelujúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Tabuľka 13: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru šikanovania.

Zdroj	Type III Sum of Squares	df	M ²	F	p	η
Upravený	2188,3 ^a	46	48,584	2,266	<0,000	0,183
Výchovné štýly	568,801	3	189,568	9,030	<0,000	0,052
Vek	159,963	5	31,993	1,524	<0,181	0,015
Pohlavie	4,696	1	4,696	0,224	<0,636	0,000
Výchova * Vek	369,201	15	24,613	1,183	<0,289	0,034
Výchova * Pohlavie	204,161	3	68,054	3,242	<0,022	0,019
Výchova * Vek * Pohlavie	158,628	14	11,259	0,536	<0,912	0,015

a. R² = 0,183 (upravený R² = 0,098)

df- stupne voľnosti; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti; η- Eta koeficient.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru šikanovania bola použitá GLM analýza (Tabuľka 13), prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom šikanovania u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov ($F = 2,266$; $p < 0,001$). Tento model vysvetľoval 9,8 % variability vo výskumnom súbore. Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F = 3,909$; $p < 0,009$) signifikantne determinujú mieru šikanovania, avšak miera variability v našom výskumnom súbore je podstatne nižšia (5,2 %), v komparácii s celkovým modelom. Výsledky GLM analýzy poukazujú na to, že vek ($F = 1,524$; $p < 0,181$) a pohlavie ($F = 0,224$; $p < 0,636$) nie sú signifikantným prediktorom miery šikanovania, na mieru šikanovania nemajú efekt ani kumulované modely: $Výchova * Vek$ ($F = 1,183$; $p < 0,289$), $Výchova * Vek * Pohlavie$ ($F = 0,536$; $p < 0,912$). Avšak, model $Výchova * Pohlavie$ ($F = 3,242$; $p < 0,022$; $\eta = 0,019$) je štatisticky významný. Zapríčiňuje to pravdepodobne drastický rozdiel v miere šikanovania u chlapcov a dievčat, ktorí boli vychovávaní autokratickým štýlom výchovy. Chlapci vychovávaní autokratickým štýlom výchovy sú najčastejšie obeťami šikanovania.

Sumarizácia a záver

Výsledky výskumu poukazujú na fakt, že šikanovanie medzi dospievajúcimi vo veku 10 až 15 rokov ma indiferentnú mieru. Najnižšia miera šikany bola zistená u 10 ročných dospievajúcich a stúpala v ďalších vekových skupinách, avšak vo vekových kategóriách 11 až 14 rokov dosahuje približne rovnakú mieru. Perspektívne by s ohľadom na naše zistenia bolo vhodné zistiť, ktoré formy šikany sú zastúpené najviac medzi dospievajúcimi vzhľadom na vek a pohlavie. Pri posudzovaní pohlavia a miery šikany boli taktiež zistené rozdielne miery tejto formy rizikového správania a nemajú lineárny charakter ako pri ostatných formách (napr. delikventné správanie, užívanie návykových látok). Miera percepcie šikany na úrovni obeť u chlapcov vekom klesá, najvýraznejšia je však u jedenásťročných chlapcov. Kým miera šikany u dievčat vekom mierne stúpa a je najvýraznejšia u trinásťročných dievčat, následne klesá, podobne ako aj u chlapcov. Tu evidujeme, že najrizikovejšie obdobie vo vzťahu k šikane je vek od 11 do 13 rokov u oboch pohlaví, čo môže byť spojené aj s psycho-biologickými zmenami zapríčinenými pubertou. Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania a sú jednoznačnejšie. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle šikany sú dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom

a pomerne nízku percepciu šikany na úrovni obeť majú aj dospelávajúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Tieto dva výchovné štýly obvykle nie sú charakterizované žiadnou formou násilia v rodine, čo sa pozitívne reflektuje aj v osobnosti dieťaťa. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospelávajúci, ktorí boli vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom prejavili vysokú mieru šikany, a je obzvlášť výrazná v chlapcov, ktorí boli vychovávaní autokratickým výchovným štýlom.

7 NEVHODNÉ STRAVOVACIE NÁVYKY A POHYBOVÉ AKTIVITY DOSPIEVAJÚCICH A ICH RODINNÉ PROSTREDIE

7.1 Nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity v období dospievania v kontexte rodinného prostredia

Nevhodné stravovacie návyky, ako aj nedostatočný pohyb, sú ďalším typom rizikového správania dospievajúcich. Súčasní dospievajúci inklinujú k sedavému a pasívnemu spôsobu trávenia času (Inchley et al., 2018). Tento typ správania vykazuje nízku úroveň výdaja energie a je rizikový pre vznik obezity.

Priemerná prevalencia obezity dospievajúcich v 28 krajinách a regiónoch zapojených v rokoch 2002-2014 do prieskumu WHO (Inchley et al., 2018) bola 4 %, s najnižším výskytom u 15-ročných dievčat na Ukrajine (0,8 %) a najvyšším výskytom u chlapcov vo veku 11 rokov v Macedónsku (14 %). Prevalencia u 11-ročných bola väčšia u chlapcov v štyroch krajinách (Chorvátsko, Grécko, Portugalsko a Macedónsko), dve krajiny (Grécko a Taliansko) mali v prípade dievčat prevalenciu viac ako 5 %. Celkovo najnižší výskyt obezity dospievajúcich bol v Holandsku a Nórsku. Výskum Čerešníka (2019) ohľadne nevhodných stravovacích návykov a nedostatku pohybu u 986 dospievajúcich vo veku 10-15 rokov poukázal na to, že táto forma rizikového správania dominuje nad výskytom ostatných sledovaných rizikových foriem správania (závislostné správanie, šikana, delikventné správanie, negatívny vzťah k škole), hoci konštatuje, že všetky formy rizikového správania nie sú v slovenskej populácii dospievajúcich vysoko zastúpené.

Správa WHO (Inchley et al., 2018) konštatuje na strane jednej žiaduci nárast konzumácie ovocia a zeleniny (2002 až 2014), avšak na strane druhej upriamuje pozornosť na vysoký podiel konzumácie sladkostí a sladených jedál (26 % dospievajúcich uviedlo konzumáciu sladkostí denne, pričom najvyšší výskyt je v Arménsku – 53 %, v Bulharsku – 44 %, Belgicku – 40 % a najnižší na Islande – 3 %, Fínsku – 3 % a Švédsku – 4 %). Denná spotreba sladkostí je nižšia u chlapcov (24 %) ako u dievčat (28 %) a mierne nižšia u 11-ročných (24 %) v porovnaní s hodnotami 13 až 15-ročných (28 % a 26 %). Slovenské dievčatá konzumujú sladkosti viac než slovenskí chlapci, pričom slovenské dospievajúce dievčatá sa umiestnili na 8. mieste a chlapci na 9. mieste v rebríčku 28 krajín z aspektu výskytu užívania sladkostí a pitia sladených nápojov.

Fyzická aktivita je komplexné správanie a môže byť rozdelená do rôznych typov či úrovní podľa intenzity a kontextu, v ktorom prebieha. Intenzita sa vzťahuje na mieru, v akej sa fyzická činnosť vykonáva alebo na veľkosť úsilia potrebného na vykonávanie činnosti/cvičenia. Účasť na stredne intenzívnych fyzických aktivitách

(MVPA) ako je aktívna hra, rýchla chôdza, cyklistika, tanec, účasť na športovej hre/športe v skupine rovesníkov, intenzívna práca so záťažou, prináša podľa WHO (Inchley et al., 2018) značné benefity pre telesné a duševné zdravie dospelých.

Podiel dospelých, ktorí v roku 2014 absolvovali 60 minút MVPA denne, bol nízky vo všetkých sledovaných 28 krajinách, z pohľadu pohlaví zastúpený u 25 % chlapcov a len u 15 % dievčat. Slovensko patrí ku 5 krajinám s najväčším rozdielom medzi pohlaviami (vyššie ako 10 %) a zároveň patrí ku krajinám s najväčšou prevalenciou MVPA chlapcov (25 % a viac). Podľa zistení WHO MVPA významne klesá s vekom v celej vzorke dospelých.

Účasť na fyzickej aktivite s vysokou intenzitou a záťažou (VPA) je v sledovaných 28 krajinách pomerne stabilná (2002-2006), pričom prišlo k miernemu pozitívnemu trendu u dievčat. U slovenských dievčat je významne viac zastúpená VPA v porovnaní so slovenskými chlapcami. V kontexte rodinného prostredia správa WHO konštatuje, že nárast aktivít s vysokou intenzitou a záťažou (VPA) bol u dospelých z vysoko príjmových rodín.

Sedavé činnosti, ako pozeranie televízie, hranie hier, sedenie pri počítači, sú rizikovými aktivitami z aspektu nízkeho výdaja energie, ale aj rizík, ktoré súvisia s návykovosťou alebo obsahom, ktorý je predmetom sledovania /vyhľadávania/hry. Prevalencia používania počítačov pre herné a non-herné aktivity bola v roku 2002 pomerne nízka. V roku 2014 bola prevalencia výrazne vyššia, viac ako 80 % chlapcov a 80 % dievčat v mnohých krajinách a regiónoch prekračuje dennú úroveň dvoch hodín sedavých aktivít mimo školského vyučovania. Najvyššia prevalencia u chlapcov a dievčat bola takmer 90 % v Holandsku, Švédsku a Škótsku. Naopak „najnižšia“ prevalencia je v Portugalsku (chlapci 81 %, dievčatá 59 %) a Macedónsku (chlapci 80 %, dievčatá 66 %). Najväčšia zmena z aspektu veku bola v oboch pohlaviach medzi 11. a 13. rokom života. Aj v tejto sfére rizikového správania WHO (Inchley et al., 2018) zaznamenalo, že významne viac času venujú sedavým aktivitám dospelí z vysoko príjmových rodín. Suchá et al. (2018) identifikovali, že adolescenti s ideálnou telesnou váhou hrajú hry priemerne 1,88 hodiny denne, s nadváhou 2,45 hodiny denne, s obezitou prvého stupňa 3,40 hodiny denne, s obezitou druhého stupňa až 4,45 hodiny denne.

Stravovanie rodičov/opatrovateľov a dostupnosť potravín v domácnosti ovplyvňujú stravovacie návyky detí - napríklad spotreba zdravých potravín rodičmi/opatrovateľmi je prediktorom výskytu týchto potravín v strave dieťaťa a dospelého (Birch, Fisher, 1998; Pearson, Biddle, Gorely, 2009; Anzman, Rollins, Birch, 2010; Vaughn et al., 2015, in Fleary, Ettienne, 2019). Taktiež aj rodičovské zvyky konzumácie potravín určujú množstvo a druhy potravín, ktoré

deti konzumujú - napríklad rodičia, ktorí povzbudzujú deti k zdravému stravovaniu a sami sú modelom zdravého stravovania, majú deti, ktoré jedia zdravé potraviny (Tibbs et al., 2001; Mitchell, Farrow, Haycraft, Meyer, 2013; Patrick, Nicklas, 2005; Yee, Lwin, Ho, 2018; in Fleary, Ettienne, 2019). V rámci rodičovských praktík konzumácie potravín v rodine vystupujú tri hlavné konštrukty: (1) donucovacia kontrola, v ktorej dominujú rodičia, ktorí obmedzujú dieťa alebo naň vyvíjajú nátlak; (2) stanovenie pravidiel konzumácie potravín, monitorovanie a rodičovské modelovanie; (3) podpora autonómie, ktorá zahŕňa vzdelávanie o výžive, podporu, a diskusiu s dieťaťom. Uvedené praktiky významne vplývajú na stravovanie dieťaťa v mladšom veku, avšak v dospievaní, ktoré je obdobím zvýšenej autonómie a nezávislého rozhodovania tento vplyv klesá (Fleary, Ettienne, 2019). V období dospievania vstupujú do popredia ďalšie aspekty, ktoré sa na nevhodných stravovacích návykoch podieľajú, a to vzťah rodič-dospievajúci, pretože dospievajúci, viac ako mladšie deti, si je vedomý a kritický voči správaniu rodičov/opatrovateľov ako aj voči pravidlám, ktoré oni stanovili. Avšak do istej miery stravovacie návyky rodičov/opatrovateľov naďalej odrážajú praktiky konzumácie potravín dospievajúcich (Fleary, Ettienne, 2019).

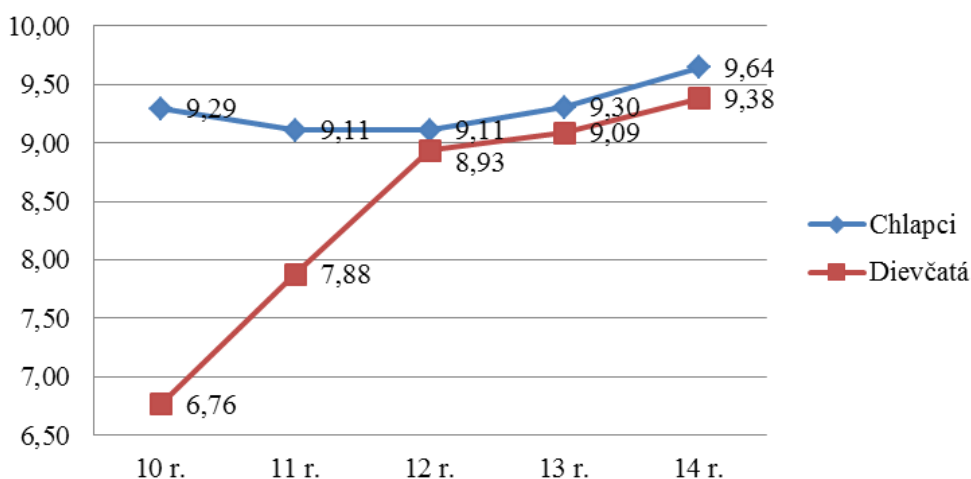
Existujúce výskumy v oblasti štýlov výchovy v rodine a nevhodného stravovania alebo obezity ich detí poukazujú na malú úroveň prebádania tejto problematiky (napríklad Newman et al., 2008; Berge, 2009). Hoci niektoré štúdie uvádzajú spojitosť medzi rodičovským štýlom a BMI z-skóre/obezitou (Agras et al., 2004; Chen, Kennedy, 2005; Berge et al., 2010; Olvera, Power, 2010; in Kakinami et al., 2015), zistenia sú nekonzistentné a nedostatočne preukazné. Výskum Kakinami et al. (2015) odhalil významnú interakciu medzi chudobou a štýlom rodičovstva – štýl rodičovstva bol spojený s obezitou tých detí, ktoré nežijú v chudobe. V domácnostiach, ktoré nie sú chudobné, porovnanie detí vychovávaných autoritársky, autoritatívne a zanedbávajúco poukázalo na fakt, že práve deti z rodín bez chudoby a so zanedbávaným výchovným prístupom rodičov boli o 44 % obéznejšie. V porovnaní s autoritatívnym rodičovstvom bolo autoritárske rodičovstvo spojené s 41 % vyššou pravdepodobnosťou, že dieťa v školskom veku je obézne. U detí žijúcich v chudobe nebol preukázaný žiadny vzťah medzi rodičovským štýlom výchovy a obezitou detí. Podľa zistení teda autoritárske rodičovstvo a zanedbávajúce rodičovstvo súvisí so zvýšeným rizikom detskej obezity v porovnaní s autoritatívnym rodičovstvom. Autori dokonca poukazujú na súvislosť autoritatívneho výchovného štýlu so znížením BMI u dospievajúcich. K podporným zisteniam dospeli aj Lopez et al. (2018), pričom autoritatívny štýl rodičovstva pozitívne koreloval s rodičovským modelom konzumácie zdravých potravín a stravovacími praktikami počas jedla (aj po kontrole všetkými sociodemografickými kovariačnými premennými), zatiaľ čo v permissívnom

a autoritárskom výchovnom štýle zaznamenali negatívne korelácie s rodičovským modelom konzumácie zdravých potravín, stravovacími praktikami počas jedla a v prípade permissívneho prístupu rodičov aj na úrovni pravidiel stravovania a nákupu potravín do domácnosti.

Rodičia, ktorí majú citovo vrelý vzťah k ich deťom, sú starostliví, vyžadujú a monitorujú dodržiavanie pravidiel (dovoľujú však občasné výnimky), objasňujú dôvody, ktoré viedli k dohodnutým pravidlám, využívajú systém odmien a pochvál a pri nastavovaní limitov berú do úvahy prežívanie a potreby dieťaťa, majú v oblasti nevhodného stravovania menej rizikové deti.

7.2 Výskum nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít u dospievajúcich v kontexte výchovných štýlov v rodine

Pri testovaní hypotézy o rozdieloch v stravovacích návykoch a pohybových aktivitách vzhľadom na vek, pohlavie a výchovné štýly sme vychádzali z východísk uvedených v podkapitole 8.1, ako aj z výskumov Kausarovej a Pinquarta (2016) a Kinaszovej et al. (2015). Kausarová a Pinquart (2016) skúmali pohlavie a výchovné štýly vo vzťahu ku rizikovému správaniu, kým Kinaszová et al. (2016) na vzorke dospievajúcich skúmali poruchy príjmu potravy. V Tabuľke 14 prezentujeme zistenia o miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na vek dospievajúcich. Štatistické analýzy potvrdzujú, že neexistuje signifikantný rozdiel ($F = 2,026$; $p < 0,083$) v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít medzi výskumnými skupinami (Graf 8, Tabuľka 14).

Graf 7: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít

Tabuľka 14: Vekové rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	43	8,09	3,598	0,542	0,036	2,026	<0,083
11	186	8,51	3,882	0,303	-0,592		
12	195	9,02	3,648	0,494	0,031		
13	208	9,29	3,640	0,290	-0,451		
14	151	9,48	3,429	0,412	0,633		
15	145	9,22	3,533	0,082	-0,388		

N– počet; *M*– priemer; *SD*– štandardná odchýlka; *KU*– špicatost'; *SK*– šikmost'; *F*– ANOVA; *p*– hladina štatistickej významnosti.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na pohlavie dospievajúcich vo veku 10-15 rokov. Bol zistený signifikantný rozdiel ($t = 5,109$; $p < 0,001$) v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na pohlavie. Chlapci ($M = 9,33$) získali vyššie priemerné skóre, v porovnaní so dievčatami ($M = 8,81$). Výsledky sú uvedené v nasledovnej Tabuľke 15.

Tabuľka 15: Medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	448	9,33	3,524	0,258	-0,369	2,601	<0,009
Dievčatá	480	8,81	3,828	0,398	-0,098		

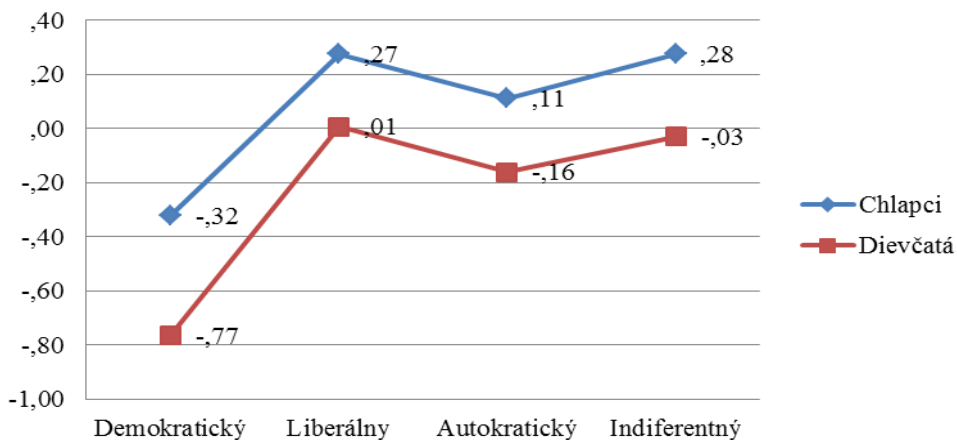
N– počet; *M*– priemer; *SD*– štandardná odchýlka; *KU*– špicatost'; *SK*– šikmost'; *t*– *t*-test; *p*– hladina štatistickej významnosti.

V komparácii miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospievajúcich vo veku 10-15 rokov (Tabuľka 16) sme zistili signifikantný rozdiel ($F = 8,803$; $p < 0,001$) v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní liberálnym ($M = 9,54$) a indiferentným ($M = 9,44$) výchovným štýlom prejavili vyššiu mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní autokratickým ($M = 8,98$) štýlom výchovy. Respondentmi vychovávaní demokratickým ($M = 8,20$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 16, kým výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 8 znázorňuje zistené rozdiely v percipovaných výchovných prístupov rodičov aj vzhľadom na pohlavie dospievajúcich.

Tabuľka 16: Miera nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom dospievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	66	8,20	3,245	0,686	0,151	8,803	<0,001
Liberálny	116	9,54	3,826	0,818	0,888		
Autokratický	69	8,98	3,502	0,213	0,052		
Indiferentný	335	9,44	3,656	0,128	-0,389		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; F-ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 8: Medzipohlavné rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom dospievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít bola použitá GLM analýza, prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom delikventného správania u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov ($F = 1,918$; $p < 0,001$). Tento model vysvetľoval 8,3% variability vo výskumnom súbore. Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F = 5,468$; $p < 0,001$) a pohlavie ($F = 6,308$; $p < 0,012$) signifikantne determinujú mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít, avšak miera variability v našom výskumnom súbore je podstatne nižšia (3,2 % pre štýly výchovy a 1,3 % pre vek), v komparácii s celkovým modelom.

Tabuľka 17: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

Zdroj	Type III Sum of Squares	df	M ²	F	p	η
Upravený model	83,9 ^a	46	1,824	1,918	<0,000	0,152
Výchovné štýly	15,598	3	5,199	5,468	<0,001	0,032
Vek	8,341	5	1,468	1,544	<0,185	0,015
Pohlavie	5,998	1	5,998	6,308	<0,012	0,013
Výchova * Vek	16,425	15	1,095	1,152	<0,308	0,034
Výchova * Pohlavie	0,516	3	0,182	0,181	<0,909	0,001
Výchova * Vek * Pohlavie	18,945	14	1,282	1,348	<0,185	0,038
a. $R^2 = 0,152$ (upravený $R^2 = 0,083$)						

df- stupne voľnosti; *F*- ANOVA; *p*- hladina štatistickej významnosti; *η*- Eta koeficient.

Výsledky GLM analýzy poukazujú na to, že vek nie je signifikantným prediktorom miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít ($F = 1,544$; $p < 0,185$), podobne ako na nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít nemajú efekt ani kumulované modely: Výchova * Vek ($F = 1,152$; $p < 0,308$), Výchova * Pohlavie ($F = 0,181$; $p < 0,909$) a Výchova * Vek * pohlavie ($F = 1,348$; $p < 0,185$).

Sumarizácia a záver

Výsledky výskumu poukazujú, že nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity sú závažným problémom dospievajúcich vo veku od 10 do 15 rokov. Identifikovali sme rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na pohlavie. Chlapci majú vysokú mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vo všetkých vekových kategóriách, kým u dievčat je vo veku 10 až 11 rokov miera nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít pomerne nízka, v dvanástom roku prudko stúpla na úroveň rovnomernú s chlapcami. Výskumne zaujímavé fakty boli zistené pri posudzovaní miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vo vzťahu k štýlom výchovy. Pohlavie ako moderátor nehral signifikantnú rolu, miera nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít bola podobná vzhľadom na výchovné štýly. Avšak, iba dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom dosiahli nízku mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít, kým dospievajúci, ktorí boli vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi mali vysokú mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít. Môže to byť spôsobené práve výchovnou interakciou medzi rodičmi a deťmi, kde pri liberálnom a indiferentnom výchovnom štýle rodičia nie sú dôslední pri kontrole aktivít detí, kým pri autokratickom výchovnom štýle, tieto aktivity môžu byť zakázané, alebo ich deti odmietajú ako formu protestu voči rodičom.

8 NEGATÍVNY VZŤAH DOSPIEVAJÚCICH KU ŠKOLE A SPOLUŽIAKOM A ICH RODINNÉ PROSTREDIE

8.1 Negatívny vzťah ku škole a spolužiakom v období adolescencie v kontexte rodinného prostredia

Vzťah a postoj ku škole a učeniu, školské sebapoňatie či školská/akademická angažovanosť sú faktormi, ktoré sú uvádzané ako významné faktory ovplyvňujúce či premietajúce sa do rizikového správania dospelujúcich. Školská angažovanosť je definovaná ako kognitívna úroveň investícií do vlastného vzdelávania žiaka, ktorá zahŕňa premýšľanie, proaktívny prístup k školským aktivitám, a ochotu vynaložiť úsilie potrebné na pochopenie komplexných ideí a získanie náročných zručností a kompetencií (Fredericks, Blumenfeld, Paris, 2004). Podľa Finna (1993; in Dolzan et al., 2015) a Bakadorovej a Raufelderovej (2018) je jej súčasťou aj emocionálna zložka (popri kognitívnej a behaviorálnej) v zmysle emocionálnej participácie a identifikácie, ako aj kvality emocionálneho prežívania vzťahu k učiteľom, spolužiakom a škole všeobecne. Postoj a vzťah ku škole Moèová et al. (2009) definujú ako spôsob, akým človek vníma svoju prítomnosť v školskom zariadení. Postoj ku škole je rovnako trojdimenzionálny, a je výsledkom kognícií spojených so školou a učením, emócií a citov viazaných na prostredie školy a tendencií konať pre alebo proti pravidlám či rituálom viazaným na školu a učenie sa. Školské sebapoňatie je podľa Bakadorovej a Raufelderovej (2018) charakterizované myšlienkami žiaka na vlastné kognitívne spôsobilosti v školskom kontexte. V širšom rámci chápania školského sebapoňatia ide nie len o myšlienky a predstavy, ktoré má žiak na vlastné kognitívne spôsobilosti, ale aj nonkognitívne spôsobilosti či zručnosti a kompetencie viazané na prostredie školy.

Významnosť týchto faktorov tak prekračuje hranice školy, a tieto faktory sa premietajú do správania detí a mládeže v omnoho širšom prostredí. Taktiež Mezera (2000) vymedzil rizikové správanie v kontexte školského prostredia ako súbor pozorovateľných, spravídla merateľných aktivít a prejavov žiaka, ktoré vedú k ohrozeniu jeho integrity alebo sociálnych vzťahov k širšiemu prostrediu a zaradil k školskému rizikómu správaniu nasledovné typy správania identifikované v prostredí školy (najčastejšie psychológom, učiteľom, či iným pomáhajúcim pracovníkom v prostredí školy): asociálne, antisociálne, egocentrické, impulzívne, maladaptívne, negativistické správanie, inklinovanie k problémovej skupine. V kontexte Mezerovho ponímania školského rizikómu správania realizoval Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie a Ústav informácií a prognóz školstva (Matula, 2008) prieskum výskytu rizikómu správania dospelujúcich na úrovni základných a stredných škôl v SR. V záverečnej správe konštatujú, že v základných a stredných školách sa vyskytuje 6-14% rizikových

dospievajúcich (t.j. priemerne 3 rizikovní dospievajúci v triede). Z týchto školsky rizikových dospievajúcich je 80 % chlapcov a 20 % dievčat. V zastúpení typov školského rizikového správania sa u 32,96 % dospievajúcich vyskytuje negativizmus, u 28,91 % inklinovanie k problémovej skupine, u 28,38 % impulzivita, u 20,68 % asociálne správanie a u 19,92 % antisociálne správanie.

Čerešník a Čerešníková (2018) poukazujú na to, že nízke školské sebapoňatie je silný prediktor rizikového správania, najmä vo vzťahu k sociálnej podnetnosti prostredia, v ktorom sú dospievajúci vychovávaní.

Belfield a Levin (2008, in Malczyk, Lawson, 2016) konštatujú, že dospievajúci, ktorí vykazujú nízke úrovne školskej angažovanosti „kráčajú“ rizikovejšou životnou cestou s dlhodobými sociálno-ekonomickými a životnými dôsledkami a častejšie si volia alternatívne cesty vrátane vykonávania trestných činností. Podobne Čerešník (2014b) uvádza, že rizikové správanie sa vyskytuje častejšie u dospievajúcich s nižším školským sebapoňatím, ktoré súvisí predovšetkým s výkonom v profilačných predmetoch (slovenský jazyk, matematika) a taktiež koreluje so zníženou sebadôverou v svoje školské schopnosti.

Malczyk a Lawson (2016) poukazujú na fakt, že školská angažovanosť je na najvyššej úrovni v primárnom vzdelávaní, následne klesá s každým vyšším ročníkom, do ktorého žiak postúpi. Výsledky výskumov ohľadne prevalencie a vývinových trendov v rizikovom správaní poukazujú na obdobný nárast smerom s postupujúcim vekom (napríklad Čerešník, 2014a; Čerešník, 2019);

Existujú preukázané súvislosti školského rizikového správania, či širšie rizikového správania podmieneného negatívnym vzťahom ku škole, nízkou akademickou angažovanosťou a nízkym školským sebapoňatím na variabilné ukazovatele rodinného prostredia detí a dospievajúcich.

Podľa Ziva a Sorongona (2011) viaceré štúdie preukázali, že sociodemografické rizikové faktory rodiny majú vysokú prediktívnu silu vo vzťahu k školskému rizikovému správaniu. Nižšie príjmy a nízke vzdelanie matiek korelujú s nižšími úrovňami sociálnej kompetencie v primárnom vzdelávaní (napr. Downer & Pianta, 2006; Morris & Gennetian, 2003; in Ziv & Sorongon, 2011); život a výchova jedným rodičom sa spája s nižšou úrovňou sociálnej kompetencie a významne viac zastúpeným školským rizikovým správaním (napr. Amato, 2001; in Ziv & Sorongon, 2011); kriminalita a násilie v domácnosti a susedstve sú významným korelátom rizikového správania v školskom prostredí (napr. Mersky & Reynolds, 2008; Ziv, Alva, & Zill, 2010; in Ziv & Sorongon, 2011).

Ďalšie štúdie obdobne poukazujú na vedecké dôkazy o prepojení medzi vzťahom ku škole, školským správaním, akademickými výsledkami a charakteristikami

rodičov a výchovnými prístupmi rodičov k deťom. Malczyk a Lawson (2016) vo svojom výskume u rodín s jedným rodičom (matkou) dospeli k záveru, že vyššia úroveň rodičovskej kontroly a monitorovania významne pozitívne ovplyvňuje školskú angažovanosť ich dieťaťa/detí (uvedené je v súlade aj s výskumom Loweho & Dotterera, 2013). Autori podčiarkujú pozitívny význam rodičovského monitoringu špecificky u detí, ktoré sú vychovávané jedným rodičom – predovšetkým matkou. Zároveň kontrola ďalších moderujúcich premenných poukázala na fakt, že pohlavie dieťaťa, rasa, vzdelanie matiek a finančný príjem, nemali vplyv na kontrolu a monitorovanie dieťaťa rodičom. Charakter pripútania sa dieťaťa k rodičom je ďalšou premennou, ktorá je podľa zistení autorov významným faktorom školskej angažovanosti sa dieťaťa. Nepreukázali však moderačný vplyv kontrolovania a monitoringu dieťaťa na angažovanosť na úrovni pripútania sa k rodičovi – matke. Potvrdili však, že vyššia kvalita vnímaného vzťahu s matkou významne predikuje vyšší stupeň školskej angažovanosti dievčat (u chlapcov mediačný efekt nepotvrdený) a zároveň silnejší a kvalitnejší vzťah rodič – dieťa významne ovplyvňuje rodičovská kontrola a monitoring dieťaťa. Podobné zistenia formulujú aj Li et al. (2015): rodinné vzťahy a systematické rodinné funkcie zvyšujú výkonnosť a úspešnosť detí v škole; vzťahy a podpora rodiny sú dôležité pre akademický úspech a rozvoj žiaduceho správania adolescentov; pripravenosť na rodičovstvo je prediktorom kvality rodinného prostredia a vzťahov v nej ako aj školskej úspešnosti a výkonnosti.

Podľa Andersenovej, Horta a Pattussisa (2018) permissívny výchovný prístup, nízka miera kontroly a školské rizikové správanie sú spúšťačmi či stimulátormi užívania alkoholu, tabaku či iných drog. Taktiež poukazujú na zistenia, že rodinné konflikty sú spojené s frekventovanejším užívaním návykových látok (Brooks et al., 2012; Calafat et al., 2014; in Andersen, Horta & Pattussi, 2018). Newman et al. (2008) uvádzajú, že za rizikovým vzrus protektívnym správaním dospievajúcich stoja viaceré charakteristiky rodinného prostredia ako rodičovsky emocionálne chladný prístup verzus rodičovsky emocionálne vrelý prístup, odmietnutie verzus prijatie, chaos v rodine verzus štruktúra, prehnaná kontrola verzus autonómia, odlúčenie a zanedbávanie verzus zapojenie, liberálnosť verzus prísnosť, nekonzistentná disciplína verzus konzistentná disciplína, vzdialenosť verzus spojenie. Viaceré z uvedených charakteristík sú predmetom aj nami realizovaného výskumu prezentovaného v ďalšej časti kapitoly.

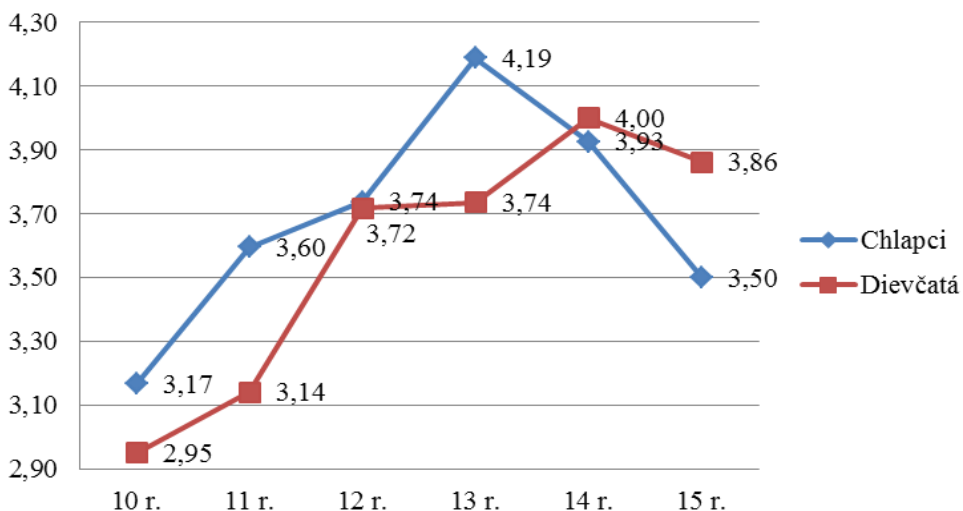
8.2 Výskum negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom u dospelujúcich v kontexte výchovných štýlov v rodine

Pri testovaní hypotézy o rozdieloch v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom dospelujúcich vzhľadom na vek, pohlavie a výchovné štýly sme vychádzali okrem načrtnutých východísk v podkapitole 8.1 aj z výskumov Kausarovej a Pinquarta (2016) a Dolejša a Skopala (2015). Kausarová a Pinquart (2016) skúmali pohlavie a výchovné štýly vo vzťahu ku rizikómu správaniu, kým Dolejš a Skopal (2015) skúmali rizikové vo vzťahu k pohlaviu a veku.

Tabuľka 18: Vekové rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	46	3,09	1,458	-0,158	-0,901	5,558	<0,001
11	185	3,38	1,488	-0,110	-0,081		
12	196	3,85	1,451	-0,064	0,031		
13	214	3,98	1,530	0,389	0,640		
14	151	3,98	1,485	0,330	0,519		
15	148	3,81	1,659	0,184	-0,348		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost; SK- šikmost; F-ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 9: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom.

V Tabuľke 18 a Grafe 9 sú uvedené zistenia o miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na vek dospievajúcich. Štatistické analýzy potvrdzujú, že existuje signifikantný rozdiel ($F = 10,535$; $p < 0,001$) v miere v tejto premennej medzi výskumnými skupinami. Na základe identifikovaných priemerných hodnôt (M) konštatujeme, že negatívny vzťah ku škole a spolužiakom je najvyšší u 13-14 ročných dospievajúcich (Tabuľka 18; Graf 9).

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na pohlavie dospievajúcich vo veku 10-15 rokov. Nebol zistený signifikantný rozdiel ($t = 0,851$; $p < 0,453$) v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom pohlavie. Chlapci ($M = 3,88$) a dievčatá ($M = 3,69$) získali porovnateľné priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 19, kým výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 10 znázorňuje zistené rozdiely aj vzhľadom na pohlavie.

Tabuľka 19: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	460	3,88	1,532	0,096	0,009	0,851	<0,453
Dievčatá	488	3,69	1,536	0,211	0,521		

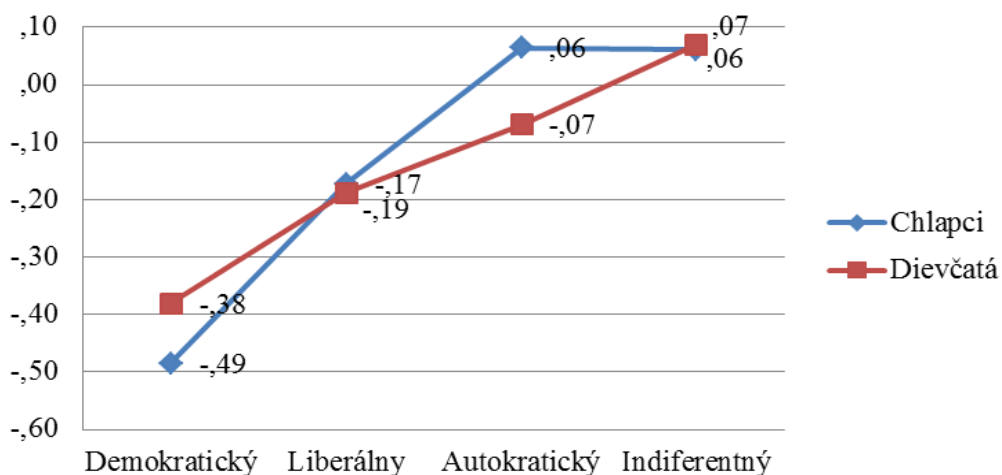
N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatosť; SK- šikmosť; t- t-test; p- hladina štatistickej významnosti.

Komparácia miery negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospievajúcich vo veku 10-15 rokov (Tabuľka 20) poukázala na signifikantný rozdiel ($F = 5,943$; $p < 0,001$) v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní autokratickým ($M = 3,82$) a indiferentným ($M = 3,86$) výchovným štýlom prejavili vyššiu mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní liberálnym ($M = 3,49$) štýlom výchovy. Respondentmi vychovávaní demokratickým ($M = 3,08$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Graf 10 znázorňuje zistené rozdiely v dospievajúcimi percipovaných výchovných štýloch rodičov vzhľadom na pohlavie.

Tabuľka 20: Miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na dospelievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	68	3,08	1,353	-0,398	-0,538	5,943	<0,001
Liberálny	116	3,49	1,405	0,123	-0,034		
Autokratický	68	3,82	1,380	0,454	1,149		
Indiferentný	343	3,86	1,599	0,100	-0,009		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost'; SK- šikmost'; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 10: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom vzhľadom na dospelievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom bola použitá GLM analýza, prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom u dospelievajúcich vo veku 10-15 rokov ($F = 1,638$; $p < 0,008$). Tento model vysvetľoval 5,11 % variability vo výskumnom súbore.

Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F = 3,909$; $p < 0,009$) signifikantne determinujú mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom,

avšak miera variability v našom výskumnom súbore je nižšia (3,2 %). Výsledky GLM analýzy poukazujú na to, že vek ($F = 1,890$; $p < 0,113$) a pohlavie ($F = 1,593$; $p < 0,208$) nie je signifikantným prediktorom miery negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom, podobne ako na mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom nemajú efekt ani kumulované modely: Výchova * Vek ($F = 0,818$; $p < 0,868$), Výchova * Pohlavie ($F = 0,848$; $p < 0,524$) a Výchova * Vek * Pohlavie ($F = 1,336$; $p < 0,182$). Výsledky GLM analýzy sú uvedené v Tabuľke 21.

Tabuľka 21: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

Zdroj	Type III Sum of Squares	df	M ²	F	p	η
Upravený model	162,9 ^a	46	3,543	1,638	<0,008	0,130
Výchovné štýly	36,465	3	12,155	5,615	<0,001	0,032
Vek	19,384	5	3,885	1,890	<0,113	0,018
Pohlavie	3,449	1	3,449	1,593	<0,208	0,003
Výchova * Vek	23,282	15	1,551	0,818	<0,868	0,021
Výchova * Pohlavie	4,859	3	1,620	0,848	<0,524	0,004
Výchova * Vek * Pohlavie	40,483	14	2,892	1,336	<0,182	0,036
a. R ² = 0,130 (upravený R ² = 0,051)						

df- stupne voľnosti; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti; η- Eta koeficient.

Sumarizácia a záver

Výsledky výskumu upozorňujú na stúpajúcu tendenciu negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom s vekom dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny je miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom pomerne nízka, avšak prudko stúpa s vekom. Miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom je najvýraznejšia vo veku od 13 do 14 rokov. Chlapci majú tendenciu skórovať vyššie v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom v porovnaní s dievčatami, čo bolo potvrdené skoro vo všetkých výskumných skupinách. Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najnižšiu mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom mali dospievajúci, ktorí boli

vychovávaní demokratickým výchovným štýlom a pomerne nízku mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom mali aj dospelávajúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospelávajúci, ktorí boli vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom prejavili vysokú mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom. Rozdiely v negatívnom vzťahu ku škole a spolužiakom, v zmysle výchovných štýlov a pohlavia, neboli výrazné. Mierny medzipohlavný rozdiel bol iba u dospelávajúcich, ktorí boli vychovávaní autokratickým výchovným štýlom, kde chlapci získali vyššie priemerné skóre, čo môže byť zapríčinené rozdielmi v percepcii a akceptácii výchovných praktík, autoreguláciou, mierou impulzivity, a miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom môže byť vo významnom vzťahu s inými formami rizikového správania, ktoré sa prejavujú v problémovom správaní v škole a mimo nej.

9 NEGATÍVNE HODNOTENIE VZŤAHOV V RODINE A DENNÝCH RODINNÝCH RITUÁLOV DOSPIEVAJÚCIMI

9.1 Rizikový a protektívny rozmer vzťahov a spoločných aktivít v rodine v dospievaní

Verešová a Hušvétyová (2005) sa zaoberali analýzou vzťahu charakteristík rodinného prostredia (merané pomocou štandardizovaného dotazníka ADOR - pozitívny záujem, hostilita, direktívnosť, poskytovanie autonómie, nedôslednosť) z pohľadu vnímania pubescenta (10-14 rokov). Z hľadiska dievčatami vnímanej hostility rodičov autorky dospeli k záveru, že to, či dievčatá vnímajú matky ako hostilné vo vzťahu k nim, súvisí so všetkými formami rizikového správania dievčat, ktoré vymedzil Mezera (2000) - asociálne správanie, antisociálne správanie, egocentrické, impulzívne, maladaptívne, negativistické správanie a inklinovanie k problémovej skupine. Rovnako aj vnímaná hostilita otcov u dievčat je asociovaná s prejavmi rizikového správania. U chlapcov - pubescentov autorky nezaznamenali významný vzťah medzi vnímanou hostilitou rodičov a prejavmi ich rizikového správania. Pri porovnaní percipovanej hostility rodičov zaznamenali iba veľmi malé rozdiely, otcovia sú vnímaní o niečo viac hostilnejší ako matky. Samotné hodnoty svedčia o vysokej miere percipovanej hostility rodičov ich deťmi. Percipovaná miera vysokej hostility rodičov môže napovedať o konfliktnej domácej atmosfére, určitom nepriateľskom a chladnom nastavení rodičov.

Podľa Geckovej (1999) dieťa potrebuje vnímať záujem rodičov, avšak musí byť presvedčené, že je to pozitívny záujem. Záujem spojený s odmietaním chápe ako dirigovanie, špehovanie, obmedzovanie. Vzťahy detí a rodičov charakterizované vzájomnosťou, citlivosťou, pozornosťou jedného k druhému a prepojenosťou, sú podľa Crissa et al. (2003) spájané s vysokou úrovňou sociálnych zručností detí, pozitívnejšími vzťahy s rovesníkmi, a poukazujú na menej problémov v správaní. Podľa výsledkov výskumu Verešovej a Hušvétyovej (2005) vysoká miera percipovanej hostility rodičov súvisí (okrem iného) s vysokou mierou asociálneho a antisociálneho správania dievčat. Mihinová (2000) uvádza, že viacerí autori považujú typy porúch správania charakteru asociálneho a antisociálneho priamo za prvé etapy vlastného delikventného vývinu, prípadne sú chápané ako prodromálne symptómy neskoršieho sociálneho zlyhania hodnotené spoločnosťou ako trestný čin. Matoušek a Kroftová (1998) vychádzajúc z dlhodobých výskumov odborníkov konštatujú, že v rodinách delikventne sa správajúcich dospievajúcich sa rodičia menej starajú o vytvorenie zábran v asociálnom správaní detí, alebo ich výchovný štýl je nekonzistentný - raz dieťa za priestupok trestajú neprímerane, druhý raz ho za to isté netrestajú. Taktiež poukazujú na fakt, že rodinné prostredie

porušovateľov zákona je chladné, s minimálnym záujmom o deti. Rodičia sú deťmi charakterizovaní ako chladní a odmietaví, nezainteresovaní na potrebách dieťaťa.

Snyder et al. (2003) uvádzajú, že správanie sa rodičov a ich emočné prejavy majú silný vplyv na prejavy hnevu u detí. Hnev nemusí byť jedinou emóciou, ktorú musia deti spoznať ku kontrole agresivity či antisociálneho správania. Detský strach a vina môžu vyvolať zlosť, ktorá môže vyústiť do antisociálneho správania. Významný je i vzťah percipovanej hostility matky a otca na vzniku maladaptívneho správania dievčat, ktoré je podmienené nedostatkami v oblasti sociálneho učenia. Závery výskumov publikované v príspevku Crissa et al. (2003) poukazujú na to, že harmónia medzi rodičmi a deťmi má vplyv na nižšiu mieru agresivity a vyššiu mieru sociálnych zručností a akceptáciu rovesníkov. Podľa záverov Verešovej (2003) vyššia maladaptivita v správaní pubescentov reflektuje vyššiu anxiétu, depresiu, regresiu a pocity viny matiek. Uvedené podporuje aj zistenie Verešovej a Hušvétyovej (2005), že maladaptívne prejavy pubescentov sú pravdepodobne výraznejšie viazané na matky, ktoré utvárajú akýsi „krb“ a základ emocionálnej klímy v rodine. Koestern, Millerová a Hummertová (2001) spájajú vývin a prejavy maladaptivity s rodinným prostredím, predovšetkým s kvalitou komunikácie na úrovni rodič – dieťa.

Verešová a Hušvétyová (2005) potvrdili vzťah dievčatami vnímanej direktivity s antisociálnym správaním, impulzívnym, maladaptívnym správaním a inklinovaním k problémovej skupine. Dievčatá v období puberty potrebujú matku prejavujúcu viac lásku, porozumenie a citlivé usmerňovanie, než direktívne vedenie. Skôr autorita otca môže slúžiť dieťaťu ako vzor, ktorý určuje presne stanovené pravidlá a hranice. Ich zistenia korešpondujú aj s pohľadom Širůčka (2001), že v klasickom modeli rodiny je otec nositeľom autority voči dieťaťu, je tým, kto kladie nároky a trestá. Matka je pre dieťa zdrojom lásky, emočnej podpory.

Ďalším faktorom rodinného prostredia pubescentov, ktorý Verešová a Hušvétyová (2005) výskumne analyzovali v súvislosti so vznikom rizikového správania, je nedôslednosť rodičov. Zistili, že existuje významný vzťah medzi nedôslednosťou matky a rizikovým správaním dievčat v piatich typoch rizikového správania: antisociálne správanie, impulzívne, maladaptívne, negativistické správanie a inklinovanie k problémovej skupine. Otcov vnímajú dievčatá o niečo menej nedôsledné ako matky. Vnímaná nedôslednosť rodičov sa podľa ich zistení nepodielá takou významnou mierou na vzniku rizikového správania pubescentov ako percipovaná hostilita, no napriek tomu túto skutočnosť nemôžeme považovať za menej dôležitú. Nedôslednosť vo výchove môže pubescent vnímať ako nezáujem rodiča. Nevolová (1991) konštatuje, že nezáujem rodiča vedie k sebaodmietaniu, zníženej sebaúcte a môže významne determinovať deviantné formy správania. Aj

napriek tomu, že pubescenti vnímajú vo výskume Verešovej a Hušvétyovej (2005) o niečo nedôslednejšie matky ako otcov, môžeme ako závažný faktor v súvislosti so vznikom problémového správania považovať aj mieru otcovej nedôslednosti vo výchove. Kalminj (in Širůček, 2001) zistil, že miera otcovho zapojenia do výchovy dieťaťa (teda do každodenných aktivít), je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim stabilitu manželského zväzku. Muži častejšie vykonávajú povolanie náročnejšie na čas a do priamej interakcie s dieťaťom vstupujú podstatne menej často, než matka. Napriek tomu platí, že úloha otca v rodine je nezastupiteľná. Je nevyhnutné, aby rodičia tvorili dopĺňajúci sa pár.

Za významné považujeme upriamiť našu pozornosť na význam rovesníckej skupiny pubescentov a výskytu antisociálneho správania pubescentov vo vzťahu k percipovanej hostilite rodičov a nedôslednosti matky v kontexte záverov výskumu Verešovej a Hušvétyovej (2005). Výrazná proximita ku skupine problémových rovesníkov je nesporne závažným sociálnym fenoménom, ktorá sa významnou mierou podieľa na sociálnej dezintegrácii detí a mladistvých v spoločnosti. Takto orientovaná sociálna skupina vytvára závažné podmienky sociálnej maladaptácie jednotlivca (musíme tu zobrať do úvahy vysoký podiel percipovanej hostility rodičov na maladaptívnom správaní pubescentov), predovšetkým vtedy, keď sú dominantnou črtou skupinovej dynamiky asociálne či antisociálne prejavy orientované voči okolitému prostrediu. Autorky zistili, že na vysokej hladine významnosti koreluje percipovaná hostilita rodičov so všetkými typmi problémového správania, okrem egocentrizmu (mierny stupeň štatistickej významnosti) a z toho dôvodu by sme ju mohli považovať za najviac nebezpečný prvok vo výchove v kontexte rizikových foriem správania. Podľa Šímovej (1994) je zaznamenávaná všeobecne vyššia miera percipovanej hostility (podobne i nedôslednosti). Uvedené v kontexte vyššie popísaných zistení ohľadne existujúceho vzťahu deťmi vnímanej hostility rodičov k rizikómu správaniu ich detí, poukazuje na závažnosť tejto skutočnosti. Dôvodom uvedeného môže byť nízka kvalita komunikácie na úrovni rodič – dieťa, neschopnosť prejavovať dieťaťu zrelú bezpodmienečnú rodičovskú lásku, naplnenú záujmom o dieťa a pochopením zo strany rodičov.

9.2 Výskum negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u dospelých v kontexte výchovných štýlov v rodine

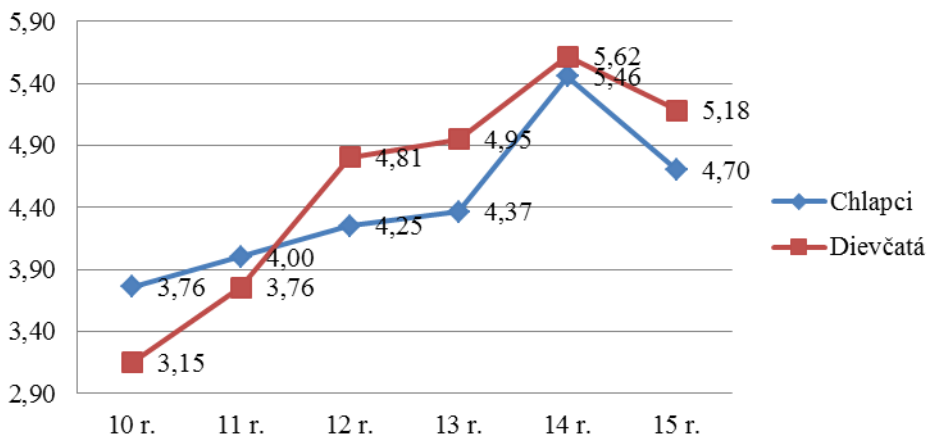
Pri testovaní hypotézy o rozdieloch v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na vek, pohlavie a výchovné štýly sme vychádzali z východísk deskribovaných v podkapitole 9.1, ďalej z výskumov Kausarovej a Pinquarta (2016), ktorí skúmali pohlavie a výchovné

štýly vo vzťahu ku rizikovému správaniu dospievajúcich. V Tabuľke 22 sú uvedené zistenia o miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na vek dospievajúcich. Štatistické analýzy potvrdzujú, že existuje signifikantný rozdiel ($F = 8,503$; $p < 0,001$) v miere tejto premennej medzi výskumnými skupinami. Na základe identifikovaných priemerných hodnôt (M) konštatujeme, že negatívny vzťah k rodine a aktivitám s rodičmi vekom stúpa (Tabuľka 22; Graf 11).

Tabuľka 22: Vekové rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u dospievajúcich vo veku 10-15 rokov (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Vek	N	M	SD	KU	SK	F	p
10	43	3,48	2,520	0,539	-0,060	8,503	<0,001
11	168	3,88	2,844	0,483	-0,344		
12	188	4,56	2,885	0,458	-0,103		
13	208	4,82	2,904	0,392	0,092		
14	149	5,54	2,886	0,609	0,216		
15	146	5,03	2,881	0,514	0,081		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost; SK- šikmost; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 11: Vekové a medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi.

V ďalších analýzach sme sa zamerali na komparáciu miery negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na pohlavie

dospievajúcich vo veku 10-15 rokov. Nebol zistený signifikantný rozdiel ($t = 1,388$; $p < 0,168$) v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom pohlavie. Výsledky sú uvedené v Tabuľke 23.

Tabuľka 23: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi (Ukazovatele publikované aj v prácach Čerešník, 2019a a Čerešník, 2019b).

Pohlavie	N	M	SD	KU	SK	t	p
Chlapci	438	4,50	2,910	0,521	-0,228	1,388	<0,168
Dievčatá	480	4,88	2,894	0,458	0,194		

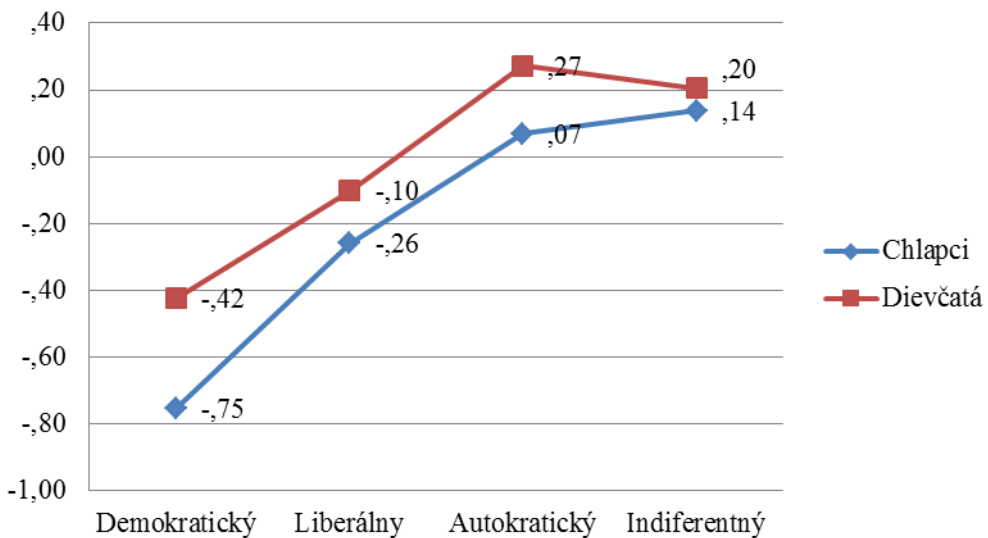
N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost'; SK- šikmost'; t- t-test; p- hladina štatistickej významnosti.

Komparácia miery negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na percipovaný výchovný štýl dospievajúcich vo veku 10-15 rokov poukázala na signifikantný rozdiel ($F = 14,948$; $p < 0,001$) v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na výskumné premenné. Respondenti vychovávaní autokratickým ($M = 5,40$) a indiferentným ($M = 5,21$) výchovným štýlom prejavili vyššiu mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi, v porovnaní so respondentmi, ktorí boli vychovávaní liberálnym ($M = 4,24$) štýlom výchovy. Respondentmi vychovávaní demokratickým ($M = 2,92$) štýlom výchovy získali najnižšie priemerné skóre. Výsledky sú uvedené v Tabuľke nižšie, kým výsledky komparácií priemerov premenných vzhľadom na vek a výchovné štýly sú uvedené v Prílohe 2 a 3. Graf 12 znázorňuje zistené rozdiely aj vzhľadom na pohlavie.

Tabuľka 24: Miera negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom na dospievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Výchovné štýly	N	M	SD	KU	SK	F	p
Demokratický	66	2,92	2,048	0,349	-0,888	14,948	<0,001
Liberálny	119	4,24	2,528	0,336	-0,232		
Autokratický	68	5,40	3,335	0,828	0,384		
Indiferentný	338	5,21	2,898	0,280	-0,292		

N- počet; M- priemer; SD- štandardná odchýlka; KU- špicatost'; SK- šikmost'; F- ANOVA; p- hladina štatistickej významnosti.

Graf 12: Medzipohlavné rozdiely v miere negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vzhľadom dospelievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov.

Pri zisťovaní vplyvu štýlov rodinnej výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi bola použitá GLM analýza, prostredníctvom ktorej bolo zistené, že model pozostávajúci zo štýlov rodinnej výchovy (demokratická, liberálna, autokratická a indiferentná výchova), veku a pohlavia, je štatisticky významným prediktorom negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u dospelievajúcich vo veku 10-15 rokov ($F = 1,943$; $p < 0,001$). Tento model vysvetľoval 8,4 % variability vo výskumnom súbore. Podobne ako aj celkový model, aj štýly rodinnej výchovy ($F = 10,814$; $p < 0,001$) a vek ($F = 4,541$; $p < 0,001$) signifikantne determinujú mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi, miera variability pre tieto premenné je nižšia (6,1 % pre štýly výchovy a 4,4 % pre vek), v komparácii s celkovým modelom (Tabuľka 25).

Výsledky GLM analýzy poukazujú na to, že pohlavie nie je signifikantným prediktorom tejto premennej ($F = 2,205$; $p < 0,138$), podobne ako na mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi nemajú efekt ani kumulované modely: Výchova * Vek ($F = 0,884$; $p < 0,582$), Výchova * Pohlavie ($F = 0,382$; $p < 0,883$) a Výchova * Vek * Pohlavie ($F = 0,883$; $p < 0,689$).

Tabuľka 25: GLM analýza (miery efektu): Vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi dospievajúcich vo veku 10-15 rokov.

Zdroj	Type III Sum of Squares	Df	M ²	F	p	η
Upravený model	668,6 ^a	46	14,535	1,943	<0,000	0,152
Výchovné štýly	242,641	3	80,880	10,814	<0,000	0,061
Vek	169,818	5	33,963	4,541	<0,000	0,044
Pohlavie	16,49	1	16,490	2,205	<0,138	0,004
Výchova * Vek	99,22	15	6,615	0,884	<0,582	0,026
Výchova * Pohlavie	8,339	3	2,880	0,382	<0,883	0,002
Výchova * Vek * Pohlavie	81,945	14	5,853	0,883	<0,689	0,021
a. R ² = 0,152 (upravený R ² = 0,084)						

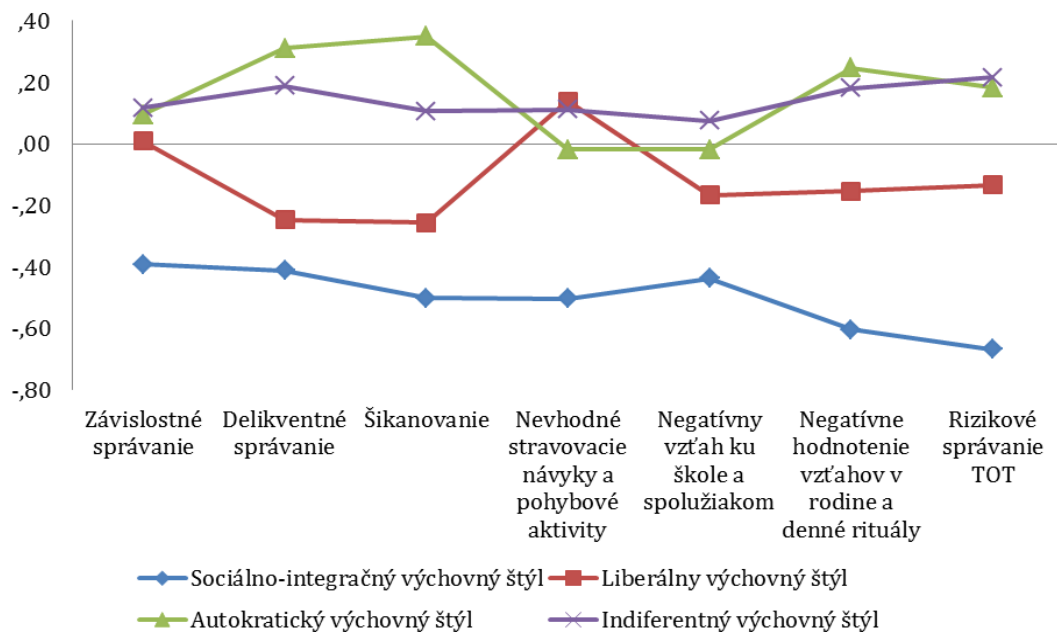
df- stupne voľnosti; *F*- ANOVA; *p*- hladina štatistickej významnosti; *η*- Eta koeficient.

Sumarizácia a záver

Výsledky nami realizovaného výskumu poukazujú na stúpajúcu tendenciu negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi vo vzťahu k veku dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny je miera negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi pomerne nízka (vzhľadom na rozptyl premennej), avšak stúpa s vekom. Zaujímavé v komparácii s ostatnými formami rizikového správania je zistenie, že výsledky medzipohlavného porovnania tejto formy rizikového správania sú v prospech chlapcov. Dievčatá skoro vo všetkých vekových kategóriách získali vyššie priemerné skóre v porovnaní s chlapcami. Tieto skutočnosti sa odrazili aj na výsledkoch spojených s výchovnými štýlmi. Najnižšiu mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi mali dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom. O niečo vyššiu mieru mali dospievajúci, ktorí boli vychovávaní liberálnym výchovným štýlom, kým dospievajúci, ktorí boli vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi mali vysoké skóre tejto formy rizikového správania. Aj vo vzťahu k výchovným štýlom dievčatá mali vyššie skóre v premennej negatívny vzťah k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi v porovnaní s chlapcami.

ZÁVERY

Vedecká monografia predstavila pomerne široký repertoár poznatkov a výskumných východísk, ktoré boli piliermi realizovaného autorského výskumu. V Grafe 13 predkladáme sumarizujúci rozsah výsledkov výskumu diferencovaných do oblastí v kapitolách 4 až 8, ktoré sú centované na jednotlivé formy rizikového správania vzhľadom na dospelujúcimi percipované výchovné štýly rodičov.

Graf 13: Rizikové správanie dospelujúcich vzhľadom na dospelujúcimi percipované výchovné štýly rodičov.

Zámerom autorky a autora bolo taktiež prezentovať v kapitolách 4 až 9 medzipohlavné a vekové diferencie v rizikovom správaní s perspektívou zohľadnenia týchto diferencií v rámci identifikovaného predikčného modelu, ktorý odráža vplyv štýlov výchovy, veku a pohlavia na jednotlivé rizikové formy správania (užívanie návykových látok, negatívny vzťah ku škole a spolužiakom, delikventné správanie, šikanovanie, nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity, vnímanie negatívnych vzťahov v rodine a denných rituálov) u dospelujúcich vo veku 10-15 rokov.

V prvej oblasti výsledkov výskumu centrovanej na užívanie návykových látok/závislostné správanie sme poukázali na stúpajúcu tendenciu užívania návykových látok vo vzťahu k veku dospelujúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny 10-ročných je miera užívania návykových látok pomerne nízka, vzhľadom na rozptyl premennej, avšak následne prudko stúpa s vekom. Ako sme predpokladali na základe predchádzajúcich teoretických a empirických východísk, chlapci majú tendenciu skórovať užívaní návykových látok vyššie v porovnaní s dievčatami. Chlapci majú skúsenosti s užívaním návykových látok približne o rok skôr v porovnaní s dievčatami. Výchovné štýly, podobne ako aj pohlavie, hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle užívania návykových látok sú dospelujúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom, kým dospelujúci, ktorí boli vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi prejavili pomerne vysoké skóre tejto formy rizikového správania. Zaujímavé je však, že efekt autokratickej a indiferentnej výchovy je rozdielny vzhľadom na pohlavie žiaka. U chlapcov sa táto forma rizikového správania pri týchto dvoch výchovných štýloch manifestuje vo vyššej miere v porovnaní s dievčatami.

V druhej oblasti výsledkov výskumu centrovanej na delikventné správanie dospelujúcich vo veku 10-15 rokov sme dospeli k záveru, že u najmladšej posudzovanej skupiny 10-ročných je miera delikventného správania pomerne nízka, no podobne ako závislostné správanie, stúpa s vekom. Z aspektu medzipohlaných rozdielov sme zistili, že chlapci majú tendenciu skórovať v miere delikventného správania vyššie v porovnaní s dievčatami. Ako naznačujú štatistické analýzy, aj u chlapcov aj u dievčat delikventné správanie stúpa rovnakou mierou, avšak chlapci v každej vekovej skupine získali vyššie priemerné skóre. Tieto skutočnosti boli pomerne prediktívne už na základe predchádzajúcich empirických východísk (napr. Kausarová a Pinquart, 2016; Dolejš a Skopal, 2015; a ďalší). Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle delikventného správania sú dospelujúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom a pomerne nízku hladinu delikventného správania majú aj dospelujúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Tieto dva výchovné štýly obvykle nie sú charakterizované žiadnou formou násilia v rodine, čo sa pozitívne reflektuje aj v miere delikventného správania dospelujúcich. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospelujúci vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom majú vysokú mieru delikventného správania, a je výraznejšia u chlapcov.

Tretia oblasť výsledkov výskumu centovaná na šikanovanie v pozícii obeť. Poukázala na zistenie, že šikanovanie medzi dospievajúcimi vo veku 10 až 15 rokov má indiferentnú mieru. Z hľadiska všeobecného, najnižšia miera šikany v pozícii obeť bola zistená u 10 ročných a stúpla v ďalších vekových skupinách, pričom vo vekových kategóriách 11 až 14 rokov dosahuje približne rovnakú mieru. Perspektívne by bolo vhodné zistiť, ktoré formy šikany sú zastúpené najviac medzi dospievajúcimi vzhľadom na vek a pohlavie. Miera vnímania seba ako obeť šikany u chlapcov vekom klesá, kým najvýraznejšia je u jedenásťročných chlapcov. U dievčat vekom mierne stúpa a je najvýraznejšia u trinásťročných dievčat, následne začína klesať, podobne ako aj u chlapcov. Tu evidujeme, že najrizikovejšie obdobie vo vzťahu k vnímaniu seba ako obeť šikany je vek od 11 do 13 rokov u oboch pohlaví, čo môže byť spojené aj s psycho-biologickými zmenami zapríčinenými pubertou. Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania a sú jednoznačnejšie. Najmenej ohrozenou skupinou v zmysle šikany sú dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom a pomerne nízku hladinu majú aj dospievajúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospievajúci, ktorí boli vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom prejavili vysokú mieru šikany, ktorá je obzvlášť výrazná u chlapcov, ktorí boli vychovávaní autokratickým výchovným štýlom.

V štvrtej oblasti výskumu sme dospeli k záveru, že nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity sú závažným problémom dospievajúcich vo veku od 10 do 15 rokov. V tejto forme rizikového správania boli zistené rozdiely v miere nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vzhľadom na pohlavie. Chlapci majú vysokú mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vo všetkých vekových kategóriách, kým u dievčat vo veku 10 až 11 rokov je miera nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít pomerne nízka, a v dvanástom roku prudko stúpla na približne rovnakú úroveň ako u chlapcov. Výskumne zaujímavé fakty boli zistené pri posudzovaní miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít vo vzťahu k štýlom výchovy - pohlavie ako moderátor nehral významnú rolu, miera miery nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít bola podobná vzhľadom na výchovné štýly. Avšak dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom dosiahli nízku mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít, zatiaľ čo dospievajúci, ktorí boli vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi mali vysokú mieru nevhodných stravovacích návykov a pohybových aktivít. Môže to byť spôsobené práve výchovnou interakciou medzi rodičmi a deťmi, kde pri liberálnom a indiferentnom výchovnom štýle rodičia nie sú dôslední pri kontrole aktivít detí, kým pri

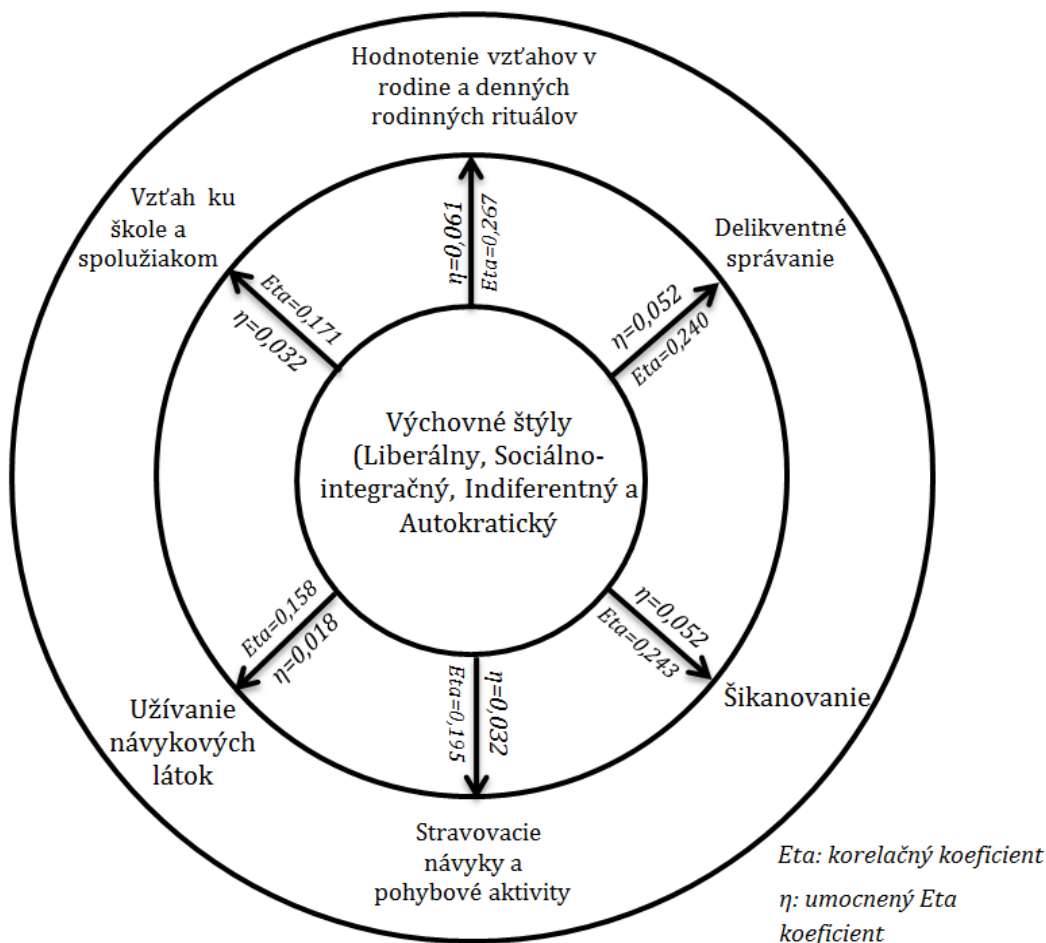
autokratickom výchovnom štýle, tieto aktivity môžu byť zakázané, alebo ich deti odmietajú ako formu protestu voči rodičom.

Piata výskumná oblasť priniesla záver vekom stúpajúcej tendencie negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom u dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny je miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom pomerne nízka, avšak prudko stúpa s vekom. Miera negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom je najvýraznejšia vo veku od 13 do 14 rokov. Chlapci skórovali vyššie v miere negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom v porovnaní s dievčatami, čo bolo potvrdené skoro vo všetkých výskumných skupinách. Výchovné štýly hrajú tiež dôležitú úlohu vo vzťahu ku tejto forme rizikového správania. Najnižšiu mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom mali dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom a pomerne nízku mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom mali aj dospievajúci vychovávaní liberálnym výchovným štýlom. Na rozdiel od uvedených výchovných štýlov, dospievajúci vychovávaní autokratickým a indiferentným výchovným štýlom prejavili vysokú mieru negatívneho vzťahu ku škole a spolužiakom. Rozdiely v negatívnom vzťahu ku škole a spolužiakom, v zmysle výchovných štýlov a pohlavia neboli výrazné. Mierny medzipohlavný rozdiel bol iba u dospievajúcich, ktorí boli vychovávaní autokratickým výchovným štýlom, kde chlapci získali vyššie priemerné skóre, čo môže byť zapríčinené rozdielmi v percepcii a akceptácii výchovných praktík, autoreguláciou, mierou impulzivity atď.

Posledná výskumná oblasť poukázala na vekom stúpajúce hodnotenie negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi u dospievajúcich. U najmladšej posudzovanej skupiny 10-ročných je miera negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi pomerne nízka, avšak prudko stúpa s vekom. Zaujímavé zistenie, v komparácii s ostatnými formami rizikového správania je, že výsledky komparácie tejto formy rizikového správania sú v prospech chlapcov. Dievčatá skoro vo všetkých vekových kategóriách získali vyššie priemerné skóre. Tieto skutočnosti sa odrazili aj na zisteniach ohľadne výchovných štýlov. Najnižšiu mieru negatívneho vzťahu k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi mali dospievajúci, ktorí boli vychovávaní demokratickým výchovným štýlom. O niečo vyššiu mieru mali dospievajúci, ktorí boli vychovávaní liberálnym výchovným štýlom, zatiaľ čo dospievajúci vychovávaní ostatnými výchovnými štýlmi mali vysoké skóre tejto formy rizikového správania. Aj vo vzťahu k výchovným štýlom dievčatá mali vyššie skóre v premennej negatívny vzťah k rodine a spoločným denným aktivitám s rodičmi v porovnaní s chlapcami.

Výskumným zámerom autorky a autora bolo analyzovať a popísať predikčný vzťah rizikového správania a percipovaných štýlov u dospievajúcich, čo v jednotlivých

kapitolách 4 až 8 približujeme aj s ohľadom na ďalšie premenné (vek, pohlavie). V závere uvádzame pre cieľný prienik do splnenia tohto cieľa sumarizáciu v podobe Grafu 14, z ktorého je evidentný predikčný vzťah štýlov výchovy (liberálny, sociálno-integračný, indiferentný a autokratický) k jednotlivým formám rizikového správania dospievajúcich vo veku 10-15 rokov, ktoré boli predmetom analýzy v monografii: užívanie návykových látok, negatívny vzťah ku škole a spolužiakom, delikventné správanie, šikanovanie, nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity, vnímanie negatívnych vzťahov v rodine a denných rituálov.

Graf 14: Predikčný vzťah rizikového správania a percipovaných výchovných štýlov u dospievajúcich.

Z nami identifikovaných zistení plynú viaceré možné praktické aj výskumné perspektívy. Jednou z praktických implikácií je perspektíva preventívneho zamerania sa na proces výchovy v čo najširšom meradle, keďže jednotlivé výchovné štýly sú významným prediktorom všetkých nami sledovaných foriem rizikového správania. Uvedené platí tak pre rodinné, ako aj školské, mimoškolské, poradenské, či iné prostredie. Tento prístup podporuje primárne zameranosť na protektívne faktory, ktoré majú svoje ukotvenie vo výchovnom prístupe rodičov či učiteľov a ďalších pomáhajúcich pracovníkov v školách, školských a mimoškolských zariadeniach.

Z aspektu výskumného by bolo žiaduce analyzovať jednotlivé komponenty výchovného prístupu s cieľom čo najhlbnejšie prispieť k poznaniu interakcií medzi rodičovskými praktikami, resp. akýmkoľvek výchovnými praktikami smerom k dieťaťu a dospelému. Významným by bolo skúmanie diferencovaných výchovných prístupov k dieťaťu/dospelému z pohľadu matky a z pohľadu otca, ako aj identifikovanie ich vplyvu na deti rozdielneho pohlavia. Poukazujeme taktiež na významnosť kontinua realizovaného výskumu v projekte VEGA 1/0122/18 „Rizikové správanie a pripútanie dospelých vo veku 10 až 15 rokov“ u vekovej kategórie 16 až 25 ročných, teda študentov stredných a vysokých škôl. Sme si vedomí, že nami realizovaný výskum, ako aj teoretické východiská, otvárajú ďalšie výskumné otázky, ktoré, ako veríme, budú predmetom ďalšieho vedeckého bádania odborníkov v SR a v zahraničí.

LITERATÚRA

- Abramenkovová, V. V. et al. (1988). *Stručný psychologický slovník*. Bratislava, Pravda, 288 p.
- Al-Ali, M., N., Shattnawi, K.K. (2018). Bullying in School. In: Bernal-Morales, B. *Health and Academic Achievement*, London: IntechOpen, p. 48-58.
- Andersen, C.S., Horta, L.S., Pattussi, M.P. (2018). Access to information in school and the use of psychoactive substances in Brazilian students – A multilevel study. *Addictive Behaviors Reports*, 8, 66–80.
- Arnett, J. J. (1998). Risk behavior and family Role Transitions during the Twenties. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 301-320.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Azimi, L., Vaziri, S., Kashani, F. (2012). Relationship between Maternal Parenting Style and Child's Aggressive Behavior. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 69, 1286-1281.
- Ballochchini, E., Chiamenti, G., Lamborghini, A. (2013). Adolescents: which risks for their life and health? *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 54(4), 191-194.
- Belsky, J., Jaffee, S. R. (2006). The multiple determinants of parenting. In: D. Cicchetti, D. Cohen (Eds.). *Developmental Psychopathology : Risk, Disorder, and Adaptation*. NJ: Wiley, pp. 38-85.
- Bouša, O. (2014). Skrátený dotazník zapamätaného rodičovského správania ako výskumný a klinický nástroj s-E.M.B.U. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*, 14(2/3), 89-88.
- Boyer, T.W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review*, 26, 291-345.
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E. & Arseneault, L. (2010). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: evidence of an environmental effect. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 51, 809-818.
- Cattelino, E., Glowacz, F., Born, M., Testa, S., Bina, M., Calandri, E. (2014). Adolescent risk behaviours and protective factors against peerinfluence. *Journal of Adolescence*, 38, 1353-1362.

Clark, L. A., Kochanska, G., Ready, R. (2000). Mothers' personality and its interaction with child temperament as predictors of parenting behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 284-285.

Crháčková, I. (2013). *Současná komunikace v rodině a výchovné styly rodičů z pohledu žáků II. stupně základních škol* : diplomová práce. Brno: MU, 84 p.

Čačka, O. (2000). *Psychologie duševního vývoje dětí a dospívajících s faktory optimalizace*. Brno : Doplněk.

Cassel, R., N. (1991). The Child at Risk for Drug Abuse Rating Scale. In *Cassel (Companions to Ancient Thought: 2)*. Cambridge University Press. s. 28-33.

Criss, M. M., et al. (2003). Mother-Son Synchrony in Middle Childhood : Relation to Antisocial Behavior. *Social Development*, 12(3), 380-396.

Čáp, J. (1900). *Psychologie mnohostranného vývoje člověka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Čáp, J. (1993). *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 415 p.

Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobností a způsob výchovy*. Praha : ISV nakladatelství, 302 p.

Čáp, Boschek, P. 1994. *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Příručka. Bratislava : Psychodiagnostika, s. r. o.

Čáp, Boschek, P. (2000). Trojdimenzionální substruktura osobnosti a její vztah k stylům rodinné výchovy. *Československá psychologie*, 44(2).

Čáp, Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. 656 p.

Čerešník, M. (2014a). Risk Behaviour of Slovak Adolescents in Lower Secondary Education: Intersexual and Class Comparisons In: *Current Trends in Educational Science and Practice 8*, Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyňe, s. 31-39.

Čerešník, M. (2014b). Sebapoňatie slovenských dospievajúcich vo vzťahu k rizikovému správaniu. In E. Maierová, R. Procházka, M. Dolejš, O. Skopal (Eds.) *PhD. Existence 2014: Česko-slovenská psychologická konferencia (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 204-214.

Čerešník, M. (2016). *Hraničná zóna. Rizikové správanie v dospievaní*. Nitra: UKF, 180s p.

Čerešník, M. (2019). Age and Gender Differences in Risk Behavior in Adolescence in Slovakia. *SAR Journal*, 2 (1), 3-8.

Čerešník, M. (2019). *Rizikové správanie, blízke vzťahy a sebaregulácia dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Nitra: UKF, 82 p.

Čerešník, M., Čerešníková, M. (2016). Špecifiká rizikového správania dospievajúcich vo veku 10 až 15 rokov ohrozených sociálnou exklúziou. In E. Maierová, L. Viktorová, M. Dolejš (Eds.), *PhD. Existence VI. Výzkum vs. prax: Česko-Slovensko psychologická konferencie (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*. Olomouc : UP v Olomouci, pp. 285-282.

Čerešník, M., Čerešníková, M. (2018). Analýza rodičovských výchovných štýlov v sociálnom vylúčení. In E. Maierová a kol. (Eds.) *PhD. Existence 2018: Nekonečno v psychologii*, pp. 11-20. Olomouc: UP Olomouc.

Čerešník, M., Čerešníková, M. (2018). School Self-Concept of Children in the System of Lower Secondary Education in Slovakia: Comparison of Slovak and Roma Children. *TEM Journal*, 8 (1), 211-218.

Čerešník, M., Gatial, V. (2014). *Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania*. Nitra: UKF, 109 p.

Dolejš, M., Orel, M. (2018). *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 105 p.

Dolejš, M., Skopal, O. (2015). *Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA). Příručka pro praxi*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., Cakirpaloglu, P., Vavrysová, L. (2014). *Protektivní a rizikové osobností rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 153 p.

Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., Vavrysová, L. (2016). *Agresivita u českých adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 85p.

Dolzan, M., Sartori, R., Charkhabi, M., De Paola, F. (2015). The effect of School Engagement on Health Risk Behaviours among High School Students: Testing the Mediating Role of Self-Efficacy, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 205, 608-613.

Džuka, J. (2003). *Základy pedagogickej psychológie*. Prešov : PU. 118 p.

Epstein, S. (2003). Cognitive-experiential self-theory of personality. In T. Hoboken, M. Lerner, *Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology*. New Jersey, USA: John Wiley Sons Inc. pp. 159-184.

Eros, J. (2011). The Career Cycle and the Second Stage of Teaching: Implications for Policy and Professional Development. *Arts Education Policy Review*, 112(2), 65-80.

Flander Buljan, G. (2011). Children who become victims of bullying. [vid. 2019-2-5]. Dostupné z: <http://tiny.cc/bdko6y>

- Fleary, S.A., Ettienne, R. (2019). The relationship between food parenting practices, parental diet and their adolescents' diet. *Appetite* 135, 89-85.
- Friehe, T., Schildberg-Hörisch, H. (2018). Self-control and crime revisited: Disentangling the effect of self-control on risk taking and antisocial behavior. *International Review of Law and Economics*, 49, 23-32.
- Fontana, D. (2003). *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.
- Fredricks, J. Blumenfeld, P., Paris, A. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 84, 59-109.
- Georgiou, S.N., Stavrinides, P. (2008). Bullies, Victims and Bully-Victims: Psychosocial Profiles and Attribution Styles. *School Psychology International*, 29, 584-589.
- Green, R., Collingwood, A., Ross, A. (2010). *Characteristics of bullying victims in schools*. Research Report DFE-RR001. UK: National Centre for Social Research, 115 p.
- Havran, J. (1998). *Pedagogika. Úvod do štúdia*. Prešov: PU, FHAPV. 100 p.
- Helus, Z. (2008). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada. 280 p.
- Hofmann, V., Müller, Ch. M. (2018). Avoiding antisocial behavior among adolescents: The positive influence of classmates' prosocial behavior. *Journal of Adolescence*, 68, 136-145.
- Hymel, S., Swearer, S.M. (2015). Four Decades of Research on School Bullying. *American Psychologist*, 80(4), 293-299.
- Institute of Medicine and national Research Council. (2011). *The Science of Adolescent Risk-Taking: Workshop Report*. Washington, DC: The National Academies Press. doi.org/10.18226/12961.
- Inchley, J., Currie, D., Jewell, J., Breda, J., Barnekow, V. (2018). *Adolescent obesity and related behaviours: trends and inequalities in the WHO European Region, 2002-2014*. Denmark : WHO, 88 p.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 598-605.
- Kačáni, V. (1985). *Rodina, výchova, delikvencia*. Bratislava: Smena.
- Kahneman, D. (2016). *Myšlení rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil Publishing, 544 p.
- Kakinami, L., Barnett, T.A., Séguin, L., Paradis, G. (2015). Parenting style and obesity risk in children. *Preventive Medicine*, 85, 18-22.

- Kausar, R., Pinguart, M. (2016). Gender Differences in the Associations between Perceived Parenting Styles and Juvenile Delinquency in Pakistan. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 31(2), 549-568.
- Kinasz, B. A. (2016). Sex differences in the clinical presentation of eating disorders in youth. *Journal of Adolescent Health*, 58(4), 410-416.
- Knowles, E., Cutter, H., Walsh, D., Casey, N. (1983). Risk-taking as a personality trait. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 1(2), 1-40.
- Koestern, J., Miller, K., I., Hummert, M., L. (2001). Family Communication, Self-Efficacy and White Female Adolescent's Risk Behavior. *The Journal of Family Communication*, 2(1), 8-28.
- Kohoutek, R. (2009). Vliv rodiny na rozvoj duševna a osobnosti člověka. *Psychologie v teorii a praxi*, 2009, 1-8.
- Kollárik, K., Marušincová, E., Okruhlicová, A. (1992). Vztah dospievajúcich začínajúcich štúdiom na SŠ k učebným predmetom. *Pedagogická revue*, 44(9), 682-684.
- Kolář, M. (2005). *Bolest šikanování. Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. Praha: Portál, 256 p.
- Kolář, M. (2009). Diagnostika a léčba šikanování v praxi. In Philippová, L., Janošová, P. (Eds.) *Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém*. Praha: Tribun EU, p.13-26.
- Kuric, J. (2001). *Ontogenetická psychologie*. Brno: Cerm, 189 p.
- Labáth et al. (2001). *Riziková mládež*. Praha: SLON, 158 p.
- Lasoya, S. H., Callor, S., Rowe, D. C., Goldsmith, H. H. (1998). Origins of familial similarity in parenting: a study of twins and adoptive siblings. *Developmental Psychology*, 33, 1012-1023.
- Levine, L.E., Munsch, J. (2019). *Child Development From Infancy to Adolescence. An Active Learning Approach*. Second Edition. Thousand Oaks, CA : SAGE Publishing, 844 p.
- Li, S.J., Roslan, S., Abdullah, M. Ch., Abdullah, H. (2015). Commuter Families: Parental Readiness, Family Environment and Adolescent School Performance, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 182, p.686-692.
- Lojdrová, A. (2016). *Styly výchovy v rodině*. Brno: PF, Masarykova univerzita.
- Lupton, D. (2006). *Sociology and risk*. [vid. 2019-1-25]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/265568289_Sociology_and_risk

- Maccoby, E. E., Martin J. A. (1983). Socialization in the context of the family: parent-child interaction. In: E. M. Hethington (Ed.), *Handbook of child psychology*, pp. 1-101. New York: Wiley.
- Makarowski, R., Plopa, M., Marszał, M. (2012). The Stimulating and Instrumental Risk Questionnaire (S&IRQ). *Polish Journal of Social Science*, 8(1), 38-60.
- Malczyk, B.R., Lawson, H.A. (2018). Parental monitoring, the parent-child relationship and children's academic engagement in mother-headed single-parent families. *Children and Youth Services Review*, 83, 284-282.
- Mareš, J., Křivohlavý, J. (1995). *Komunikace ve škole*. Brno : Masarykova Univerzita, 212 p.
- Massachusetts Department of Elementary and Secondary Education. (2015). *YRBS Questionnaire*. [vid. 2018-10-20]. Dostupné z: <http://www.doe.mass.edu/sfs/yrbs/>
- Matějček, Z. (1994). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN.
- Matějček, Z., Říčan, P. (1992). *ADOR : dotazník rodičovského jednání a postojů pro adolescence*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Matoušek, O. (1993). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 124 p.
- Matoušek, O., Kroftová, A. (1998). *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 336 p.
- Matula, Š. (2008). *Koncepcia prevencie sociálno-patologických javov u detí a mládeže v pôsobnosti rezortu MŠ SR na obdobie rokov 2008–2010*. 45 p. [vid. 2019-15-01]. Dostupné z: <http://www.cpppap.sk/data/Koncepcia%20prevencie.pdf>
- Mayerová, K. (2013). Rodinná výchova a motivácia ako činitele úspešnosti adolescenta v kontexte celoživotného vzdelávania. In: E. Lukač, *Metamorfózy edukácie I. Katedra andragogiky FHPV PU v Prešove*, 144 p.
- Mehusa, Ch.J., Forster, M., Chan, G., Hemphill, S.A., Toumbourou, J.W., McMorris, B. (2018). Longitudinal, reciprocal relationships between family management and antisocial peer associations. *Journal of Adolescence*, 68, 146-151.
- Melton, G. B., Limber, S., Flerx, V., Cunningham, P., Osgood, D.W., Chambers, J., Henggler, S., Nation, M. (1998). *Violence among rural youth. Final report to the Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*. 196 p.
- Mertin, V. (2011). *Výchovné maličkosti: průvodce výchovou dítěte do 12 let*. Praha: Portál.

- Mezera, A. (2000). *Škálový dotazník školského správania žiaka - Škála rizikového správania žiaka: testová príručka*. Bratislava: Psychodiagnostika, 91 p.
- Moè, A., Pazzaglia, F., Tressoldi, P., Toso, C. (2009). Attitude towards school, motivation, emotions and academic achievement. In: Larson, J.E. *Educational Psychology*, NY: NOVA Publishing, pp. 259-284.
- Nansel, T. Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simmons-Morton, B. Schmidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth. *Journal of American Medical Association*, 285, 2094-2100.
- Nauert, R. (2018, 8 August). *Is Risk-Taking a Personality Trait?* [vid. 2019-1-21]. Dostupné z: <https://psychcentral.com/news/2018/10/31/is-risk-taking-a-personality-trait/128146.html>
- Nešpor, K (1995). Stredoškóáci o drogách, alkoholu, kouření a lépsích věcech. Praha : Portál.
- Newman, K., Harrison, L., Dashiff, C., Davies, S. (2008). Relationships between parenting styles and risk behaviors in adolescent health: an integrative literature review. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 16(1), 142-150.
- Nicholson, N., Fenton-O'Creevy, M., Soane, E., Willman, P. (2002). *Risk Propensity and Personality*. London : University of London, [vid. 2019-1-21]. Dostupné z: <http://facultyresearch.london.edu/docs/risk.ps.pdf>.
- Nocentini, A., Fiorentini, G., Di Paola, L., Menesini, E. (2018). *Aggression and Violent Behavior*, 45, 41-50.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.), *The Nature of School Bullying: A Cross-national Perspective*. London & New York: Routledge. p. 8-28.
- Orosová, O. (2003). *Prevenia - pomoc - rovesníci alebo „Preventívne nie nepoškodí...“*. *Inovatívne metódy pomoci v prevencii drogových závislostí v školskej praxi*. Košice : UPJŠ, 48 p.
- Poliaková, M., Mojžišová, V., Hašto, J. (2008). Ondřej Bouša: Recenze Dotazníku rodičovského přijetí a odmítnutí/kontroly. *Testforum*, 4, 18-21.
- Presl, J. (1994). *Drogová závislost. Může být ohroženo i Vaše dítě?* . Praha : Maxdorf.
- Průcha, J. (1998). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál.
- Renn, O. (1990). Risk perception and risk management: A review. *Risk Abstracts*, 8(1), 1-9.

Ricciardi, V. (2008). The Psychology of Risk: The Behavioral Finance Perspective. In: Frank J. Fabozzi, ed. *Handbook of Finance: Volume 2: Investment Management and Financial Management* (pp. 85-111). New Jersey, USA: John Wiley Sons Inc.

Rioux, Ch., Castellanos-Ryan, N., Parent, S., Séguin, J.R. (2016). The interaction between temperament and the family environment in adolescent substance use and externalizing behaviors: Support for diathesis–stress or differential susceptibility? *Developmental Review*, 40, 118-150.

Rohrmann, B. (1998). *Risk Orientation Questionnaire: Attitudes towards risk decisions*.

Rohrmann, B. (2005). *Risk Attitude Scales: Concepts, Questionnaires, Utilizations*.

Rošková, E. (1995). Rizikovosť a rizikové správanie vodičov v cestnej doprave [dizertačná práca]. Bratislava : FF UK.

Rozinajová, H. (1988). *Pedagogika rodinného života*. Bratislava: SPN, 282 p.

Říčan, P. 1998. *Agresivita a šikanovanie medzi deťmi*. Martin: Educatio, 85 p.

Říčan, P., Janošová, P. (2009). Nové pohledy na šikanu. In Philippová, L., Janošová, P. (Eds.) *Šikana jako etický, psychologický a pedagogický problém*. Praha: Tribun EU, p.28-34.

Savi-Çakar, F., Tagay, O, Ikiz, F. E. (2015). Risky Behaviors of Adolescents: Definitions and Prevention. In A. M. Columbus (Ed.), *Advances in Psychology Research*. Volume 106, Nova Science Publishers.

Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F., Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: Age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior*, 32(3), 261-285.

Sitkin, S. B., Weingart, L. R. (1995). Determinants of risky decision-making behavior: A test of the mediating role of risk perceptions and propensity. *Academy of Management Journal*, 38, 6, 1583–1592

Sleddens, E. F. C., O'connor, T.M., Watson, K. B., Hughes, S. O., Power, T. G., Thijs, C., De Vries, N. K., Kremers, S. P. J. (2014). Development of the comprehensive general parenting questionnaire for caregivers of 5-13 year olds. *The International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14, 1-14.

Smékal, V. (1996). *Vzťahy v rodine ako faktor duchovného rastu*. Zborník prác FFBU, Brno.

Smith, P.K. (2016). Bullying: Definition, Types, Causes, Consequences and Intervention: Bullying. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 519-532.

- Snyder, J., et al. (2003). Child Anger Regulation, Parental Responses to Children's Anger Displays, and Early Child Antisocial Behavior. *Social Development*, 12(3), 335-358.
- South, S. C. et al. (2009). Adolescent Personality Moderates Genetic and Environmental Influences on Relationships with Parents. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(5), 899-912.
- Strašíková, B. (2004). *V roli rodičů a prarodičů*. Praha: Karolinum.
- Suchá, J., Dolejš, M., Pipová, H., Maierová, E., Cakirpaloglu, P. (2018). Hraní digitálních her českými adolescenty. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 188 p.
- Šatánek, J. (2005). *Rodinné prostredie ako faktor socializácie a personalizácie osobnosti dieťaťa*. Banská Bystrica: UMB FHV. 186 s. ISBN 80-8083-015-0.
- Šimová, E. (1994). Dôsledky spôsobov rodičovského správania na osobnosť dieťaťa. In „*Rodina a jej perspektívy pri výchove detí*“. Košice: UPJŠ, s. 21-26.
- Širůček, J. (2001). Výhovné prístupy rodičov k deťom školského veku. In *Sarmány-Schuller, I. (Eds.): Psychológia pre bezpečný svet*. Bratislava : Stimul, s.645-652.
- Šramová, B. (2006). Štýly identity adolescentov a výchovný štýl v rodine. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 41(1), 3-14.
- Šturák, P. (2005). Výhovné činitele rozvoja osobnosti. *Theologos : teologická revue GTF PU v Prešove*, 6(1), 188-199.
- Tej, J. (1994). *Drogy nie!* Bratislava : Ústav zdravotnej výchovy.
- Tomšík, R. (2015a). Črty osobnosti a školská úspešnosť. *Vzlet*. ISSN 0351-0982, 46(4), 12.
- Tomšík, R. (2015b). The Influence of Personality Traits on Academic Achievement. *i-psychologia*, 12, 1-4.
- Tomšík, R. (2015c). Význam autority v rodinnej výchove – Teória Sigmunda Freuda. *i-psychologia*, 12, 8, 1-4.
- Tomšík, R. (2018). *Kvantitatívny výskum v pedagogických vedách: Úvod do metodológie a štatistického spracovania*. Nitra: PF UKF, 505 s. ISBN 988-80-558-1206-9.
- Tomšík, R., Gatál, V. (2018). Choosing Teaching as a Profession: Influence of Big Five Personality Traits on Fallback Career. *PROBLEMS OF EDUCATION IN THE 21st CENTURY*, 86(1), 100-108.
- Tulloch, J., Lupton, D. (2003). *Risk and Everyday Life*. London: Sage, 140 p.

- Urban, E. (1989). Zdraví škodlivé návyky a mládež. *Československá psychologie*, 2, 188-192.
- Vágnerová, M. (1998). Důsledky nestandardní zkušenosti, citové deprivace a subdeprivace v dětství. *Československá psychologie*, 41, (6), 555-558.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 531 p.
- Van Wert, M., Mishna, F., Trocmé, N., Fallon, B. (2018). Which maltreated children are at greatest risk of aggressive and criminal behavior? An examination of maltreatment dimensions and cumulative risk. *Child Abuse & Neglect*, 69, 49-61.
- Vašašová, Z. (2005). Vplyv štýlov výchovy v rodine na asertívne správanie adolescentov. In: J. Šatánek (Ed.). *Rodinné prostredie ako faktor socializácie a personalizácie osobnosti dieťaťa*. Banská Bystrica : UMB FHV, s.122–132, 186 p.
- Verešová, M. (2003). Maladaptívne rizikové správanie pubescentov a emočné charakteristiky ich rodičov. In *Sarmány-Schuller, I. (Eds.): Práca a jej kontexty*. Bratislava : Stimul, s. 216- 221.
- Verešová, M. (2004). *Mediátory užívania drog. Cesta k efektívnej prevencii drogových závislostí*. Nitra : FSVaZ UKF, 394 p.
- Verešová, M., Hušvétyová, J. (2005). Štýly rodinnej výchovy a rizikové správanie dievčat a chlapcov v období puberty. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 40(1), 18-29.
- Verešová, M., Malá, D., Gatial, V. (2009). Sensation seeking and a tendency to risk while using alcohol, tobacco and marijuana in adolescents. *Psychology Health*, 24(1), 403.
- Vavrysová, L. (2018). Rizikové aktivity, depresivita a vybrané osobnostní rysy u českých adolescentů z dětských domovů se školou a z výchovných ústavů. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 190 p.
- Weber, E.U., Blais, A.E., Betz, N.E. (2002). A Domain-specific Risk-attitude Scale: Measuring Risk Perceptions and Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263-290.
- Wood, D. (2009). Patterns of Substance Abuse Among School – Age Children: Clinical Paper. [vid. 2013-4-24]. Dostupné z:<https://mental-health-matters.com/patterns-of-substance-abuse-among-school-age-children-clinical-paper/>

Wood, A.P., Dawea, S., Gullo, M.J. (2013). The role of personality, family influences, and prosocial risk-taking behavior on substance use in early adolescence. *Journal of Adolescence*, 36, 881-881.

Zelina, M. (1996). *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava: IRIS. 230 p.

Zinn, O.J. (2018). The meaning of risk-taking – key concepts and Dimensions. *Journal of Risk Research*, 1-15. doi: 10.1080/13669888.2018.1351465

Zuckerman, M. (1981). Dimensions of sensation seeking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36, 45-52.

Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. Cambridge : Cambridge University Press.

Zuckerman, M. (2000). Are You a Risk Taker?. *Psychology Today*, 33, 52-58.

Zuckerman, M., Kuhlman, M. (2000). Personality and Risk-Taking: Common Biosocial Factors. *Journal of Personality*, 68, 999-1029.

MENNÝ REGISTER

A

Abdullah..... 103
Abramenkovová12, 99
Agras..... 72
Amato..... 79
Andersen80, 99
Anzman 71
Arnett.....17, 20, 99
Arseneault..... 99
Azimi52, 99

B

Balocchini 17
Barnekow 102
Barnett..... 102
Baumrindová 32
Belsky.....29, 99
Berge 72
Betz 23, 24, 108
Biddle 71
Bina 99
Birch 71
Blais 23, 24, 108
Blumenfeld 78, 102
Born 99
Boschek..... 32, 33, 34, 36, 37, 40, 100
Bouša..... 34, 99, 105
Bowes.....63, 99
Boyer 18, 19, 99
Boyera..... 18
Breda..... 102
Brooks.....80

C

Calafat.....80
Calandri..... 99
Callor 103
Casey 103
Caspi..... 99
Cassel 42, 100
Castellanos-Ryan 106
Cattelino.....11, 99
Clark 27, 30, 37, 100
Collingwood 61, 102
Cox..... 12

Crháková 37, 100
Criss..... 100
Cunningham 104
Currie..... 102
Cutter 103

Č

Čačka..... 28, 100
Čáp.. 27, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 40, 100
Čechová32
Čerešník... 8, 13, 17, 22, 25, 37, 40, 46, 47,
53, 54, 58, 61, 65, 66, 70, 74, 79, 81,
82, 89, 90, 100, 101, 115, 118
Čerešníková 22, 37, 79, 101
Čonka.....51
Čonková.....51

D

Dashiff..... 105
Davies 105
De Paola..... 101
Dodge.....18, 19, 52
Dolejš.....17, 25, 43, 53, 57, 60, 63, 81, 94,
100, 101, 107
Dolzan 78, 101
Downer79
Dreikurs.....29

Dz

Džuka..... 29, 101

E

Epstein 20, 101
Eros 29, 101
Ettienne 71, 102
Etzady.....52

F

Fenton-O'Creevy..... 105
Fiorentini 105
Fisher 71
Fischhoff.....13
Flander Buljan 101
Fleary 71, 102
Flerx 104

Fontana.....30, 33, 37, 102
Forster 104
Fredericks78
Friehe51, 102

G

Gatjal..... 21, 58, 61, 101, 107, 108
Gennetian79
Georgiou..... 62, 63, 102
Glowacz99
Goldsmith 103
Gorely71
Green61, 102

H

Harrison 105
Hašto.....34, 105
Havran29, 102
Helus.....29, 102
Hemphild..... 104
Hengglér..... 104
Hofmann50, 102
Horta..... 80, 99
Hummert 103
Hušvétyová 21, 86, 87, 88, 108
Hymel 62, 63, 102

C

Chambers..... 104
Chan 104
Charkhabi 101
Chen72
Chiamenti 17, 99

I

Ikiz 19, 20, 106
Inchley 70, 71, 102

J

Jaffee 29, 99
Janošová..... 63, 103, 106
Jessor 17, 18, 102

K

Kačáni.....27, 102
Kahneman20, 102
Kakinami.....72, 102

Kashani52, 99
Kausar103
Kausarová53, 64, 73, 81
Kazdin..... 52
Kennedy..... 72
Kinasz103
Kinaszová..... 73
Knowles 14, 103
Koestern 87, 103
Kohoutek..... 27, 103
Kochanska 27, 100
Kolář..... 58, 59, 61, 103
Kollárik 29, 103
Kroftová..... 86, 104
Křivohlavý 29, 104
Kuhlman 21, 109
Kuric..... 17, 103

L

Labáth..... 50, 103
Lamborghini 17, 99
Lasoya..... 30, 103
Lawson.....79, 80, 104
Levine103
Lewin 31
Lightfoot 19
Limber104
Lindemann 23
Lojdová28, 31, 32, 33, 103
Loobr..... 52
Lopez..... 72
Lupton 15, 103, 107

M

Maccoby.....27, 37, 104
Mackeynezie 52
Makarowski 24, 104
Malá 21, 108
Malczyk79, 80, 104
Mann 52
Mareš 27, 29, 31, 32, 100, 104
Marszał23, 24, 104
Martin 2, 27, 32, 37, 104, 106, 128
Marušincová 29, 103
Matějček27, 33, 104
Matoušek.....28, 86, 104
Matula..... 78, 104
Maughan 99
Mayerová36, 37, 104

McMorris	104
Mehus.....	50
Mehusa	104
Melton.....	60, 61, 104
Menesini	105
Mertin	27, 104
Meshkati	52
Mezera.....	24, 78, 86, 105
Mihinová.....	86
Miller	103
Moè.....	105
Moffitt	99
Mojžišová	34, 105
Morris	79
Müller.....	50, 102
Munsch	19, 103

N

Nansel	60, 105
Nation	104
Nauert.....	105
Nešpor	43, 105
Newman.....	17, 22, 72, 80, 105
Nicholson.....	24, 105
Nocentini	64, 105

O

Okruhlicová.....	29, 103
Olvera.....	72
Olweus.....	58, 105
Orel.....	17
Orosová.....	17, 105
Osgood.....	104
Overpeck.....	105

P

Paradis.....	102
Paris.....	78, 102
Patterson	52
Pattussi.....	80, 99
Pattussisa	80
Pazzaglia.....	105
Pearson	71
Peterson.....	52
Pettit.....	18, 19
Pianta	79
Pilla	105
Pinquart.....	53, 57, 64, 73, 81, 94, 103

Plopa.....	23, 24, 104
Poliaková	34, 105
Poulak.....	52
Power	72, 106
Presl	43, 105
Průcha	29, 105

Q

Quinton.....	52

R

Ready.....	27, 100
Renn.....	13, 14, 105
Ricciardi	12, 13, 106
Rioux.....	45, 106
Robbins.....	52
Rohner	34
Rohrmann.....	23, 106
Rollins	71
Romer.....	20
Roslan.....	103
Ross.....	61, 102
Rošková.....	11, 106
Rotterová.....	32
Rowe.....	103
Rozijanová.....	27
Rozinajová.....	27, 106
Rutter	52

Ř

Řičan.....	33, 62, 63, 64, 104, 106

S

Sadehová.....	23
Sartori	101
Savi-Çakar.....	19, 20, 106
Séguin.....	102, 106
Shattnawi.....	61, 99
Schaefer	31, 32
Scheithauer	64, 106
Schildberg-Hörisch.....	51, 102
Schluderman	33
Schmidt.....	105
Schuderman.....	37
Simmons-Morton	105
Skopal.....	53, 57, 60, 81, 94, 100, 101
Sleddens	27, 106
Slovic.....	13

Smékal.....29, 106
Smith..... 60, 62, 63, 105, 106
Snyder87, 107
Soane 105
Sommersová.....23
Sorongon.....79
South.....29, 107
Stavrínides 62, 63, 102
Strašíková.....28, 107
Suchá 17, 60, 71, 101, 107
Swearer 62, 63, 102

Š

Šatánek 29, 107, 108
Šimová88, 107
Širůček88, 107
Šramová29, 107
Šturák.....29, 30, 31, 107

T

Tagay 19, 20, 106
Testa99
Tomšík.....1, 29, 30, 41, 107
Toso..... 105
Toumbouroue..... 104
Tressoldi 105
Tulloch.....15, 107
Tversky.....20

U

Urban 43, 108

V

Vágnerová.....17, 29, 108
Van Wert 51, 108
Vašašová..... 29, 108
Vaughn 71
Vavrysová22, 101, 108
Vaziri.....52, 99
Verešová...1, 11, 17, 18, 21, 22, 43, 86, 87,
88, 108

W

Walsh103
Weber23, 24, 108
West..... 52
Willman105
Wood..... 43, 45, 108, 109

Z

Zelina 27, 109
Zinn.....14, 15, 109
Ziv79
Zuckerman 21, 109

VECNÝ REGISTER

adolescencia
alkohol
antisociálne správanie
asociálne správanie
autoritársky výchovný štýl
cigarety
delikventné správanie
disociálne správanie
dospievanie
Dotazník na zisťovanie spôsobu výchovy v rodine
Dotazník rizikového správania drogy
fajčenie
formovanie osobnosti
indiferentný výchovný štýl
kamarátstva
komponenty výchovy
krádeže
liberálny výchovný štýl
marihuana
osobnosť
pohybové aktivity
psychoaktívne látky
riziko
rizikové správanie
rodičia
rodinná výchova
rodinné praktiky
rodinné prostredie
rodinné vzťahy
rovesníci
rovesnícke vzťahy
sociálno-integračný výchovný štýl
stravovacie návyky
šikanovanie
tabak
vnímanie rizika
výchova
výchovný štýl
výskum
vzťahy

PRÍLOHY

Príloha 1: Dotazník rizikového správania (©Michal Čerešník, 2015)

Tento dotazník obsahuje 38 položiek. Týmto dotazníkom zisťujeme rôzne prejavy rizikového správania. Dotazník je anonymný, nikto nemôže zistiť, že si dané odpovede poskytol/poskytla práve ty. Prosíme ťa o úprimné a pravdivé vyplnenie, inak vyplňanie dotazníka nemá zmysel.

Vyplniť treba každú položku. Buď vypísať požadovaný údaj alebo si vybrať z ponúkaných možností. Pre jednu možnosť sa musíš rozhodnúť vždy, aj keď bude rozhodovanie niekedy ťažké. V jednom riadku môže byť vždy len jedna odpoveď. Nakoniec si skontroluj, či si odpovedal/odpovedala na všetky položky. Keď niečomu nebudeš rozumieť, tak sa opýtaj.

Označenie odpovedí v dotazníku:

Správnu odpoveď označ:

Ak zaškrtníš dva štvorčeky, ten správny zakrúžkuj:

Ak sa pomýliš dvakrát a chceš sa znovu vrátiť k pôvodnej odpovedi, konečnú odpoveď zakrúžkuj a ešte podčiarkni:

Pohlavie:

Škola:

základná osemročné gymnázium štvorročné alebo päťročné gymnázium

Ročník:

Vek:

Vzdelanie otca:

základné stredoškolské vysokoškolské

Vzdelanie matky:

základné stredoškolské vysokoškolské

Vyhodnotenie dotazníka:

Škála	Hrubé skóre	Poznámky
1 RDR	_____	
2 ŠRO	_____	
3 ZSP	_____	
4 DEL	_____	
5 ŠIK	_____	
6 NSP	_____	

Zákonný zástupca vyššie uvedenej osoby súhlasí so spracovaním osobných údajov obsiahnutých v tomto dotazníku v zmysle § 11 ods. 8 zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, podľa §18 ods. 1 zákona 18/2018 Z. z. o ochrane osobných údajov a podľa § 11 ods. 8 zákona č. 199/1994 Z. z. o psychologickej činnosti a Slovenskej komore psychológov. So všetkými vyplnenými časťami tohto dotazníku som bol ako zákonný zástupca oboznámený, všetky uvedené údaje sú pravdivé a sú poskytované dobrovoľne.

1. Ak vezmeš do úvahy iné rodiny, ktoré poznáš, svoj vzťah k mame hodnotíš ako:
 výborný neurčitý negatívny
2. Ak vezmeš do úvahy iné rodiny, ktoré poznáš, svoj vzťah k otcovi hodnotíš ako:
 výborný neurčitý negatívny
3. Ako by si hodnotil/hodnotila rodinné pravidlá v tvojej rodine?
 žiadne nemáme riadim sa nimi je ich priveľa
4. Ako by si hodnotil/hodnotila kontrolu zo strany tvojich rodičov?
 a. Mama
 žiadna kontrola primeraná, mám dost' slobody príliš silná
 b. Otec
 žiadna kontrola primeraná, mám dost' slobody príliš silná
5. Kol'kokrát do týždňa večeráš spoločne so svojou rodinou?
 0 1 2 3 4 5 6 8
6. Ako hodnotíš svoj spánkový režim?
 chodím spať, kedy chcem
 chodím spať v približne rovnakom čase, rodičia ma kontrolujú
 chodím spať v približne rovnakom čase, som tak zvyknutý/zvyknutá
7. Ako hodnotíš svoj vzťah k škole?
 rád/rada chodím do školy
 teším sa skôr na spoludospievajúcich/spolužiačky
 vôbec nemám rád/rada školu
8. Ako hodnotíš svoj výkon v škole?
 nemám problém so školskými úlohami
 občas sa mi niečo nepodarí, ale som so svojím výkonom spokojný/spokojná
 veľmi sa mi nedarí, mohlo by to byť lepšie
 je mi to jedno
9. Ako hodnotíš nároky, ktoré majú tvoje učiteľky/tvoji učitelia voči tebe?
 zvládam ich ľahko
 na niektorých predmetoch toho máme veľa
 ich nároky sú prehnané, cítim sa preťažený/preťažená
10. Ako hodnotíš vzťah tvojich spoludospievajúcich/spolužiačok k tebe?
 navzájom sa podporujeme, nemáme problémy
 s niektorými sa rád/rada stretávam, iní/iné veľmi nemusím
 mám dojem, že väčšina je proti mne, v triede sa necítim dobre
11. Kol'kokrát si fajčil/fajčila cigarety?
 a. Počas svojho života
 0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20
 b. Počas posledných 30 dní
 0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20
12. Kedy si prvýkrát fajčil/fajčila cigarety? (Ak si fajčil/fajčila cigarety a ešte si nemal/nemala 13 rokov, označ, prosím, možnosť pred 13. rokom.)
 nikdy pred 13. rokom po 13. roku
13. Kol'kokrát si pil/pila alkohol?
 a. Počas svojho života

0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20

b. Počas posledných 30 dní

0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20

14. Kedy som bol/bola prvýkrát opitý/opitá? (Ak si bol/bola opitý/opitá a ešte si nemal/nemala 13 rokov, označ, prosím, možnosť pred 13. rokom.)

nikdy pred 13. rokom po 13. roku

15. Ak piješ alkohol, čo najčastejšie?

pivo víno destiláty alkopops (sladené nápoje)

16. Kol'kokrát si užil/užila marihuanu?

a. Počas svojho života

0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20

b. Počas posledných 30 dní

0 1-5 6-11 12-20 viac ako 20

17. Kedy si prvýkrát užil/užila marihuanu? (Ak si užil/užila marihuanu a ešte si nemal/nemala 13 rokov, označ, prosím, možnosť pred 13. rokom.)

nikdy pred 13. rokom po 13. roku

18. Kol'ko času denne v hodinách venuješ nasledujúcim aktivitám?

a. Posielanie správ cez sociálne siete 0 1-2 3-4 5-6 8 a viac

b. Vyhľadávanie informácií na webe 0 1-2 3-4 5-6 8 a viac

c. Sťahovanie hudby, videí a pod. 0 1-2 3-4 5-6 8 a viac

d. Návšteva stránok pre dospelých 0 1-2 3-4 5-6 8 a viac

e. Hranie hier (aj online hry) 0 1-2 3-4 5-6 8 a viac

19. Kol'kokrát si niečo ukradol/ukradla?

a. Rodičom

0 1 2-3 4-5 6 a viac

b. Kamarátom/kamarátkam

0 1 2-3 4-5 6 a viac

c. V obchode

0 1 2-3 4-5 6 a viac

20. Kol'kokrát si falšoval/falšovala podpis rodičov?

0 1 2-3 4-5 6 a viac

21. Kol'kokrát si bol/bola „za školou“?

0 1 2-3 4-5 6 a viac

22. Kol'kokrát si mal/mala problémy s políciou?

0 1 2-3 4-5 6 a viac

23. Kol'kokrát si poškodil/poškodila cudziu vec, cudzí majetok?

0 1 2-3 4-5 6 a viac

24. Kol'kokrát si sa v škole pobil/pobila?

0 1 2-3 4-5 6 a viac

25. Kol'kokrát ti niekto ublížil v škole?

a. Počas posledného roka

0 1 2-3 4-5 6 a viac

b. Počas posledných 30 dní

0 1 2-3 4-5 6 a viac

26. Kol'kokrát ti niekto ublížil na internete?

a. Počas posledného roka

- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
- b. Počas posledných 30 dní
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
27. Kol'kokrát ťa niekto v škole urážal alebo ťa zosmiešňoval?
- a. Počas posledného roka
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
- b. Počas posledných 30 dní
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
28. Kol'kokrát si mal/mala dojem, „zábava“ v triede je veľmi agresívna a nechceš sa jej zúčastniť?
- a. Počas posledného roka
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
- b. Počas posledných 30 dní
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
29. Aká je tvoja výška a hmotnosť?
- a. Výška:
- b. Hmotnosť:
30. Myslíš si, že tvoje hmotnosť je:
- primeraná
 trošku vyššia ako by mala byť
 vyššia ako by mala byť
 problematická
31. Kol'kokrát si sa pokúšal/pokúšala znížiť svoju hmotnosť?
- 0 1 2-3 4-5 6 a viac
32. Kol'kokrát za týždeň raňajkuješ?
- 0 1 2 3 4 5 6 8
33. Kol'kokrát za týždeň konzumuješ surovú zeleninu?
- 0 1 2 3 4 5 6 8
34. Kol'kokrát za týždeň konzumuješ ovocie?
- 0 1 2 3 4 5 6 8
35. Kol'kokrát za týždeň piješ sladené nealkoholické nápoje?
- 0 1 2 3 4 5 6 8
36. Kol'kokrát za týždeň cvičíš viac ako hodinu (mimo školy)?
- 0 1 2 3 4 5 6 8
37. Kol'ko hodín denne pozeráš televíziu?
- 0 1 2 3 4 5 6 8 a viac
38. Kol'ko hodín denne stráviš za počítačom?
- 0 1 2 3 4 5 6 8 a viac

V prípade perspektívneho využitia dotazníka na výskumné alebo iné účely s cieľom získať namúal na vyhodnotenie kontaktujte autora dotazníka:
 doc. PhDr. Michal Čerešník, PhD.
 Katedra pedagogickej a školskej psychológie PF UKF
 Dražovská cesta 4
 949 01 Nitra
 e-mail: mceresnik@ukf.sk

Príloha 2: Post Hoc analýzy (LSD). Komparácia vybraných foriem rizikového správania vzhľadom na vek dospievajúcich

Závislé premenné		Rozdiel M	SD	p	95% Confidence Interval		
					Lower Bound	Upper Bound	
Rodina a denné rituály	10	11	-0,415	0,483	0,391	-1,364	0,533
		12	-1,099*	0,488	0,022	-2,036	-0,161
		13	-1,255*	0,484	0,008	-2,184	-0,325
		14	-2,082*	0,489	0,000	-3,032	-1,112
		15	-1,562*	0,490	0,001	-2,525	-0,600
	11	10	0,415	0,483	0,391	-0,533	1,364
		12	-0,684*	0,301	0,023	-1,283	-0,094
		13	-0,840*	0,294	0,004	-1,418	-0,263
		14	-1,658*	0,319	0,000	-2,282	-1,032
		15	-1,148*	0,320	0,000	-1,886	-0,519
	12	10	1,099*	0,488	0,022	0,161	2,036
		11	0,684*	0,301	0,023	0,094	1,283
		13	-0,156	0,285	0,584	-0,815	0,403
		14	-0,983*	0,310	0,002	-1,581	-0,365
		15	-0,464	0,312	0,138	-1,085	0,148
	13	10	1,255*	0,484	0,008	0,325	2,184
		11	0,840*	0,294	0,004	0,263	1,418
		12	0,156	0,285	0,584	-0,403	0,815
		14	-0,818*	0,304	0,008	-1,413	-0,221
		15	-0,308	0,305	0,314	-0,908	0,292
14	10	2,082*	0,489	0,000	1,112	3,032	
	11	1,658*	0,319	0,000	1,032	2,282	
	12	0,983*	0,310	0,002	0,365	1,581	
	13	0,818*	0,304	0,008	0,221	1,413	
	15	0,510	0,329	0,122	-0,136	1,155	
15	10	1,562*	0,490	0,001	0,600	2,525	
	11	1,148*	0,320	0,000	0,519	1,886	
	12	0,464	0,312	0,138	-0,148	1,085	
	13	0,308	0,305	0,314	-0,292	0,908	
	14	-0,510	0,329	0,122	-1,155	0,136	
Škola a kamarátstva	10	11	-0,281	0,250	0,262	-0,881	0,210
		12	-0,663*	0,248	0,008	-1,151	-0,186
		13	-0,880*	0,246	0,000	-1,364	-0,398
		14	-0,880*	0,255	0,001	-1,381	-0,389

	11	15	-0,623*	0,256	0,015	-1,125	-0,120
		10	0,281	0,250	0,262	-0,210	0,881
		12	-0,382*	0,155	0,014	-0,688	-0,088
		13	-0,600*	0,152	0,000	-0,898	-0,301
		14	-0,599*	0,166	0,000	-0,926	-0,283
		15	-0,342*	0,168	0,041	-0,680	-0,014
	12	10	0,663*	0,248	0,008	0,186	1,151
		11	0,382*	0,155	0,014	0,088	0,688
		13	-0,218	0,150	0,148	-0,512	0,088
		14	-0,218	0,164	0,188	-0,539	0,105
		15	0,041	0,165	0,806	-0,284	0,365
	13	10	0,880*	0,246	0,000	0,398	1,364
		11	0,600*	0,152	0,000	0,301	0,898
		12	0,218	0,150	0,148	-0,088	0,512
		14	0,000	0,161	0,998	-0,316	0,318
		15	0,258	0,162	0,112	-0,060	0,586
	14	10	0,880*	0,255	0,001	0,389	1,381
		11	0,599*	0,166	0,000	0,283	0,926
		12	0,218	0,164	0,188	-0,105	0,539
		13	0,000	0,161	0,998	-0,318	0,316
		15	0,258	0,185	0,143	-0,088	0,602
	15	10	0,623*	0,256	0,015	0,120	1,125
		11	0,342*	0,168	0,041	0,014	0,680
		12	-0,041	0,165	0,806	-0,365	0,284
		13	-0,258	0,162	0,112	-0,586	0,060
14		-0,258	0,185	0,143	-0,602	0,088	
Závislostné správanie	10	11	-0,099	0,850	0,895	-1,581	1,383
		12	-1,383	0,844	0,065	-2,834	0,088
		13	-1,906*	0,838	0,010	-3,354	-0,458
		14	-2,660*	0,861	0,000	-4,153	-1,168
		15	-3,413*	0,869	0,000	-4,922	-1,904
	11	10	0,099	0,850	0,895	-1,383	1,581
		12	-1,284*	0,458	0,006	-2,183	-0,385
		13	-1,808*	0,448	0,000	-2,685	-0,928
		14	-2,561*	0,485	0,000	-3,512	-1,609
		15	-3,314*	0,498	0,000	-4,289	-2,338
	12	10	1,383	0,844	0,065	-0,088	2,834
		11	1,284*	0,458	0,006	0,385	2,183
13		-0,533	0,438	0,224	-1,392	0,326	
14		-1,286*	0,485	0,008	-2,219	-0,354	

	13	15	-2,040*	0,488	0,000	-2,998	-1,082
		10	1,906*	0,838	0,010	0,458	3,354
		11	1,808*	0,448	0,000	0,928	2,685
		12	0,533	0,438	0,224	-0,326	1,392
		14	-0,854	0,465	0,106	-1,668	0,160
		15	-1,508*	0,488	0,002	-2,445	-0,568
	14	10	2,660*	0,861	0,000	1,168	4,153
		11	2,561*	0,485	0,000	1,609	3,512
		12	1,286*	0,485	0,008	0,354	2,219
		13	0,854	0,465	0,106	-0,160	1,668
		15	-0,853	0,513	0,142	-1,860	0,254
	15	10	3,413*	0,869	0,000	1,904	4,922
		11	3,314*	0,498	0,000	2,338	4,289
		12	2,040*	0,488	0,000	1,082	2,998
		13	1,508*	0,488	0,002	0,568	2,445
14		0,853	0,513	0,142	-0,254	1,860	
Delikventné správanie	10	11	0,895	0,632	0,209	-2,038	0,446
		12	-1,456*	0,626	0,020	-2,684	-0,228
		13	-1,950*	0,620	0,002	-3,168	-0,833
		14	-3,181*	0,643	0,000	-4,444	-1,919
		15	-2,691*	0,645	0,000	-3,956	-1,425
	11	10	0,895	0,632	0,209	-0,446	2,038
		12	-0,660	0,392	0,093	-1,430	0,110
		13	-1,155*	0,383	0,003	-1,908	-0,403
		14	-2,386*	0,420	0,000	-3,210	-1,562
		15	-1,895*	0,422	0,000	-2,823	-1,068
	12	10	1,456*	0,626	0,020	0,228	2,684
		11	0,660	0,392	0,093	-0,110	1,430
		13	-0,495	0,382	0,184	-1,225	0,236
		14	-1,826*	0,410	0,000	-2,530	-0,922
		15	-1,235*	0,412	0,003	-2,043	-0,426
13	10	1,950*	0,620	0,002	0,833	3,168	
	11	1,155*	0,383	0,003	0,403	1,908	
	12	0,495	0,382	0,184	-0,236	1,225	
	14	-1,231*	0,401	0,002	-2,018	-0,444	
	15	-0,840	0,403	0,068	-1,532	0,052	
14	10	3,181*	0,643	0,000	1,919	4,444	
	11	2,386*	0,420	0,000	1,562	3,210	
	12	1,826*	0,410	0,000	0,922	2,530	
	13	1,231*	0,401	0,002	0,444	2,018	

	15	15	0,491	0,438	0,263	-0,369	1,351
		10	2,691*	0,645	0,000	1,425	3,956
		11	1,895*	0,422	0,000	1,068	2,823
		12	1,235*	0,412	0,003	0,426	2,043
		13	0,840	0,403	0,068	-0,052	1,532
		14	-0,491	0,438	0,263	-1,351	0,369
Šikanovanie	10	11	-1,226	0,898	0,125	-2,891	0,340
		12	-1,380	0,890	0,081	-2,931	0,181
		13	-1,865*	0,884	0,018	-3,404	-0,326
		14	-1,218	0,813	0,135	-2,814	0,388
		15	-0,082	0,815	0,930	-1,681	1,528
	11	10	1,226	0,898	0,125	-0,340	2,891
		12	-0,154	0,492	0,853	-1,119	0,810
		13	-0,640	0,482	0,185	-1,585	0,306
		14	0,008	0,528	0,988	-1,028	1,043
		15	1,154*	0,530	0,030	0,113	2,195
	12	10	1,380	0,890	0,081	-0,181	2,931
		11	0,154	0,492	0,853	-0,810	1,119
		13	-0,485	0,469	0,302	-1,406	0,436
		14	0,162	0,516	0,854	-0,851	1,185
		15	1,308*	0,519	0,012	0,289	2,328
	13	10	1,865*	0,884	0,018	0,326	3,404
		11	0,640	0,482	0,185	-0,306	1,585
		12	0,485	0,469	0,302	-0,436	1,406
		14	0,648	0,508	0,202	-0,348	1,642
		15	1,894*	0,510	0,000	0,893	2,894
	14	10	1,218	0,813	0,135	-0,388	2,814
		11	-0,008	0,528	0,988	-1,043	1,028
		12	-0,162	0,516	0,854	-1,185	0,851
		13	-0,648	0,508	0,202	-1,642	0,348
		15	1,146*	0,553	0,039	0,060	2,232
	15	10	0,082	0,815	0,930	-1,528	1,681
		11	-1,154*	0,530	0,030	-2,195	-0,113
		12	-1,308*	0,519	0,012	-2,328	-0,289
		13	-1,894*	0,510	0,000	-2,894	-0,893
		14	-1,146*	0,553	0,039	-2,232	-0,060
stravovacie návyky a pohybové	10	11	-0,418	0,618	0,499	-1,632	0,895
		12	-0,928	0,612	0,130	-2,129	0,284
		13	-1,202*	0,609	0,049	-2,398	-0,006
		14	-1,388*	0,628	0,029	-2,610	-0,144

	11	15	-1,128	0,631	0,084	-2,368	0,111
		10	0,418	0,618	0,499	-0,895	1,632
		12	-0,509	0,388	0,188	-1,251	0,233
		13	-0,883*	0,383	0,036	-1,515	-0,052
		14	-0,959*	0,403	0,018	-1,850	-0,168
		15	-0,809	0,408	0,082	-1,509	0,091
	12	10	0,928	0,612	0,130	-0,284	2,129
		11	0,509	0,388	0,188	-0,233	1,251
		13	-0,284	0,363	0,450	-0,986	0,438
		14	-0,450	0,394	0,254	-1,223	0,324
		15	-0,200	0,399	0,616	-0,983	0,582
	13	10	1,202*	0,609	0,049	0,006	2,398
		11	0,883*	0,383	0,036	0,052	1,515
		12	0,284	0,363	0,450	-0,438	0,986
		14	-0,186	0,389	0,652	-0,939	0,588
		15	0,084	0,394	0,851	-0,699	0,848
	14	10	1,388*	0,628	0,029	0,144	2,610
		11	0,959*	0,403	0,018	0,168	1,850
		12	0,450	0,394	0,254	-0,324	1,223
		13	0,186	0,389	0,652	-0,588	0,939
		15	0,250	0,423	0,555	-0,580	1,089
	15	10	1,128	0,631	0,084	-0,111	2,368
		11	0,809	0,408	0,082	-0,091	1,509
		12	0,200	0,399	0,616	-0,582	0,983
		13	-0,084	0,394	0,851	-0,848	0,699
14		-0,250	0,423	0,555	-1,089	0,580	
Rizikové správanie CS	10	11	-3,658	2,583	0,158	-8,828	1,413
		12	-8,186*	2,530	0,001	-13,143	-3,209
		13	-9,109*	2,514	0,000	-14,044	-4,184
		14	-11,881*	2,598	0,000	-16,981	-6,882
		15	-10,040*	2,609	0,000	-15,162	-4,918
	11	10	3,658	2,583	0,158	-1,413	8,828
		12	-4,519*	1,584	0,004	-8,629	-1,408
		13	-5,452*	1,558	0,000	-8,511	-2,393
		14	-8,214*	1,690	0,000	-11,532	-4,896
		15	-6,383*	1,808	0,000	-9,836	-3,029
	12	10	8,186*	2,530	0,001	3,209	13,143
		11	4,519*	1,584	0,004	1,408	8,629
13		-0,933	1,469	0,526	-3,818	1,951	
14		-3,696*	1,609	0,022	-6,853	-0,538	

		15	-1,864	1,628	0,252	-5,058	1,331
	13	10	9,109*	2,514	0,000	4,184	14,044
		11	5,452*	1,558	0,000	2,393	8,511
		12	0,933	1,469	0,526	-1,951	3,818
		14	-2,862	1,583	0,081	-5,880	0,345
		15	-0,931	1,602	0,561	-4,086	2,214
		14	10	11,881*	2,598	0,000	6,882
	11		8,214*	1,690	0,000	4,896	11,532
	12		3,696*	1,609	0,022	0,538	6,853
	13		2,862	1,583	0,081	-0,345	5,880
	15		1,832	1,831	0,290	-1,566	5,229
	15	10	10,040*	2,609	0,000	4,918	15,162
		11	6,383*	1,808	0,000	3,029	9,836
		12	1,864	1,628	0,252	-1,331	5,058
		13	0,931	1,602	0,561	-2,214	4,086
		14	-1,832	1,831	0,290	-5,229	1,566
* Rozdiel priemerov je signifikantný na hladine 0,050.							

Príloha 3: Post Hoc analýzy (LSD). Komparácia vybraných foriem rizikového správania vzhľadom na dospievajúcimi percipovaný výchovný štýl rodičov

Závislé premenné			Rozdiel M	SD	p	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Rodina a denné rituály	Demokratická	Liberálna	-1,311*	0,429	0,002	-2,155	-0,468
		Autokratická	-2,489*	0,485	0,000	-3,432	-1,526
		Indiferentná	-2,286*	0,388	0,000	-3,025	-1,546
	Liberálna	Demokratická	1,311*	0,429	0,002	0,468	2,155
		Autokratická	-1,168*	0,428	0,006	-2,008	-0,328
		Indiferentná	-0,985*	0,298	0,001	-1,561	-0,389
	Autokratická	Demokratická	2,489*	0,485	0,000	1,526	3,432
		Liberálna	1,168*	0,428	0,006	0,328	2,008
		Indiferentná	0,193	0,384	0,606	-0,542	0,928
	Indiferentná	Demokratická	2,286*	0,388	0,000	1,546	3,025
		Liberálna	0,985*	0,298	0,001	0,389	1,561
		Autokratická	-0,193	0,384	0,606	-0,928	0,542
škola a kamarátstva	Demokratická	Liberálna	-0,418	0,231	0,081	-0,881	0,035
		Autokratická	-0,648*	0,259	0,013	-1,156	-0,138
		Indiferentná	-0,889*	0,201	0,000	-1,183	-0,395
	Liberálna	Demokratická	0,418	0,231	0,081	-0,035	0,881
		Autokratická	-0,229	0,231	0,321	-0,683	0,224
		Indiferentná	-0,382*	0,162	0,022	-0,690	-0,053
	Autokratická	Demokratická	0,648*	0,259	0,013	0,138	1,156
		Liberálna	0,229	0,231	0,321	-0,224	0,683
		Indiferentná	-0,142	0,201	0,488	-0,536	0,252
	Indiferentná	Demokratická	0,889*	0,201	0,000	0,395	1,183
		Liberálna	0,382*	0,162	0,022	0,053	0,690
		Autokratická	0,142	0,201	0,488	-0,252	0,536
Závislostné správanie	Demokratická	Liberálna	-1,815*	0,696	0,009	-3,183	-0,448
		Autokratická	-2,210*	0,885	0,005	-3,833	-0,688
		Indiferentná	-2,305*	0,613	0,000	-3,509	-1,101
	Liberálna	Demokratická	1,815*	0,696	0,009	0,448	3,183
		Autokratická	-0,395	0,683	0,558	-1,816	0,928
		Indiferentná	-0,490	0,486	0,304	-1,425	0,446
	Autokratická	Demokratická	2,210*	0,885	0,005	0,688	3,833
		Liberálna	0,395	0,683	0,558	-0,928	1,816
		Indiferentná	-0,095	0,586	0,881	-1,246	1,055
	Indiferentná	Demokratická	2,305*	0,613	0,000	1,101	3,509
Liberálna		0,490	0,486	0,304	-0,446	1,425	

		Autokratická	0,095	0,586	0,881	-1,055	1,246
Delikventné správanie	Demokratická	Liberálna	-0,653	0,601	0,288	-1,833	0,528
		Autokratická	-2,868*	0,680	0,000	-4,203	-1,532
		Indiferentná	-2,383*	0,526	0,000	-3,418	-1,349
	Liberálna	Demokratická	0,653	0,601	0,288	-0,528	1,833
		Autokratická	-2,215*	0,601	0,000	-3,395	-1,034
		Indiferentná	-1,830*	0,419	0,000	-2,554	-0,908
	Autokratická	Demokratická	2,868*	0,680	0,000	1,532	4,203
		Liberálna	2,215*	0,601	0,000	1,034	3,395
		Indiferentná	0,485	0,526	0,358	-0,549	1,518
	Indiferentná	Demokratická	2,383*	0,526	0,000	1,349	3,418
		Liberálna	1,830*	0,419	0,000	0,908	2,554
		Autokratická	-0,485	0,526	0,358	-1,518	0,549
Šikanovanie	Demokratická	Liberálna	-1,188	0,833	0,109	-2,616	0,262
		Autokratická	-4,091*	0,830	0,000	-5,821	-2,461
		Indiferentná	-2,921*	0,641	0,000	-4,181	-1,662
	Liberálna	Demokratická	1,188	0,833	0,109	-0,262	2,616
		Autokratická	-2,914*	0,833	0,000	-4,353	-1,485
		Indiferentná	-1,844*	0,510	0,001	-2,845	-0,844
	Autokratická	Demokratická	4,091*	0,830	0,000	2,461	5,821
		Liberálna	2,914*	0,833	0,000	1,485	4,353
		Indiferentná	1,169	0,641	0,069	-0,090	2,429
	Indiferentná	Demokratická	2,921*	0,641	0,000	1,662	4,181
		Liberálna	1,844*	0,510	0,001	0,844	2,845
		Autokratická	-1,169	0,641	0,069	-2,429	0,090
Nevhodné stravovacie návyky a pohybové aktivity	Demokratická	Liberálna	-2,346*	0,556	0,000	-3,439	-1,253
		Autokratická	-1,884*	0,621	0,004	-2,994	-0,554
		Indiferentná	-2,248*	0,486	0,000	-3,202	-1,293
	Liberálna	Demokratická	2,346*	0,556	0,000	1,253	3,439
		Autokratická	0,582	0,549	0,298	-0,506	1,650
		Indiferentná	0,098	0,389	0,800	-0,665	0,862
	Autokratická	Demokratická	1,884*	0,621	0,004	0,554	2,994
		Liberálna	-0,582	0,549	0,298	-1,650	0,506
		Indiferentná	-0,484	0,488	0,321	-1,411	0,463
	Indiferentná	Demokratická	2,248*	0,486	0,000	1,293	3,202
		Liberálna	-0,098	0,389	0,800	-0,862	0,665
		Autokratická	0,484	0,488	0,321	-0,463	1,411
Rizikové správanie CS	Demokratická	Liberálna	-8,528*	2,188	0,001	-11,825	-3,230
		Autokratická	-11,966*	2,455	0,000	-16,889	-8,143
		Indiferentná	-12,422*	1,903	0,000	-16,160	-8,683
	Liberálna	Demokratická	8,528*	2,188	0,001	3,230	11,825
		Autokratická	-4,438*	2,186	0,042	-8,813	-0,164

		Indiferentná	-4,894*	1,526	0,001	-8,891	-1,898
	Autokratická	Demokratická	11,966*	2,455	0,000	8,143	16,889
		Liberálna	4,438*	2,186	0,042	0,164	8,813
		Indiferentná	-0,456	1,889	0,809	-4,168	3,256
	Indiferentná	Demokratická	12,422*	1,903	0,000	8,683	16,160
		Liberálna	4,894*	1,526	0,001	1,898	8,891
		Autokratická	0,456	1,889	0,809	-3,256	4,168
*. Rozdiel priemerov je signifikantný na hladine 0,050.							

Názov:	Rizikové správanie dospievajúcich a výchovné štýly v rodine
Autori:	© doc. PaedDr. Marcela VEREŠOVÁ, PhD. © PaedDr. Robert TOMŠIK, PhD.
Recenzenti:	doc. PhDr. Michal ČEREŠNÍK, PhD. PhDr. Martin DOLEJŠ, PhD.
Cover design:	Mgr. Ľubomír ZABADAL, PhD.
Vydanie:	prvé
Rok:	2019
Rozsah:	128 s.
Vydavateľ:	PF UKF v Nitre

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv.

ISBN 988-80-558-1404-9 (printová verzia)
ISBN 988-80-558-1405-6 (online verzia)

ISBN 978-80-558-1404-9

9 788055 814049